

EXTRA BIJLAGEN

Van verwerping tot verheffing

Q-koortsbeleid in Nederland 2005 - 2010

Evaluatiecommissie Q-koorts
november 2010

INHOUDSOPGAVE

BIJLAGE 1 VERANTWOORDING VAN DE WERKWIJZE	1
Het feitenonderzoek	1
BIJLAGE 2 ACTOREN.....	2
Beschrijving betrokken ministeries en diensten	2
BIJLAGE 3 CHRONOLOGIE – EEN JOURNALISTIEKE WEERGAVE	8
Periode 2004-2006	8
Periode 2007	10
Periode 2008	14
Periode 2009	28
Periode 2010	45
BIJLAGE 4 GEÏNTERVIEWDE PERSONEN	49
BIJLAGE 5 BRONNEN	50
Literatuur.....	51
Wettelijke regelingen.....	53
BIJLAGE 6 TOELICHTING GEBRUIKTE AFKORTINGEN	55

Bijlage 1 | Verantwoording van de werkwijze

De evaluatiewerkzaamheden hebben plaatsgevonden in de periode van medio februari 2010 tot medio november 2010.

Om de kwaliteit van de werkzaamheden binnen de gestelde periode te waarborgen, zijn diverse werkzaamheden aan externe onderzoekers en analisten uitbesteed. De externe deskundigen hebben onder verantwoordelijkheid van de voorzitter of een commissielid hun opdracht uitgevoerd. Hieronder volgt een opsomming van de externe opdrachten:

- Opzet documentatie
- Analyse media uitingen in kranten en vakbladen landbouw
- Analyse media uitingen in kranten en vakbladen volksgezondheid
- Analyse beleidsproces VWS/LNV
- Analyse beleidsadvisering OMT/BAO
- Analyse beleid en besluitvorming sector
- Analyse besluitvormingsproces en aanpak internationaal
- Documentenonderzoek ten behoeve van onderbouwing rapportage
- Redactie rapport
- Voorlichting

Een ieder die ten behoeve van werkzaamheden voor de Commissie toegang tot de vertrouwelijke documentatie heeft gekregen, heeft op verzoek van de voorzitter een geheimhoudingsverklaring ondertekend.

De Commissie heeft de feitenrelazen van beide ministeries op 29 april 2010 ontvangen. De plenaire verhoren werden in de tweede helft van de maand mei en in juni gepland. Vrijwel iedereen was in staat voor de Commissie te verschijnen. De schriftelijke enquêtes voorafgaand aan de interviews zijn geschrapt. Vanwege de complexiteit van het vraagstuk moesten vele personen geïnterviewd worden, ook om de kwaliteit van de meningsvorming te waarborgen. De Commissie heeft meer tijd aan de mondelinge interviews besteed dan gepland. Ruim zeven werkdagen, verspreid over tien dagen in de maanden mei en juni 2010 in plaats van de geplande vier tot vijf volle dagen. Gezien de hoeveelheid en de bewerkelijkheid van het materiaal en de noodzaak hier als voltallige commissie een oordeel over te vellen kon de deadline van 1 september 2010 niet gehaald worden. De commissie wil volledigheid en zorgvuldigheid zwaarder laten wegen dan tijdigheid en heeft om die reden meer tijd gevraagd en gekregen voor haar rapportage. De Commissie heeft in totaal 26 keer vergaderd.

Het feitenonderzoek

De Commissie heeft geprobeerd om op basis van de aan haar verstrekte informatie processen te analyseren, en dilemma's in de samenwerking tussen ministeries en diensten te identificeren, en op basis daarvan conclusies te trekken en/of aanbevelingen te doen. Deze conclusies en/of aanbevelingen kunnen bouwstenen vormen voor een verbetering van de aanpak en voor een toetsingskader in de toekomst. De weerslag hiervan is terug te vinden in hoofdstuk 8 en volgende van het rapport.

De Commissie heeft bij de uitvoering van haar onderzoek de medewerking gekregen van beide ministeries en vele instanties. In het bijzonder wil de Commissie de contactpersonen bij beide ministeries, de heer A.H.M. Schleedoorn MBA, de heer drs. P. A. Kievot en mw Li-Ya Liao van het ministerie van LNV en mevrouw drs. N. Baselmans van het ministerie van VWS, bedanken voor hun bijdrage aan het verzamelen van de informatie en de stukken ten behoeve van dit onderzoek. De uitvoeringsorganisatie

De uitvoeringsorganisatie van de Commissie bestond uit drie parttime medewerkers, de Secretaris, een secretaresse/chef de bureau en een persoonlijk assistent voor de voorzitter. Verder werd de Commissie op ad hoc basis ondersteund bij het opzetten en verzamelen van de documentatie door Arcadis respectievelijk MConsult. Daarnaast kon de Commissie terugvallen op deskundige ondersteuning vanuit het ministerie van LNV op het terrein van financiën, begroting, personeel(sadministratie), ICT en grafische ondersteuning.

Bijlage 2 | Actoren

Beschrijving betrokken ministeries en diensten

De twee ministeries die vanuit de centrale overheid verantwoordelijk zijn voor de gang van zaken bij de uitbraak van een dierziekte / zoönose zijn de ministeries van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). In de periode die in dit rapport wordt onderzocht waren mevrouw G. Verburg en de heer dr A. Klink minister op deze departementen.

De aanpak en bestrijding van infectieziekten is de humane kant geregeld in de Wet Publieke Gezondheid¹ en voor de dieren in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD).

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

De rol van VWS bestaat vooral uit het creëren van de randvoorwaarden om een goede preventie en een doelmatige en efficiënte bestrijding van infectieziekten mogelijk te maken (artikel 3 Wet Publieke gezondheidszorg). VWS is verantwoordelijk voor de uitvoering van (preventieve) maatregelen zoals crisismanagement, het invoeren van een vaccin of landelijke voorlichting.

Bestuurlijke Afstemmingsoverleg (BAO)

Het BAO is op 1 januari 2005 bij Ministerieel Besluit in het leven geroepen als bestuurlijk afstemmingsoverleg infectieziektebestrijding en heeft als taak de adviezen van het OMT te beoordelen op bestuurlijke haalbaarheid en wenselijkheid. In het BAO hebben naast de DG Volksgezondheid VWS (voorzitter) volgens het instellingsbesluit zitting: de directeur van het Clb, de Directie Publieke gezondheid, vertegenwoordigers van de GHOR²-burgemeesters, GGD Nederland en de VNG, de bij het onderwerp betrokken lokale bestuurders en personen op uitnodiging van de voorzitter.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)

Het RIVM is een baten/lasten dienst (voorheen agentschap), ressorterende onder de plaatsvervangend Secretaris Generaal van het ministerie van VWS. Het RIVM speelt een belangrijke rol in de preventie en bestrijding van infectieziekten.

Centrum Infectieziektebestrijding (Clb)

Vrijwel alle landelijke activiteiten op het gebied van infectiebestrijding zijn gebundeld in het Clb, dat een onderdeel van het RIVM is. Het Clb vormt de brug tussen wetenschap, beleid en praktijk en is het aanspreekpunt voor internationale organisaties. Tevens werkt het Clb nauw samen met beroepsgroepen en organisaties die actief zijn op het gebied van onderzoek, preventie en bestrijding van infectieziekten en zorgt het Clb voor afstemming met de betrokken ministeries. Het Clb bestaat uit de volgende afdelingen:

- De afdeling *Landelijke Coördinatie Infectieziektebestrijding (LCI)* functioneert als kenniscentrum voor de GGD'en en voorziet hen van actuele inhoudelijke informatie. Het LCI levert het crisismanagement bij een (dreigende) epidemie en stelt voor alle betrokkenen uniforme richtlijnen op.
- De afdeling *Epidemiologie en Surveillance (EPI)* is opgericht om inzicht te geven in het voorkomen en de verspreiding van infectieziekten. Primair gaat het daarbij om het signaleren van uitbraken. Daarnaast is epidemiologische informatie noodzakelijk voor de evaluatie en de eventuele bijstelling van het bestrijdingsbeleid. De EPI ondersteunt en adviseert bij onderzoek naar uitbraken van infectieziekten in Nederland en houdt contact met andere Europese landen over surveillance en bestrijding van infectieziekten.
- Het *Laboratorium voor Infectieziekten en Screening (LIS)* verricht diagnostiek op het gebied van bacteriologie, virologie, parasitologie en mycologie. Het LIS houdt zich daarnaast bezig met de surveillance en epidemiologie van antibioticaresistentie, de toetsing van de effectiviteit van het Rijksvaccinatieprogramma en de monitoring van pathoogpopulaties.
- Het *Laboratorium voor Zoönose en Omgevingsmicrobiologie (LZO)* richt zich op de signalering van microbiële bedreigingen vanuit dieren, voedsel en milieu. Geeft interventieadvies en respons bij uitbraken. Verricht surveillance, transmissieonderzoek en brononderzoek via laboratoriumonderzoek en wiskundige modellen. Maakt risico-inschattingen van bestaande en nieuwe microbiële

¹ Waarin per oktober 2008 onder meer de Wet Collectieve Preventie Volksgezondheid (WCPV) en de Infectieziektewet zijn opgegaan.

² Geneeskundige hulpverlening bij ongevallen en rampen.

bedreigingen voor de mens vanuit dieren, voedsel, water en het milieu. Brengt expertise in (inter)nationale werkgroepen en wetenschappelijke panels.

Laboratoria Medische Microbiologie

De Laboratoria Medische Microbiologie verrichten medisch onderzoek naar ziekteverwekkers zoals bacteriën, virussen, schimmels, gisten en parasieten. De laboratoria zijn autonoom of zij maken deel uit van een ziekenhuis. Microbiologen adviseren klinici en de GGD over zaken als diagnostiek en therapie. Laboratoria hebben een meldingsplicht aan de GGD'en voor een aantal met name genoemde infectieziekten.³ Behalve meldingsplichtige ziekten kunnen laboratoria de GGD'en informeren over signalen en verheffingen van andere infectieziekten.

Bij de bestrijding van infectieziekten vervullen microbiologen en laboratoria een belangrijke rol op het terrein van standaardisatie van laboratoriumprocedures en de inbreng van lokale kennis ten behoeve van protocollering. Zeven regionale consultants microbiologen vormen samen met de laboratoriumhoofden van het Clb de *Commissie Openbare Diagnostiek en Microbiologie (COM)*. Een *regionaal consultant (COM'er)* werkt als microbioloog in het laboratorium. Het Clb heeft een COM'er in dienst die de werkzaamheden van de regionale consultants coördineert.

Gemeentelijke of Gemeenschappelijke Gezondheidsdiensten (GGD'en)

De GGD'en vormen met elkaar een landelijk dekkend netwerk van diensten waarbij de Nederlandse gemeenten hun wettelijke taak hebben neergelegd voor de uitvoering van de algemene infectieziektebestrijding. Het wettelijke kader is vastgelegd in de Wet Publieke Gezondheid. Op basis van dit wettelijke kader verricht de GGD bron- en contactonderzoek. Ook adviseert de GGD over mogelijke dan wel gewenste (preventieve) maatregelen. De GGD bevordert de samenwerking tussen- en is het kenniscentrum voor infectieziekten in de regio ten behoeve van huisartsen, ziekenhuizen, laboratoria en het Clb. Ze zijn ook het kenniscentrum voor infectieziekten voor de lokale media en het algemene publiek.

De bestrijding vindt plaats aan de hand van het draaiboek 'Explosies van infectieziekten' (LCI-november 1999). Op basis van dit draaiboek dient de GGD een aantal maatregelen te nemen in het kader van de bronopsporing. Deze maatregelen zijn:

- Het aanleggen van een logboek waarin alle activiteiten, afspraken etc. worden vastgelegd;
- Het instellen van een uitbraakteam met in ieder geval een arts en verpleegkundige infectieziektebestrijding (GGD), een arts-microbioloog en/of clinicus.
- Het inventariseren van het probleem. De GGD moet informatie verzamelen van gemelde patiënten, een epidemiologische curve opstellen en de ziektegevallen geografisch weergeven (geografische plot).
- Het uitvoeren van vragenlijstonderzoek onder patiënten. Met behulp van vragenlijsten wordt bij patiënten informatie verzameld over persoonlijke en demografische kenmerken, ziekteverloop en mogelijke infectiebronnen. De inhoud van de vragenlijst wordt per uitbraak vastgesteld.

Regionaal arts-consulent (RAC'er)

Ter versterking en ondersteuning van de GGD bij deze taken is in iedere regio sinds 2007 een RAC'er aangewezen als consulent infectieziektebestrijding. De RAC'er is in dienst bij de GGD.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)

LNV is verantwoordelijk voor het in stand houden van een goede en veilige voedselvoorziening en voor het waarborgen van de veterinaire en fytosanitaire veiligheid. Hieruit vloeit de verantwoordelijkheid van LNV voort voor de uitvoering van (preventieve) maatregelen in de veehouderij. LNV gaat ervan uit dat dierziektes worden aangepakt door de houder zelf of door de houders gezamenlijk via vertegenwoordigende organisaties.

Sommige dierziektes zijn echter zo besmettelijk en hebben mogelijk zulke grote gevolgen voor andere dieren, mensen en soms zelfs de gehele samenleving, dat de overheid maatregelen dient te treffen. Het optreden door de overheid bij een (daartoe aangewezen, bestrijdingsplichtige) dierziekte is voorbehouden aan de minister van LNV en voor enkele besluiten zoals MKZ en KVP, aan de Europese Commissie; de maatregelen worden op nationaal niveau steeds door de minister getroffen op grond van de GWWD. Onder normale omstandigheden is het beleid van LNV gericht op het voorkomen van crises (crisispreventie) en de voorbereiding op een mogelijke crisis (crisispreparatie). Daartoe worden onder meer risicoanalyses

³ Voor deze categorie, zie: <http://www.rivm.nl/Clb/themas/meldingsplicht>.

uitgevoerd, signaleringssystemen geoptimaliseerd, hand- en draaiboeken actueel gehouden, relaties met crisispartners onderhouden en medewerkers opgeleid en geoefend. Volgens het handboek Crisisbesluitvorming van het ministerie van LNV vervult de Landelijke Coördinatiestructuur Zoönose (LCZ) een 'belangrijke brugfunctie' bij een zoönose.

Zodra blijkt dat een melding een voorbode is van een crisis wordt de crisisorganisatie geactiveerd. Er wordt dan een departementaal coördinatiecentrum (DCC-LNV) opgebouwd en ingericht. De secretaris generaal van LNV besluit wanneer naar de crisisfase moet worden opgeschaald. Wanneer de crisisfase daadwerkelijk is ingetreden is het beleid op LNV dat de uitvoerende diensten van LNV de uitvoering van de bestrijding en de beheersing van de crisis voor hun rekening nemen.

Voedsel- en Warenautoriteit (VWA)

De VWA is sinds 2006 een baten/lastendienst (voorheen: agentschap) van het ministerie van LNV. De VWA onderzoekt en bewaakt de veiligheid van voedsel en consumentenproducten in opdracht van de ministers van LNV en VWS. Op grond van artikel 19 en artikel 100 van de Gezondheids- en welzijnswet voor Dieren moeten de houder, de dierenarts en de laborant een besmettelijke dierziekte of een verdenking daarvan aan de VWA melden. De meldkamer van de VWA is hiertoe 24 uur per dag bereikbaar.

De VWA brengt zowel aan de minister van LNV als aan de minister van VWS adviezen uit over de effecten, kwaliteit en uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving, maar ook over normstellingen voor de veiligheid van voedsel, waren en dierziektes. De VWA is onderdeel van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid.

De VWA bestaat uit vier afdelingen: de Dienst Uitvoering, de Directie Toezichtbeleid en Communicatie, de Directie Bedrijfsvoering en het Bureau Risicobeoordeling en onderzoeksprogrammering.

De afdeling *Bureau Risicobeoordeling en Onderzoeksprogrammering (BuR)* is een onafhankelijk onderzoeks- en adviesorgaan binnen de VWA met een eigen Raad van Advies belast met het toezicht op die onafhankelijkheid. De medewerkers van dit Bureau mogen geen andere door de ministers aan de VWA opgedragen taken vervullen. De taken van dit Bureau zijn risicobeoordeling en onderzoek, waarbij het gaat om het signaleren en analyseren van (mogelijke) bedreigingen en het uitvoeren van risicobeoordeling. Vanaf mei 2010 is de risicocommunicatie, dat wil zeggen: communicatie over risico's en over de beheersing en vermindering daarvan, ook een taak van het BuR. Daarvoor behoorde de risicocommunicatie bij de directie Toezicht en Risicocommunicatie van de VWA.

Algemene Inspectiedienst (AID)

De AID is de controle en opsporingsdienst van LNV. De AID is belast met de handhaving van de regels op het gebied van voedselveiligheid, dierenwelzijn en natuurbescherming. De AID controleert en neemt de strafrechtelijke opsporing voor haar rekening. De AID werkt daarbij intensief samen met andere inspectiediensten en handhavers. De AID beschikt over een meldkamer waar signalen van een (dreigende) crisis 24 uur per dag gemeld kunnen worden om deze zo snel mogelijk door te kunnen geleiden.

Burgemeester

De *burgemeester* geeft op grond van de Wet Publieke Gezondheid leiding aan de bestrijding van een epidemie van een infectieziekte, alsook de directe voorbereiding daarop en hij draagt zorg voor de toepassing van de in de wet genoemde maatregelen. Daarnaast geeft de wet hem bevoegdheden om verdere verspreiding van een ziekte te voorkomen. Zo kan hij –onder bepaalde omstandigheden- iemand ter isolatie laten opnemen in een ziekenhuis.

Wanneer de dierziektebestrijding gevolgen heeft voor de openbare orde en de openbare veiligheid is de burgemeester bevoegd tot het treffen van maatregelen. Indien LNV een maatregel van een burgemeester of van de voorzitter van een veiligheidsregio onverantwoord acht, kan de *Commissaris van de Koningin* verzocht worden gebruik te maken van zijn aanwijzingsbevoegdheid. De minister van LNV kan ook de *minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties* verzoeken in te grijpen.

Gezondheidsdienst voor Dieren (GD)

De GD is ondergebracht in een BV met als enig aandeelhouder Stichting Beheer Gezondheidsdienst voor Dieren. Het bestuur van deze Stichting wordt benoemd door de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO), de Nederlandse Organisatie van Pluimveehouders (NOP) en de Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO). De kerntaak van de GD is het leveren van een bijdrage aan de gezondheid van dieren en een duurzame dierhouderij. De GD levert diensten aan de overheid, veehouders en de zuivel- en vleesindustrie.

Zij doet dit door monitoring⁴, verstrekken van gezondheidscertificaten, het in opdracht van de overheid uitvoeren van wettelijke dierziektenprogramma's, het bieden van ondersteuning aan de overheid bij verdenking en uitbraak van zeer besmettelijke dierziekten (laboratoriumonderzoek en specialistenteams), het doen van onderzoek naar- en het ontwikkelen van nieuwe kennis en expertise over diergezondheid en het geven van voorlichting en informatie.

De GD is een kennisinstituut op het gebied van landbouwhuisdieren en hun kwaliteitskenmerken in relatie tot hun gezondheid en het produceren van veilig voedsel. De GD voert sinds 2003 in opdracht van het Ministerie van LNV, het Productschap Zuivel en de Productschappen Vee, Vlees en Eieren een landelijk prevalentieonderzoek (monitoring) uit naar een aantal dierziekten voor rundvee, varkens, pluimvee en kleine herkauwers. Het monitoringssysteem is bedoeld aanvullend te zijn aan de bestaande meldplicht voor bestrijdingsplichtige dierziekten. De resultaten hiervan worden door de GD anoniem verwerkt. Het systeem werd in 2003 geïmplementeerd. In iedere sector is een begeleidingscommissie opgericht met vertegenwoordigers van overheid en landbouwbedrijfsleven, waarin naast LNV ook VWA en naast de productschappen ook LTO (of andere zelfstandige belangenbehartigers) en ketenpartijen vertegenwoordigd zijn. Voor de melkgeitenhouderijen is dit de *Begeleidingscommissie Monitoring Dierziekten Kleine herkauwers (MDK)*. Aan deze worden de resultaten van de monitoring ieder kwartaal voorgelegd. Ministerie en Productschappen besluiten, wanneer de monitoringsresultaten daartoe aanleiding geven, welke vervolgacties worden ingezet. Bijvoorbeeld nader onderzoek, bedrijfsmaatregelen etc. De GD heeft daarbij een adviserende rol.

Central Veterinary Institute (CVI)

Het CVI, onderdeel van Wageningen UR, is een kennisorganisatie op het gebied van diergezondheid. Het CVI is per 1 januari 2008 ontstaan uit een fusie tussen Animal Sciences Group van Wageningen UR en het CIDC-Lelystad. Bij het CVI -en voor de fusie bij het CIDC- zijn de wettelijke onderzoekstaken in opdracht van het Ministerie van LNV ondergebracht. Haar werkterrein strekt zich uit over de volle breedte van ziekten bij landbouwhuisdieren, vissen en schelpdieren, en dieren in het wild. Tegelijkertijd richt het instituut zich op ziekteverwekkers bij dieren die een risico vormen voor de mens (zoönosen).

Het instituut voert de wettelijke onderzoekstaken uit op het gebied van ziekten van dieren waarop nationale en/of internationale regelgeving van toepassing is. Als nationaal referentielaboratorium is het CVI verantwoordelijk voor de uitvoering van diagnostiek en advies bij verdenkingen van besmettelijke, aangifteplichtige dierziekten. Naast het Ministerie van LNV bedient het CIV een groeiende groep opdrachtgevers in binnen- en buitenland, zowel overheden als bedrijfsleven. De wettelijke onderzoekstaken worden strikt gescheiden van de commerciële opdrachten door het CVI uitgevoerd. Het CVI werkt samen met de faculteit diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht en de Gezondheidsdienst voor Dieren.

Productschap Zuivel (PZ)

PZ is een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie die bijdraagt aan beleids- en kennisontwikkeling en informatievoorziening in de zuivelsector.

Doelstelling van het productschap is het bevorderen van een duurzame concurrentiepositie en de kwaliteit van ondernemerschap, arbeid en product, evenals het bevorderen van de voedselveiligheid, diergezondheid en milieukwaliteit.

In het bestuur hebben vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemers zijde zitting. Zij worden benoemd door de organisaties in de zuivelsector. Het bestuur van het Productschap laat zich op een aantal beleidsterreinen adviseren door daartoe ingestelde commissies. Er zijn zes commissies.

Als publiekrechtelijk bedrijfsorgaan is het Productschap bevoegd algemeen verbindende voorschriften (verordeningen) voor de zuivelsector vast te stellen. De verordeningen moeten door de SER, de minister van LNV of beiden worden goedgekeurd.

Inkomsten bestaan uit vergoeding van het ministerie van LNV (uitvoeringstaken) en heffingen. De heffingen worden besteed aan het subsidiëren van o.a. LTO projecten.

De *Commissie Melkgeitenhouderij* bestaat uit in totaal zes leden: drie leden namens de Vakgroep LTO Melkgeitenhouderij, twee leden namens de Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland en één lid namens de vakbonden FNV/CNV. Deze commissie zorgt voor de aansturing van door het Productschap gefinancierd onderzoek in haar sector.

Toezicht op het productschap wordt uitgeoefend door de Europese Unie, verschillende ministeries en de SER.

⁴ Monitoring: Onderzoeken en registreren zonder dat daar meteen actie uit voort komt.

Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE)

PVE is de naam van het Gemeenschappelijk Secretariaat (GS) van het Productschap Vee en Vlees (PVV) en het Productschap Pluimvee en Eieren (PPE). Deze twee productschappen zijn zelfstandige organisaties met een eigen bestuurlijke verantwoordelijkheid. Beide productschappen zijn samenwerkingsverbanden van ondernemers- en werknemersorganisaties in een productiekolom. De voorzitter wordt door de Kroon benoemd en heeft een onafhankelijke positie.

De PVE bereidt beleid voor en voert het uit in opdracht van de besturen van het PVV en het PPE. Het is een gespecialiseerde organisatie die, op basis van haar wettelijke positie en bevoegdheden, de sociaal-economische ontwikkeling van de (pluim) vee-, vlees- en eiersector ondersteunen bij die zaken die niet of niet voldoende door individuele bedrijven of private organisaties kunnen worden opgepakt. Vanwege de vele beleidsmatige aspecten overleggen de PVE met de eigen achterban maar ook met de overheid zoals het Ministerie van LNV en het Ministerie van VWS. Daarnaast vindt overleg plaats met maatschappelijke organisaties. Voor de beleidsuitvoering zijn de PVE betrokken bij diverse organisaties van het bedrijfsleven.

De PVE leggen verantwoording af aan de bedrijfsgenoten, de SER, de betrokken ministeries en de maatschappij in brede zin.

De PVE hebben twee belangrijke inkomstenbronnen: de heffingen en de vergoeding voor het medebewind. De betrokken ministeries vergoeden de medebewindstaken die uit de EU-landbouwwetgeving voortvloeien.

Het Productschap Vee en Vlees (PVV)

PVV verleent o.a. bijdragen aan onderzoek naar dierziekten, aan het fonds voor uitkering van vergoedingen bij ruimingten ten gevolge van een uitbraak van besmettelijke dierziekten. Verder voeren zij overleg met het ministerie van LNV over bestrijdingsmaatregelen besmettelijke dierziekten en de gevolgen hiervan voor de sector.

Ze stellen verordeningen op, waarin regels staan over hoe te handelen bijvoorbeeld bij de controle op bepaalde dierziekten.

Het PVV kent adviescommissies per diersoort, waaronder de *Adviescommissie schapen en geiten*. Ook zijn er adviescommissies per schakel, zoals de Commissie Vlees- en Vleeswarenindustrie, de Commissie Varkenshouderij en de Commissie Veehandel. adviescommissies per schakel hebben de bevoegdheid om zelf besluiten te nemen die vervolgens marginaal getoetst worden in het bestuur van het PVV.

Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO)

LTO is een samenwerkingsverband van *LTO Noord*, *ZLTO* en *LLTB* en vertegenwoordigt bijna 50.000 agrarische ondernemers. Het is een ondernemers- en werkgeversorganisatie. LTO Nederland maakt zich sterk voor de economische en maatschappelijke positie van de agrarische ondernemers

- *De Land- en Tuinbouw Organisatie Noord (LTO Noord)* vertegenwoordigt ongeveer 21.000 leden in de negen provincies boven de Maas.
- *De Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)* is een vereniging voor ondernemers en vertegenwoordigt ruim 18.000 leden in Noord-Brabant, Zeeland en Zuid-Gelderland. Zowel LTO Noord als ZLTO kent een *vakgroep melkgeitenhouderij*, die zich bezig houden met onderwerpen zoals de afzet van boventallige lammeren, mestverwerking, diergezondheid en dierenwelzijn. Daarnaast zijn een paar geitenmelkverwerkers binnen ZLTO doende een nieuwe brancheorganisatie voor de geitenmelksector oprichten: *de Nederlandse Geiten Zuivel Organisatie in oprichting (NGZO i.o.)*. De NGZO i.o. heeft de ambitie om uit te groeien tot het aanspreekpunt voor onder meer LTO Nederland en andere organisaties, overheden, maatschappelijke organisaties en onderzoek- en onderwijsinstellingen.
- *De Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB)* is de regionale belangenbehartiger en dienstverlener voor de Limburgse agrarische ondernemers. De LLTB telt circa 3.500 leden. De LLTB kent 12 afdelingen. Daarnaast zijn de leden van de LLTB ingedeeld in vakgroepen, waarvan de *vakgroep rundvee en schapenhouderij* er een is.

Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland (VKGN)

In maart 2000 is door geitenzuivelondernemingen de VKGN opgericht. De VKGN-leden vertegenwoordigen met ongeveer 290 bedrijven bijna 90% van de melkleverende geitenhouderijbedrijven in Nederland. De

vereniging stelt zich ten doel het bevorderen van kwaliteits- en imagozorg bij de producenten van rauwe geitenmelk, het ontwikkelen, beheren en uitvoeren van een onafhankelijke erkenningsregeling en het bevorderen van de bekendheid en de algemene aanvaarding van het kwaliteitszorgsysteem KwaliGeit®. Voedselveiligheid, diergezondheid en –welzijn en imago vormen voor hen de sleutelwoorden voor een gezond en duurzaam toekomstperspectief.

De bestuursleden van de VKGN zijn afgevaardigd namens een 3-tal geledingen, te weten de particuliere zuivelondernemingen, de coöperaties van geitenhouders en LTO Melkgeitenhouderij.

De Nederlandse Geitenhouderij Vakbond i.o.

Op 31 maart 2010 hield deze nieuwe vakbond haar eerste vergadering te Nijkerk. Op dat moment telde de vakbond i.o. 117 leden.

Bijlage 3 | Chronologie - een journalistieke weergave

Vanaf 2007 tot de zomer van 2010 is de Q-koorts op een voorheen ongekende schaal in Nederland aanwezig geweest. De epidemie was zelfs de grootste ooit in de wereld. Tot 2007 werden er jaarlijks ongeveer vijftien infecties bij mensen gerapporteerd, maar vanaf de zomer van dat jaar nam het aantal infecties plotseling sterk toe. In de eerste helft van 2007 trad er een eerste piek van 49 infectiegevallen op. Van deze gevallen waren er 27 geconcentreerd in een klein gebied in het oosten van Noord-Brabant. Een uitbraak van de infectie had in 2008 plaats met 1000 gevallen. In 2009 liepen meer dan 2354 mensen de Q-koorts op en overleden er zes mensen aan dan wel mét de ziekte. Sinds medio 2008 heeft de overheid maatregelen getroffen om verdere uitbraak tegen te gaan. De dieren werden aanvankelijk vrijwillig, en in 2009 verplicht, gevaccineerd, de hygiëne op de bedrijven werd vergroot, en alle drachtige geiten en schapen op besmette bedrijven (in totaal 62.500 dieren) werden geruimd.

Dit hoofdstuk biedt een chronologisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen die zich vanaf 2004 rondom de Q-koorts in Nederland hebben voorgedaan en is gebaseerd op een veelheid aan bronnen. De voornaamste bronnen die door de Commissie zijn geraadpleegd zijn:

- Bestuurlijk: feitenrelazen, documenten en websites van beide ministeries, de provincie Noord-Brabant en de gemeente Oss. Kamerstukken 2^e Kamer.
- Geneeskundig: feitenrelazen, verslagen, documenten en websites van het RIVM en GGD Hart voor Brabant.
- Veterinair: verslagen, documenten en websites van de Gezondheidsdienst voor Dieren, Productschappen en LTO Nederland. Documenten ter beschikking gesteld door geitenhouders.
- Communicatie: in opdracht van de Commissie vervaardigde analyses uit kranten en vakbladen op veterinair en geneeskundig gebied.
- De door de Commissie gehouden interviews met vertegenwoordigers uit alle hiervoor genoemde organisaties.

Dat al deze bronnen hier worden geciteerd, betekent niet dat de commissie van mening zou zijn dat alle geventileerde opvattingen even juist of even belangrijk zouden zijn. Dat is vooral gedaan om de openvolging en wisselwerking tussen 'binnen' en 'buiten' – de beeldvorming in de media, de reacties van betrokkenen in de media, en de besluitvorming binnen de ministeries – zich heeft voltrokken.

Periode 2004-2006

2004

Dit hoofdstuk begint met een humane miskraam in 2003 op een geitenbedrijf in Friesland. Oorzaak is een infectie met *Chlamydomphila* (Cp). De GD dient daarop bij het ministerie van Landbouw (LNV) een onderzoeksvoorstel in naar de incidentie van abortus bij geiten. De VWA adviseert in oktober 2004 om dit onderzoek te koppelen aan de incidentie van *C. burnetii* (de oorzaak van Q-koorts). De VWA adviseert tegelijk om onderzoek te doen naar diagnostische methoden (hoe kun je vaststellen of een bedrijf en dieren besmet zijn met *C. burnetii* of niet?)

2005 - juni

In zijn rapportage *Monitoring Dierziekten Kleine Herkauwers* (MDK), *tweede halfjaar 2005* meldt de GD het volgende over de Q-koorts:

'In de eerste helft van 2005 is GD betrokken geweest bij een geval van Q-fever bij een jonge vrouw die assisteerde op een groot schapenbedrijf tijdens de aflamperiode. In diezelfde periode werd bekend dat in Jena (Duitsland) 200 mensen ziek zijn geworden na contact met een met Q-fever besmette schaapskudde. Naar aanleiding daarvan is toen geconcludeerd dat het wenselijk zou zijn om een betere indruk te krijgen van de Q-fever situatie bij schapen en geiten in Nederland. Inmiddels is in 2005 op drie grote geitenbedrijven *C. burnetii*, de verwekker van Q-fever, aangetoond in de ontstoken placenta van geiten die hebben geworpen'. (FR LNV/Monitorrapportage 2^e helft 2005)

2005 - media

In 2005 verschenen er welgeteld twee artikelen over Q-koorts in de Nederlandse media: in het *Agrarisch Dagblad* en in de *Boerderij*. Het artikel in de *Boerderij* (van 18 januari 2005) gaat over een tweejaarlijks onderzoek naar bepaalde dierziekten dat de GD in opdracht van het Productschap Zuivel en de

Productschappen Vee, Vlees en Eieren heeft uitgevoerd en bevat een aankondiging dat het onderzoek in 2006 met een onderzoek naar Q-koorts zou worden uitgebreid. Het korte bericht in het *Agrarisch Dagblad* van 16 december 2005 gaat over een geval van Q-koorts op een geitenbedrijf in Argentinië.

2006 - april

Op 6 april 2006 presenteert de GD in de Begeleidingscommissie Monitoring Diergezondheid Kleine Herkauwers een rapport over de door *Chlamydia* veroorzaakte problematiek in de Nederlandse geiten- en schapensector. Uit het gepresenteerde onderzoek wordt voor het eerst duidelijk dat er een relatie bestaat tussen abortusproblemen en het voorkomen van Q-koorts. Er bestaat zorg over bedrijven (kinderboerderijen, bedrijven met lammetjesdagen) met een abortusgolf die worden bezocht door burgers (waaronder zwangere vrouwen). Deze bedrijven moeten over de risico's worden geïnformeerd. En er is onderzoek nodig, met name naar 'de uitscheiding en de risico's voor de mens', en naar de diagnostiek ('Wat moet er worden verbeterd om mogelijke infectiebronnen te kunnen identificeren?'). De commissie acht het te vroeg om uitgebreid over de Q-koorts te communiceren. De commissie is zich wel bewust van een gebrek aan risicobesef bij de houders van geiten en schapen. De GD dient dit risicobewustzijn nader te onderzoeken. De resultaten van het onderzoek naar de door *Chlamydia* veroorzaakte problematiek geven LNV aanleiding een bijeenkomst te organiseren (20 april 2006) waarbij leden aanwezig zijn van de begeleidingscommissie van de GD. Bij deze bijeenkomst zijn vertegenwoordigers aanwezig van LNV, VWA, GD, RIVM en CIDC. Op deze vergadering wordt besloten dat GD, RIVM en CIDC met een onderzoeksvoorstel zouden moeten komen.

Er wordt een onderzoeksvoorstel opgesteld en ingediend voor het onderzoeksprogramma 2007 'om de ontbrekende kennis verder aan te vullen'. Het onderzoeksvoorstel, ingediend door CVI, wordt niet gehonoreerd (oktober 2006). In het verslag van het CVI staat: 'Q-fever is niet een aangifteplichtige dierziekte en is daarom voor de Dienst Voedselkwaliteit en Diergezondheid van LNV minder relevant'. (FR LNV)

2006 - juni

In juni 2006 maakt de monitoring door de GD duidelijk dat ook op zes andere geitenbedrijven Q-koorts heerst. Bij drie van deze bedrijven hebben zich dan ernstige abortusproblemen voorgedaan. Op dat moment is niet duidelijk of dit een uitbreiding is van Q-koorts bij geiten of dat deze nieuwe gevallen aan het licht zijn gekomen door een betere diagnostiek op bestaande infecties. In de halfjaarlijkse monitoring stelt de GD vast dat familieleden die op bezoek waren geweest bij een geitenhouder bij wie zich veel abortusgevallen voordeden, ernstig ziek zijn geworden. Het blijkt om Q-koorts te gaan. De geitenhouder en zijn gezinsleden zelf vertonen geen ziekteverschijnselen. De GGD is bij deze casus betrokken. Niet vermeld wordt wáár dit bedrijf zich bevond of welke GGD hier bedoeld is. Wel duidelijk is dat de GD in 2006 repte van 'geitenbedrijven in het zuiden des lands', waarbij tevens sprake was van humane ziekten.

De begeleidingscommissie Monitoring Dierziekten Kleine Herkauwers (MDK) van het Productschap is zich bewust van de risico's. Uit de notulen: 'Uit de praktijk komen berichten dat veehouders eigenlijk niet willen weten of er problemen op het bedrijf zijn, zelfs als er indicaties zijn van risico's voor de mens. Zorg over inkomstenderving speelt hier mogelijk een rol. Bij LNV is communicatie over dergelijke aandoeningen een speerpunt. Er wordt afgesproken dat deze aandoeningen een aandachtspunt blijven binnen de begeleidingscommissie.' Er is meer onderzoek nodig, en als dat is verricht moeten ook kinderboerderijen en bedrijven met lammetjesdagen over de risico's van zoonosen worden ingelicht.

2006 - augustus

In de commissie Diergezondheid en Kwaliteit Runderen (DKR) van het Productschap komt de Q-koorts ook n.a.v. de presentatie door de GD ter sprake. Eind augustus 2006 is bekend dat een fors percentage van de rundveebedrijven met Q-koorts is besmet: op meer dan 35 procent van de bedrijven is meer dan 30 procent van de melkgevende runderen met Q-koorts in aanraking geweest en hebben de dieren afweerstoffen. Volgens beide commissies moet Q-koorts worden geassocieerd met runderen. De GD dient een voorstel in om tot een gericht plan van aanpak te komen. De commissies LTO en MDR besluiten in Frankrijk kennis op te gaan doen over Q-koorts onder rundvee.

2006 - december

In de adviescommissie Schapen en Geiten wordt het rapport van de GD over de eerste helft van 2006 voor kennisgeving aangenomen en komt het onderwerp Q-koorts niet ter sprake (14 december 2006).

2006 - media

De oogst aan artikelen in de media is ook in 2006 nog gering. Naar aanleiding van de vogelgriep publiceert de *Boerderij* (2 mei 2006) een uitvoerig overzicht van de belangrijkste zoönosen. De paragrafen gewijd aan de Q-koorts zijn alles behalve alarmerend. 'Q-koorts komt weinig voor in Nederland, gemiddeld gaat het om zo'n 15 gevallen per jaar. De ziekte geneest meestal spontaan na 1 à 2 weken. Zelden is er sprake van een dodelijke afloop.'

Het *Agrarisch Dagblad* meldt op 28 juli 2006 dat een Duits onderzoek duidelijk heeft gemaakt dat veel dierenartsen en veehouders antistoffen tegen *Chlamydia* en wondroos in hun bloed hebben, terwijl slechts 2 procent van de onderzochte personen antistoffen tegen de veroorzaker van de Q-koorts bleek te hebben.

Periode 2007

2007 - januari

Bij de bespreking van de 'monitoring tweede half jaar 2006' wordt in de commissie opgemerkt dat het nodig is 'waakzaam te zijn' omdat er 'zo nu en dan' gevallen van Q-koorts worden vastgesteld.

2007 - mei

Op 25 mei meldt het Bernhovenziekenhuis te Oss een cluster van longontstekingen aan de GGD, met het verzoek de situatie te onderzoeken. Op 29 mei 2007 meldt de huisarts uit Herpen een ongewoon cluster van patiënten met longklachten aan de GGD. Men houdt het in eerste instantie op de diagnose *Mycoplasma Pneumoniae*.

2007 - juni

In juni 2007 worden de resultaten van de monitoring Dierziekten Kleine Herkauwers van de eerste helft van het jaar besproken dat uitbraken van Q-koorts bij geiten voornamelijk in het zuiden van het land plaatshebben en gepaard gaan met verwerpen (abortussen). Uit dat rapport blijkt ook een toename van het aantal gevallen van Q-koorts bij mensen. Het gaat om tientallen gevallen en de meeste komen voor in de provincie Brabant. De begeleidingscommissies MDK en MDR zijn hiervan tussentijds al op de hoogte gesteld.

Op 11 juni 2007 rapporteert de GGD HvB het voorkomen van Q-koorts aan het LCI. De LCI maakt met EPI een analyse van de meldingen in 2007 en voorafgaande jaren en concludeert dat de 4 gevallen binnen de marges van de jaarlijkse incidentie vallen. Volgens het LCI is er dus geen reden voor paniek omdat het om een normale hoeveelheid gevallen zou gaan. Het LCI adviseert wel een verhoogde alertheid. Op 13 juni 2007 heeft de GGD contact met de VWA, die de onrust van de GGD over zes gevallen van Q-koorts, waarvan vier in de regio GGD HvB, deelt. De VWA deelt mee de gezamenlijke zorg te zullen bespreken op het eerstvolgende signaleringsoverleg van CIB van 15 juni. (FR GGD)

Op 21 juni belt de GGD met een huisarts in Herpen om de communicatie met de pers af te stemmen. Tijdens dat gesprek meldt de arts dat er in zijn praktijk een 100-tal patiënten met longklachten zijn (a-specifieke respiratoire beelden en andere klachten van malaise).

Op 29 juni 2007 heeft er op initiatief van de GGD overleg plaats in de huisartsenpraktijk in Herpen naar aanleiding van de melding van de arts dat er in zijn praktijk een 100-tal patiënten met longklachten zijn (aspecifieke respiratoire beelden en andere klachten van malaise). Er zijn geen nieuwe zieken bijgekomen sinds vorige week. (FR GGD)

2007 - juli

Op 11 juli 2007 heeft er een regionaal Q-koortsoverleg plaats (nu er 16 Q-koorts patiënten blijken te zijn en er een vermoeden bestaat van meer), waarbij ook de GD en de VWA aanwezig zijn.

Op 17 juli 2007 ontvangt de GGD informatie van de GD over het vóórkomen van Q-koorts bij geitenbedrijven in Nederland naar tweecijferige postcodegebied. Het gaat om twee bedrijven in 2005, zes bedrijven in 2006 en (tot dan toe) zeven bedrijven in 2007. Ook blijkt uit nog niet gepubliceerd onderzoek dat in 2006 50 procent van de tankmelk op rundveebedrijven positief is getest op *C. burnetii*. (FR GGD)

De stand van zaken blijkt op 17 juli 2007 de volgende:

- Er zijn 49 patiënten met Q-koorts;
- Er is een eerste epi-curve opgesteld waaruit blijkt dat er sprake is van een verspreid voorkomen met een acuut begin
- Er worden demografische gegevens verstrekt en gegevens over onder meer symptomen;
- De epi-curve wordt vanaf nu regelmatig bijgewerkt. (FR GGD)

Deze feiten leiden tot een OMT-overleg (nummer 40) op 23 juli 2007, onder voorzitterschap van de directeur Clb. Aan dit overleg nemen zowel vaste leden als toehoorders deel, waaronder vertegenwoordigers van GGD HvB en GD.

Het OMT heeft vervolgens advies uitgebracht aan het Bestuurlijk Afstemmings Overleg (BAO). In het advies aan het BAO wijst het OMT erop dat Q-koorts in Nederland een zeldzaam ziektebeeld is dat vaak niet wordt opgemerkt. De diagnose wordt gesteld via laboratoriumonderzoek door middel van serologie. Er is behandeling mogelijk met antibiotica.

Voorts wordt melding gemaakt van het feit dat Q-koorts bij runderen en schapen weinig verschijnselen veroorzaakt maar dat bij geiten de infectie tot miskramen kan leiden waardoor er een potentieel economisch risico bestaat voor de boeren in de sector.

Ten slotte wordt melding gemaakt van het feit dat sinds drie weken geen nieuwe ziektegevallen zijn vastgesteld en wordt ervan uitgegaan dat de epidemie over haar hoogtepunt heen is.

Het advies van het OMT bestaat uit vier punten waarvan de punten 1 en 2 betrekking hebben op de humane aspecten, te weten het in kaart brengen van de omvang van de uitbraak en het vroegtijdig kunnen opsporen van complicaties bij geïnfecteerde. Punt 3 heeft betrekking op veterinaire aspecten. Omdat het OMT het van belang acht dat zij inzicht krijgt in de specifieke bedrijfsgebonden gegevens over het desbetreffende jaar met betrekking tot Q-koorts bij schapen en geiten wordt LNV verzocht als medeopdrachtgever van de monitoring van de GD deze gegevens ter beschikking te stellen. Aldus is onderzoek naar de bron mogelijk en het aantonen van de transmissieweg.

Daarnaast is het OMT van mening dat een structurele monitoring moet worden opgezet om systematisch informatie te verzamelen over alle bedrijven waar Q-koorts een probleem vormt. Hiertoe dient GD, Clb en VWA alle betrokkenen bijeen te roepen en een plan van aanpak te maken.

Punt 4 van het advies betreft de informatievoorziening. GGD HvB wordt geadviseerd een brief aan de huisartsen in de regio te zenden en deze informatie ook bij de overige betrokken GGD'en aan te bieden.

Om professionals in Nederland en Europese landen te informeren coördineert het Clb een publicatie over de Q-koorts uitbraak in het Nederlands Tijdschrift Geneeskunde en Eurosurveillance, afgestemd met de GD en VWA; in beide artikelen worden melkgeitenbedrijven als meest waarschijnlijke bron genoemd.

Op 23 juli 2007 vindt overleg van het BAO plaats, onder voorzitterschap van VWS. Aan dit overleg nemen vertegenwoordigers van het OMT (voorzitter-telefonisch), GGD HvB, VNG, IGZ, lagere overheden (de burgemeester van Oss), LNV en VWS deel.

Met betrekking tot de veterinaire aspecten en het verzoek van het OMT om inzicht te krijgen in de specifieke bedrijfsgebonden gegevens, doet LNV de toezegging om de gegevens die beschikbaar gesteld kunnen worden door te geven aan Clb. Hieraan wordt toegevoegd dat de GD een particulier bedrijf is en dat eerst moet worden uitgezocht welke gegevens beschikbaar kunnen komen. Binnen één week zal hierover meer duidelijkheid bestaan.

Het advies van het OMT met betrekking tot monitoring wordt niet opgevolgd. Over dit punt wordt breed gediscussieerd. Uit het BAO verslag van 23 juli 2007 blijkt dat het systeem van meldingsplicht van dierziekten is gebaseerd op de ziektelast van het dier en de gevolgen voor de verhandelbaarheid van het dier. Het argument van de gevolgen van dierziekten voor de mens zou een nieuw element in het systeem brengen. Afsproken wordt dat eerst wordt afgewacht wat de uitkomst zal zijn van de informatieverstrekking door de GD, waarna zal worden bezien of er een structurele monitoring moet worden opgezet.

Met betrekking tot de informatievoorziening wordt voorrang gegeven aan informatie aan de medische beroepsbeoefenaren. Het BAO adviseert om het publiek niet actief te informeren over de uitbraak. De reden is dat Q-koorts normaal gesproken altijd voorkomt in Nederland en dat het vergroten van alertheid bij de medische beroepsgroepen voldoende is.

In het feitenrelaas van het RIVM/Clb worden de besluiten van het BAO op 23 juli 2007 als volgt weergegeven:

1. LNV geeft GD de opdracht om bedrijfsspecifieke gegevens te verstrekken aan Clb onder voorbehoud van privacy. ('De GD is een particulier bedrijf en dus moet worden uitgezocht welke gegevens überhaupt beschikbaar gesteld kunnen worden'.)

2. Het signaleringssysteem (meldingsplicht) is gebaseerd op de ziektelast van het dier. De gevolgen voor de mensen brengt een nieuw element in het systeem. 'Het BAO kan daar op dit moment geen besluit over nemen' (FR LNV 23 juli 2007)
3. LNV en VWA zullen voor 21 oktober 2007 met een overzicht komen van te nemen hygiënemaatregelen
4. Het publiek wordt niet actief geïnformeerd, om de volgende drie redenen:
 - a. Q-koorts komt altijd voor; het vergroten van de alertheid van de medische beroepsgroep is voldoende.
 - b. De uitbraak lijkt over haar hoogtepunt heen te zijn.
 - c. De gevolgen voor de mens zijn nog niet bekend en daarom is het niet goed om onrust te creëren.

2007 - september

Half september 2007 stelt de GGD HvB de volgende stand van zaken vast:

- bewezen gevallen: 47 (7 elders in Noord-Brabant, 12 in de rest van Nederland)
- waarschijnlijke gevallen: 24
- mogelijke gevallen: 24

De GGD maakt op 14 september 2007 ook een geografisch overzicht van de potentiële bronnen in de buurt van Tilburg en Goirle. De GGD meldt deze bij de contactpersoon van de VWA met de toelichting dat het niet gaat om één specifiek verdacht bedrijf. De contactpersoon van de VWA geeft aan dat dit toch via de meldkamer moet verlopen maar dat binnen de VWA misschien meer mogelijk is wanneer de melding als cluster wordt aangegeven. (FR GGD)

Op 18 september 2007 heeft het achtste overleg van het responseteam plaats. Omdat de Q-koorts een doorlopend probleem is, wordt een nieuw OMT geadviseerd. Aan het OMT wordt verzocht de volgende zaken te bespreken: de financiering van systematisch onderzoek naar Q-koorts door de GD, de noodzaak van monitoring van alle bedrijven in de regio op Q-koorts, uitbreiding van het pneumonieonderzoek (behalve Oss ook Veghel). (FR GGD)

In de week voorafgaand aan 25 september 2007 heeft de GGD weer nieuwe meldingen ontvangen van Q-koorts rondom Oss.

2007 - oktober

Op 3 oktober 2007 heeft het volgende OMT (nummer 41) plaats. In het advies aan het BAO komt naar voren dat met het begin van het lammerseizoen in 2008 opnieuw een verhoogde blootstelling valt te verwachten. Het advies luidt dan ook om de kennis onder professionals in de gezondheidszorg te vergroten door publicaties in medische tijdschriften, het aanbieden van screenings- en behandelprotocollen, het aanpassen van de richtlijn longontsteking en het aanpassen van de LCI-richtlijn voor bestrijding.

Voorts wordt aangegeven dat het onbekend is welke bedrijven een potentiële bron zijn van de verspreiding. Tegelijkertijd is kennis van de verspreiding onder dieren essentieel voor een vroege opsporing en bestrijding van de ziekte onder mensen.

Om tijdig op de hoogte te kunnen zijn van de problematiek onder dieren adviseert het OMT om, voor de aanvang van het lammerseizoen 2008, Q-koorts bij dieren aangifte- en/of meldingsplichtig te maken. Zodra op een bedrijf Q-koorts is vastgesteld moet dit worden gemeld aan de GGD die vervolgens de behandelaren in de regio zal informeren om verhoogd alert te zijn.

Op 4 oktober 2007 heeft een BAO-overleg plaats onder voorzitterschap van DG VWS en in aanwezigheid van vertegenwoordigers van VWS en LNV, waaronder de Chief Veterinary Officer (CVO) van LNV. Met betrekking tot de hygiënemaatregelen wordt besloten dat LNV en VWA de te nemen maatregelen zullen inventariseren en dat vóór 21 oktober van dat jaar met een overzicht van hygiënemaatregelen zal worden gekomen.

Voorts wordt besloten dat LNV binnen vijf dagen met een voorstel zal komen voor het verzamelen van gegevens over verspreiding onder dieren, al dan niet door middel van een aangifte- en/of meldingsplicht. Ten slotte wordt besloten dat de communicatie naar het publiek zal worden voorbereid door de GGD HvB.

Op 25 oktober 2007 meldt de directeur VD LNV per brief dat er 'onvoldoende informatie voorhanden is om een besluit te nemen over een wettelijke meldingsplicht'. Nader onderzoek daarnaar wordt toegezegd.

Overigens staat in dezelfde brief dat LCI/RIVM heeft aangegeven dat kan worden volstaan met 2-cijferige postcodes, mits dat gepaard gaat met een mondelinge telefonische toelichting, waarmee een 5-10 km brede zone rondom het betreffende bedrijf kan geïdentificeerd worden ('gentlemens agreement').

Vooruitlopend op de chronologie: op 22 januari 2008 beklagt de directeur Publiek Gezondheid (PG) van VWS zich bij de directeur VD LNV dat de afgesproken acties te traag worden opgepakt. Op 14 maart 2008 geeft de DG LNV de regie op de gegevenslevering aan het RIVM/Cib in handen van VD LNV. VWA zou haar trekkersrol in deze onvoldoende hebben waargemaakt. Op 23 april 2008 antwoordt VWA dat de gegevensverstrekking door de GD inderdaad een probleem blijft, maar dat de VWA daar – bij het ontbreken van een meldingsplicht – geen verantwoordelijkheid voor draagt. Op 30 mei 2008 belegt de directeur PG VWS een overleg met VWS, RIVM/Cib, LNV, GGD'en en VWA. Er is behoefte aan een uitrijverbod en aan meldingsplicht. LNV zal pro en contra's van beide maatregelen op een rijtje zetten. Het resultaat daarvan komt al uit op 3 juni, en op 10 juni 2008 krijgt de Kamer te horen dat de meldingsplicht is geregeld (per 12 juni 2008).

Op 26 oktober 2007 schrijft de minister van VWS in antwoord op vragen van Tweede-Kamerlid Marjan Thieme van de Partij voor de Dieren, dat dieren worden besmet door de omgeving (mest, zand, stof, etc.) en bijvoorbeeld teken. Herkauwers (schapen, geiten en koeien) zijn de belangrijkste bron van de ziekte voor de mens; met name rond en na de geboorte. Infectie van de mens heeft plaats via verwaaiing en het inademen besmet fijnstof. Het contact met een besmet dier kan een verhoogde kans op infectie geven, maar de kans blijft klein. Infectie van mens op mens is niet mogelijk. Diertransporten kunnen een rol spelen bij de verspreiding tussen de bedrijven. Momenteel zijn er nog geen instrumenten voorhanden om verspreiding onder dieren te voorkomen. Op dit moment kunnen geen algemene doeltreffende maatregelen worden genomen. Als brononderzoek aanknopingspunten biedt voor een verdenking richting een bepaald bedrijf dan wordt de VWA direct ingeschakeld. GGD en RIVM verrichten een bevolkingsonderzoek naar Q-koorts in en rond Herpen. De GD verricht een nader onderzoek bij de bedrijven in zuidelijk Nederland, waar in 2006 en 2007 sprake was van Q-koorts die gepaard ging met klinische verschijnselen bij dieren. De minister ontkent dat de uitbraak van Q-koorts aanleiding zou zijn om het bestaansrecht van de intensieve veehouderij in Nederland ter discussie te stellen. Nederland beschikt over een kwalitatief hoogstaande veehouderij, waar scherp wordt gecontroleerd op het voorkomen van dierziekten. Bovendien lijkt de uitbraak in Brabant over zijn hoogtepunt heen te zijn.

2007 - november

Half november 2007 komen de uitslagen naar buiten van het bloedonderzoek dat RIVM en GGD onder de bevolking van Herpen hebben verricht. Een kwart van de onderzochte bevolking (114 van de 467 geprikte personen) blijkt door de Q-koorts getroffen te zijn (geweest). 'Chronische effecten' bij de patiënten zijn niet waarschijnlijk, aldus huisarts Rob Besselink.

2007 - december

Op 11 december 2007 overlegt de VWA met betrokkenen (LNV, VWS, GD, CVI, RIVM/Cib en VWA). Naar aanleiding van de besluiten van het BAO (4 oktober 2007) wordt aan de orde gesteld: 'Het doorgeven van adressen van veehouders waar de GD Q-koorts heeft vastgesteld – gedetailleerder dan op tweecijferige postcode – aan Cib, blijft een probleem'. Besloten wordt: 'VD LNV toetst de juridische mogelijkheden om dit alsnog te realiseren'. (FR LNV)

2007 - media

Tussentijds vindt een publicatie plaats in het NTvG, verzorgd door een zestal auteurs waarvan prof. Spielman er een is. In dit artikel wordt aangegeven dat het aannemelijk is dat er een relatie bestaat tussen Q-koorts bij mensen in de regio Noordoost-Brabant en de aanwezigheid van een viertal melkgeitenbedrijven waar zich abortusstormen hebben voorgedaan in de lammertijd.

De publiciteit komt vanaf de zomer van 2007 op gang. In juli 2007 melden het *Agrarisch Dagblad* en de *Boerderij* dat er in de eerste helft van dat jaar in de provincie Noord-Brabant alleen al negentien gevallen van Q-koorts zijn vastgesteld. Dat is hoog en opmerkelijk omdat 15 tot 20 gevallen per jaar in heel Nederland tot dan normaal zijn. Een maand later meldt het *Agrarisch Dagblad* op grond van een rapportage van het RIVM aan de Europese Commissie dat de teller inmiddels (10 augustus 2007) op 63 gevallen staat, waarvan 59 in Noord-Brabant en Gelderland. Volgens de kop boven het artikel is er sprake van een 'Q-koortsuitbraak in Nederland'.

Het nieuws dringt dan ook tot de landelijke media door. De wetenschapsredactie van *NRC Handelsblad* meldt op 16 augustus 2007 een 'kleine uitbraak van Q-koorts' in dorpen in het oosten van Noord-Brabant. Het *Agrarisch Dagblad* komt op 29 augustus 2007 met een artikel over het GD-dierziektenonderzoek dat het dagblad in januari 2005 al had aangekondigd. Uit dat onderzoek, dat in 2006 op 325 bedrijven werd uitgevoerd, blijkt ineens dat op meer dan de helft (57 procent) van alle Nederlandse melkveebedrijven Q-koorts voorkomt. In de tankmelk op deze bedrijven zijn antistoffen tegen *C. burnetii* aangetroffen. Roel Coutinho, directeur van het Centrum Infectieziektebestrijding (CIb) van het RIVM, geeft diezelfde dag in het *Agrarisch Dagblad* commentaar op het onderzoek. Coutinho noemt de Q-koorts een 'typische beroepsziekte onder veehouders en hun gezinsleden', en erkent ook: 'We weten er weinig van. Eerder hebben we er nooit iets aan gedaan'. Coutinho vermoedt dat de bron van de infectie bij een aantal geitenbedrijven in het gebied rond het Brabantse dorp Herpen (tussen Nijmegen en Oss) zit, 'waar een abortusstorm heeft gewoed'. Coutinho voegt hieraan toe dat er in andere landen al uitbraken zijn geweest, dat die uitbraken waren terug te voeren op bedrijven met schapen of geiten, en dat de bacterie in het milieu lang kan overleven en zeer resistent is en in beeld is als 'mogelijk wapen bij biologische oorlogsvoering.

Regionale kranten (*Sallans dagblad*, *Provinciale Zeeuwse Courant*, *De Gelderlander*, *De Stentor*, *Dagblad van het Noorden*) publiceren begin september een GPD-bericht over het nadere onderzoek dat de GD en het RIVM naar de Q-koorts gaan verrichten. In dit bericht wordt opnieuw Roel Coutinho geciteerd, die zegt dat het werkelijke aantal infecties 'aanzienlijk hoger' zal liggen dan de 59 gevallen die door microbiologisch onderzoek door het Canisius Wilhelmina Ziekenhuis in Nijmegen aan het licht zijn gekomen. 'De ziekte verloopt vaak zonder symptomen of ze worden nauwelijks herkend. Een kleine minderheid van de gevallen wordt dus maar gemeld.'

Op 5 september verspreidt ook het ANP (Algemeen Nederlands Persbureau) voor het eerst een bericht over de Q-koorts, die ('naar nu bekend is geworden') 'dit voorjaar voor het eerst in Nederland is uitgebroken' en over het RIVM-onderzoek. Coutinho zegt in dit bericht dat de artsen in de getroffen regio zijn gewaarschuwd om alert te zijn op ziekteverschijnselen, maar dat de bevolking niet is geïnformeerd omdat daar geen reden voor was. Vaccinatie acht Coutinho in Nederland, anders dan in Australië, niet nodig omdat die hier 'minder effectief' zou zijn. Het vergaren van kennis over de ziekte is belangrijker. 'Als we meer weten kunnen we voorzorgsmaatregelen nemen en zo de risico's verkleinen.'

Al snel blijkt dan ook (via Jos van de Sande, hoofd infectieziektebestrijding van de GGD Hart voor Brabant) dat de Q-koorts ook elders in Brabant is opgedoken.

Begin december 2007 wordt bekend dat de Q-koorts zich in Denemarken in een 'explosief tempo' verspreidt. Er zijn al 150 gevallen bekend, en dierenartsenorganisaties en medici slaan alarm en dringen aan op voorzorgsmaatregelen, meldt Wim Verseput in het *Agrarisch Dagblad*.

Periode 2008

2008 - januari

Op 30 januari 2008 is er in de Tweede Kamer een overleg over Dierenwelzijn. Desgevraagd antwoordt de minister: een uitbraak van Q-koorts onder mensen, zoals die zich in Brabant in het voorjaar van 2007 heeft voorgedaan, is in Nederland niet eerder waargenomen. Er bestaat nog steeds onduidelijkheid over de overdracht van Q-koorts van dier op mens. Wel is duidelijk dat besmette herkauwers een belangrijke infectiebron voor de mens kunnen zijn en dat de ziekte meestal wordt overgebracht naar de mens door besmet fijnstof dat wordt ingeademd. Ziektekiemen kunnen met de wind over grote afstanden worden overgebracht. Door te voorkomen dat dieren grote hoeveelheden ziektekiemen uitscheiden, kan de transmissie van de ziekte van dieren op andere dieren en op mensen worden beperkt. Voor met Q-koorts besmette bedrijven is inmiddels een reeks van (hygiëne)maatregelen opgesteld. Tevens is de uitbraak van Q-koorts aanleiding geweest om de gegevensuitwisseling tussen de veterinaire en de gezondheidssector te verbeteren. (Kamerstukken)

2008 - februari

Op 7 februari 2008 heeft er een wekelijks signaleringsoverleg plaats. Er worden nog wekelijks enkele patiënten met Q-koorts gemeld. Bij deze nieuwe meldingen gaat het voor een deel om patiënten die in de zomerpiek 2007 ziek zijn geworden (en die dus tot de uitbraak behoren). Een ander deel betreft echter patiënten met een eerste ziektedag in recente maanden (vier in oktober, acht in november, twee in december en één in januari). (FR RIVM)

2008 - maart

In maart 2008 is het RIVM/Cib-onderzoek naar de oorzaak van de uitbraak van Q-koorts in Herpen afgerond. Het blijkt dat de bron van deze epidemie zich bevond in een gebied aan de oostelijke kant van Herpen. De verspreiding vond plaats via de lucht. Het was bekend dat zich ten oosten van Herpen een melkgeitenbedrijf bevond waar zich tevoren een abortusstorm had voorgedaan, veroorzaakt door Q-koorts. (FR LNV, op basis van informatie VWA en GD)

Op 6 maart 2008 heeft een Regulier Veterinair Overleg⁵ plaats. Tijdens dit overleg geeft VWS aan bezorgd te zijn over het RIVM/Cib-rapport. Het informeren van diverse betrokkenen en risicogroepen wordt nodig geacht. De DG Volksgezondheid VWS en de DG LNV hebben hier contact over. De VD LNV neemt tijdelijk de regie over van VWA. (FR LNV)

6 maart 2008 is ook de datum van een nota van VD LNV aan DG LNV over de bestuurlijke onrust die is ontstaan door de aankondiging van RIVM/Cib van een persbericht over het onderzoek dat in 2007 is verricht bij zeshonderd burgers naar aanleiding van de Q-koortsgevallen in Brabant. Het RIVM/Cib, daarin gesteund door VWS, verwijt LNV het uitblijven van adequate voorlichting over te nemen hygiënemaatregelen op geiten- en schapenbedrijven met abortusproblemen. In de nota zet VD LNV alle feiten nog eens op een rij en vermeldt naar aanleiding hiervan dat de volgende afspraken zijn gemaakt binnen de directie:

- VD LNV neemt voorsnog de regie in handen en monitort de gemaakte afspraken. Met de VWA worden nadere afspraken gemaakt hoe zij weer in hun rol zullen terugkeren.
- Er gaat een opdrachtbrief naar de Inspecteur-Generaal (IG) van de VWA over de coördinatie van de Q-koortsproblematiek met een duidelijke resultaatverplichting.
- Vanwege het uitblijven van het plan van aanpak geeft VD LNV de GD opdracht het benodigde onderzoek uit te voeren. Vanwege het volksgezondheidsbelang financiert VD LNV voor en vraagt medefinanciering van de sector en gaat op zoek naar nog andere financieringsmogelijkheden.
- VD LNV gaat de GD een brief sturen over het aanleveren van gegevens over actuele Q-koortsgevallen aan het RIVM/Cib met afschrift aan de VWA.
- VD LNV adviseert de GD de folder over de Q-koorts landelijk te verspreiden en de financiering bij de sector te zoeken.
- VD LNV brengt VWS op de hoogte van voornoemde acties en afspraken. (FR LNV)

Op 14 maart 2008 laat DG LNV de VWA per brief weten dat deze onvoldoende de trekkersrol en de coördinerende rol op zich heeft genomen, zoals afgesproken in het BAO. Omdat het hier een serieuze volksgezondheidskwestie betreft, grijpt de DG van LNV in en geeft de directie VD LNV de opdracht de regie op zich te nemen voor het maken van afspraken over de levering van gegevens met RIVM en de onderzoeken door de GD. (FR LNV)

2008 - april

Op 1 april 2008 bewoorden de ministers van LNV en VWS vragen van het Tweede-Kamerlid Thieme (PvdD) naar aanleiding van een uitzending van Omroep Brabant (19 maart 2008). Volgens Thieme zijn de huidige richtlijnen van VWS om infectie tegen te gaan, niet afdoende. Zij pleit voor meer voorlichting over mogelijkheden om infectie te voorkomen.

In hun antwoord zeggen de ministers dat over de wijze van infectie nog veel onzeker is. Er is in 2007 een regulier bron- en contactonderzoek gedaan alsmede een inventarisatie van de risicofactoren op bedrijven waar de ziekte is geconstateerd. In 2008 is prevalentieonderzoek bij herkauwers en onderzoek naar risicofactoren op melkschapen- en geitenbedrijven gestart. Het tegengaan van de risico's van infectie voor de mens gebeurt nu door het beperken van de mogelijkheden tot overdracht middels het toepassen van hygiënemaatregelen en goede gegevensuitwisseling. De beroepsgroep is gewezen op het belang van hygiënemaatregelen via een folder van de GD en vakbladen. GD en Cib hebben werkafspraken gemaakt over gegevensuitwisseling tussen de veterinaire sector en de volksgezondheidssector.

Op 10 april 2008 heeft er opnieuw een wekelijks signaleringsoverleg plaats. Het aantal gemelde Q-koortspatiënten, zo wordt vastgesteld, blijft hoger dan vóór de uitbraak in Herpen. Van de 22 patiënten die gemeld zijn in 2008 (t/m 7 april) kwamen er twaalf uit Noord-Brabant. Van deze 22 hebben er acht hun eerste ziektedag in 2008. Het vorige jaar werden in dezelfde periode 2 patiënten gemeld. Doordat gerichte

⁵ Dit is een maandelijks directeuren overleg tussen LNV (VDC, AKV, FEZ en JZ) en de VWA over diergerelateerde onderwerpen en gaat over alle actuele dieronderwerpen mbt de VWA.

bestrijdingsmaatregelen (nog) niet adequaat geïdentificeerd en geïmplementeerd zijn, komt deze toename niet onverwacht. (FR VWS)

2008 - mei

Naar aanleiding van Kamervragen van PvdD-Kamerlid Thieme schrijft VD LNV in een nota d.d. 23 mei 2008 dat in de media het beeld wordt neergezet van een nieuwe en ernstige situatie in de veehouderij in Nederland. Dit beeld wordt volgens de VD LNV niet onderschreven door RIVM/Clb. Er zijn wel meer humane Q-koortsgevallen vastgesteld dan in het verleden maar hieruit mag volgens de VD LNV niet worden geconcludeerd dat er sprake is van een toename van deze ziekte. Ten opzichte van vorig jaar lijkt het beeld tot dusver zelfs gunstiger. In de nota staat ook dat er in 2008 diverse onderzoeken worden uitgevoerd om in beeld te brengen hoe de verspreiding van de Q-koorts zich voltrekt en hoe de overdracht naar mensen. Vermeld wordt dat de problematiek van infecties, risicofactoren en het al dan niet optreden van klinische verschijnselen uiterst complex is. (FR LNV)

In antwoord van 29 mei 2008 naar aanleiding van vragen van het Tweede-Kamerlid Thieme, stellen de ministers dat er dit jaar voorsnog geen sprake is van een uitbraak zoals dit in 2007 het geval was in Noord-Brabant.⁶ De uitbraak die in 2007 is waargenomen is, is over het hoogtepunt heen. Naast hygiënemaatregelen zijn er geen nieuwe adequate interventie maatregelen om verspreiding tussen dieren of tussen bedrijven te voorkomen. Een experiment in Frankrijk en Denemarken met een in Frankrijk ontwikkeld vaccin wordt nauwlettend gevolgd. Bij het bepalen van maatregelen bij een uitbraak vindt altijd een afweging plaats tussen dier- en volksgezondheidscriteria en economische criteria.

Op het signaleringsoverleg van 29 mei 2008 blijkt dat het aantal Q-koortspatiënten in Noord-Brabant verder is toegenomen. De GGD HvB kreeg dit jaar (tot 29 mei) al vijfenzeventig meldingen waarvan de diagnose bevestigd is door laboratoriumdiagnostiek. De GGD verwacht dat dit aantal nog verder zal toenemen. (FR RIVM)

Op 29 mei 2008 vindt een afstemmingsoverleg plaats ter voorbereiding op het OMT van 3 juni 2008, waaraan vertegenwoordigers van VWS, LNV, VWA, GD, GGD en RIVM hebben deelgenomen. Tijdens dit overleg is onder meer besloten dat LNV vóór 9 juni een notitie zou opstellen over de voor- en nadelen van een meldingsplicht. Voorts moet LNV zorg dragen voor een goede informatie van GD naar Clb.

Uit een overleg d.d. 30 mei 2008 tussen LNV, RIVM/Clb, GGD'en, VWA en VWS onder voorzitterschap van directeur PG van LNV blijkt dat er behoefte is aan maatregelen in de veehouderij. Met name wordt een uitrijverbod van mest genoemd. Daarnaast is er behoefte aan een meldingsplicht in de veehouderij. Afsproken wordt dat LNV de pro's en contra's van beide maatregelen op papier zal zetten. (FR LNV)

2008 - juni

Het OMT-overleg (nummer 42) vindt plaats op 3 juni 2008. Naast het Clb als voorzitter zijn als adviseurs onder meer vertegenwoordigers van VWA en GD aanwezig. Hieraan voorafgaand heeft op 7 februari, 6 maart, 10 april, 15 mei en 29 mei signaleringsoverleg (Clb) plaatsgevonden, en werd een toename van het aantal Q-koortspatiënten geconstateerd. In maart 2008 is een brononderzoek door het RIVM naar de oorzaak van de uitbraak in Herpen afgerond.

Blijkens het advies heeft het OMT-overleg een inventarisatie gemaakt van de ziektegevallen alsmede de geografische spreiding. Er wordt vastgesteld dat er sprake is van een regionaal verhoogde incidentie van Q-koorts in Noordoost Brabant en dat het erop lijkt dat er meerdere 'bronnen' (dat wil zeggen, bronnen op meer dan één locatie) voor deze verheffing verantwoordelijk zijn. Het OMT meent dat Q-koorts in Noord-Brabant een relatief groot medisch probleem aan het worden is en dat krachtige preventieve maatregelen noodzakelijk zijn. De veterinaire maatregelen die tot dat tijdstip zijn getroffen, blijken onvoldoende te zijn. Op basis hiervan acht het OMT het dringend noodzakelijk dat er een veterinaire meldingsplicht komt voor Q-koortsinfecties. Dit biedt ook meer mogelijkheden voor het nemen van maatregelen met betrekking tot het mestbeleid. Ook besluit het OMT een internationale raadpleging te organiseren; doel is het beleid ten aanzien van bloeddonaties en zwangerschap beter te onderbouwen.

⁶ Bij antwoord gevoegd staatje van het RIVM maakt duidelijk dat cijfers tot 29 mei 2008 hoger zijn dan cijfers tot en met mei 2007, en lager dan over heel 2007.

Daarnaast worden adviezen van medisch-technische aard gegeven. Ten slotte wordt geadviseerd om geen verdere maatregelen te nemen voor de communicatie met het publiek, omdat medische professionals door GGD'en naar behoren zijn geïnformeerd.

Aansluitend heeft op 5 juni 2008 BAO-overleg plaats onder voorzitterschap van DG VWS. Deelnemers zijn, behalve vertegenwoordigers van VWS en LNV, onder meer directeur Clb (telefonisch) en de wethouder – portefeuillehouder van de gemeente Oss.

De Directeur Clb deelt mee dat in de periode 1 januari tot 1 juni 2008 in Nederland 149 ziektegevallen van Q-koorts zijn gemeld tegenover 196 ziektegevallen in heel 2007. De directeur Clb meldt dat de regionale verheffing in NO Brabant deels veroorzaakt wordt omdat meer diagnostiek plaatsvindt en er meer aan Q-koorts wordt gedacht. Hij geeft aan dat het OMT de aanwezigheid van geitenbedrijven als een zeer waarschijnlijke bron van de verheffing ziet. Direct contact met dieren, stro of mest kan tot Q-koorts leiden, maar de mensen die nu besmet raken blijken niet een dergelijk contact gehad te hebben. Wel wonen zij in de buurt van geitenbedrijven. Een relatie met het uitrijden van mest lijkt een mogelijke verklaring voor de huidige toename van Q-koorts, hoewel dit niet is vastgesteld. Omdat de veterinaire maatregelen zoals die tot heden zijn getroffen, onvoldoende blijken te zijn, acht het OMT het dringend noodzakelijk dat er een veterinaire meldingsplicht komt voor Q-koorts infecties.

Het BAO constateert dat de tot heden ingezette onderzoeken geen aanknopingspunten hebben geboden om gerichte maatregelen tegen de transmissie van dier op mens te kunnen nemen. Aan de andere kant behoeft er niet altijd honderd procent zekerheid te bestaan over een oorzaak om toch maatregelen te nemen.

Evenals een jaar eerder wordt besloten dat LNV (op 9 juni) een notitie over meldingsplicht voor Q-koorts en een notitie over maatregelen ten aanzien van mest, gereed zal hebben. De komende dagen zullen worden benut om de verschillende mogelijkheden te bestuderen en te onderbouwen. Vervolgens zal overleg worden gepleegd tussen LNV en VWS en zal besluitvorming plaatsvinden over te nemen maatregelen.

Met betrekking tot de communicatie wordt door het BAO het advies van het OMT overgenomen. Met het oog hierop wordt afgesproken dat er een gezamenlijke lijn bij de woordvoering zal komen op lokaal, regionaal en landelijk niveau voor de periode tot besluitvorming heeft plaatsgevonden over de te nemen veterinaire maatregelen. Na de besluitvorming zal er een nieuwe lijn worden vastgesteld, afhankelijk van de besluitvorming.

Op 6 juni 2008 meldt VD LNV aan de minister van LNV dat er een overleg is geweest met de sector (LTO, PVE en GD) over de te nemen maatregelen en legt de minister in de nota de volgende maatregelen voor ter goedkeuring:

- Een meldplicht voor melkgeiten- en melkschapenbedrijven. Bij deze maatregel worden wijzigingsvoorstellen voor de Regeling Preventie voorbereid;
- Een verbod op het uitmesten en uitrijden van potstalmest van bedrijven waar een ernstige infectie is vastgesteld voort de duur van drie maanden. Als uitmesten in deze periode onvermijdelijk is doordat de potstal vol is, zal, onder nog nader uit te werken en vast te stellen voorwaarden, de mest wel uit de stal verwijderd en eventueel afgevoerd kunnen worden. Veterinaire deskundigen denken aan het stapelen van de mest op het bedrijf tot de afloop van de gestelde termijn en ontsmetting. Ook zal het afvoeren van de mest naar bijvoorbeeld een mestverwerkingsbedrijf worden bekeken. Deze maatregelen kunnen pas in werking treden als de Q-koorts is aangewezen als besmettelijke dierziekte. In de nota staat dat als de minister maandag 9 juni 2008 akkoord gaat met de aanwijzing van Q-koorts [als meldingsplichtige dierziekte], de maatregelen op zijn vroegst op donderdag 12 juni 2008 van kracht worden.
- Behalve specifieke maatregelen voor besmette melkgeiten- en melkschapenbedrijven zullen generieke adviezen worden gegeven om de verspreiding van Q-koorts te voorkomen. Hierbij wordt gedacht aan het vervroegen van het moment van uitmesten tot vóór het lammerseizoen. Hierdoor kan de mest tot zeker drie maanden na het lammerseizoen in de potstal blijven waardoor een grote reductie van een eventuele infectie kan worden gerealiseerd.

VD LNV stelt de minister tot slot het volgende voor: 'Ik stel u voor Q-koorts aan te wijzen als een besmettelijke dierziekte en de genoemde maatregelen voor te leggen aan uw collega van VWS'. (FR LNV)

Op 9 juni 2008 nemen de ministers van LNV en VWS het besluit tot een meldingsplicht bij dieren (= Besluit tot een wijziging van de Regeling preventie, bestrijding en monitoring besmettelijke dierziekten, zoönosen en TSE's). Met deze wijziging is Q-koorts aangewezen als besmettelijke dierziekte. De verplichting tot kennisgeving van Q-koorts bij schapen en geiten die bestemd zijn voor de melkproductie is binnen deze

gewijzigde regeling geregeld voor: a. bedrijven met honderd of meer volwassen schapen of geiten, waar zich in een periode van dertig dagen bij meer dan vijf procent van de drachtige schapen of geiten een geval van abortus voordoet / heeft voorgedaan, b. bedrijven met minder dan honderd volwassen schapen of geiten, waar zich in een periode van dertig dagen drie of meer gevallen van abortus voordoen. De gewijzigde regeling alsmede het uitmest- en mestuitrijverbod voor besmette bedrijven wordt per 12 juni 2008 van kracht. (FR VWS)

Op 10 juni 2008 beantwoorden de ministers Kamervragen gesteld door Tweede-Kamerlid Thieme (PvdD) over de noodzaak om een meldingsplicht voor Q-koorts in te stellen en de aanvullende vragen van de SP-kamerleden Van Gerven en Polderman over het verplicht aangeven van Q-koortsinfectie door bedrijven. In hun antwoord schrijven de ministers dat nog onduidelijk is of het hoogtepunt van de uitbraken is bereikt. Dit jaar zijn de meldingen diffuus verspreid over Brabant in tegenstelling tot vorig jaar toen er een duidelijke concentratie in Herpen e.o. was. Voor de meldingsplicht wordt naar een brief van 10 juni 2008 verwezen. Onderzoek moet uitwijzen bij hoeveel patiënten er sprake is van chronische vorm van Q-koorts. Op dit moment ziet de minister geen aanleiding om aanvullende voorzieningen voor patiënten te treffen.

In hun brief van 10 juni 2008 wijzen de bewindslieden op een aanzienlijke verheffing in het noordoosten van Brabant die zich de afgelopen weken heeft voorgedaan. Kleine herkauwers worden beschouwd als een belangrijke infectiebron. Belangrijkste klinische verschijnsel bij dieren is abortus. Vooral tijdens het uitmesten van de potstal kunnen veel bacteriën in de lucht komen. Er zijn aanvullende hygiëeadviesen voor bedrijven met kleine herkauwers opgesteld en er heeft voorlichting hierover plaatsgevonden. Dit staat ook op de websites van de ministeries LNV en VWS en van de GD.

Verder geven de ministers een opsomming van de in gang gezette onderzoeken en delen zij mee dat het aanwijzen van Q-koorts als besmettelijke dierziekte in gang is gezet. Het plan bestaat om als zinvolle eerste maatregel een verbod van drie maanden op te leggen voor het uitmesten en uitrijden van potstalmest van bedrijven waar een ernstige infectie is vastgesteld. Bezoekers tijdelijk niet toelaten op een besmet bedrijf lijkt eveneens een zinvolle maatregel. Consumptie van rauwmelkse producten van een besmet bedrijf wordt door de RIVM afgeraden. Het lijkt in eerste instantie zinvol om pasteurisatie in bepaalde gevallen voor te schrijven.

2008 - juli

De meldplicht bij de VWA leidt ertoe dat begin juli vier bedrijven met Q-koorts bij LNV bekend worden, één in Gelderland en drie in Noord-Brabant. Zij krijgen een uitrijverbod opgelegd.

Op vergaderingen van het 'responsteam' (bedoeld voor afstemming binnen het Clb) wordt vanaf 13 juli 2008 de GGD HvB niet uitgenodigd. Pas bij het vierde responsteam van 25 juli is de GGD op eigen verzoek voor het eerst aanwezig.

Op 22 juli 2008 heeft een conferentie (rondetafelgesprek) plaats in Utrecht. De conferentie wordt georganiseerd door het RIVM/Clb samen met de Gezondheidsraad. Aanwezig zijn nationale en internationale experts en de doelstelling is de risicoanalyse en verdere onderbouwing van het beleid betreffende bloeddonaties en Q-koorts in de zwangerschap. Enkele conclusies: De uitbraak van de Q-koorts in Nederland is uniek in de wereld. Aangenomen wordt dat de transmissieroute van dier naar mens aerogeen optreedt vanuit een melkgeitenbedrijf met abortusproblematiek door *C. burnetii*. Onduidelijk blijft waarom deze situatie rond 2007 plotseling opgetreden is, en voorheen niet. De epidemie in Nederland is bijzonder genoeg om essentieel onderzoek naar betrouwbare diagnostiek en de lange-termijn effecten van een Q-koorts infectie te verrichten. Het Clb besluit tot het beleggen van een veterinaire OMT op 30 juli aanstaande, en zal de betrokken veldpartijen hiervoor uitnodigen. De geitenhouders zijn voor deze conferentie niet uitgenodigd en voelen zich volgens de voorzitter van de vakgroep Melkgeitenhouderij van LTO 'buitengesloten'.

Op 30 juli 2008 heeft dit OMT-overleg (nummer 43) plaats, wederom onder voorzitterschap van de directeur Clb. Onder de adviseurs zijn vertegenwoordigers van GGD HvB, VWA en GD aanwezig. Het advies maakt melding van het feit dat de epidemie van dat jaar over haar hoogtepunt heen lijkt te zijn maar dat zekerheid niet kan worden geboden. De omvang van de epidemie in Nederland is uniek in de wereld en gezien het grote aantal en de spreiding van de meldingen zijn waarschijnlijk meerdere bronnen de oorzaak voor de epidemie.

In het advies van het OMT aan het BAO komt naar voren dat Q-koorts een zoönose is die wordt overgebracht door kleine herkauwers (o.a. geiten en schapen).

In het advies wordt herhaald dat het aannemelijk is dat geitenbedrijven de bron zijn, hoewel dit nog niet met 100 procent zekerheid is aangetoond. Op korte termijn is het nemen van maatregelen van belang om de transmissiekans naar de mens te reduceren.

Wat de te treffen veterinaire maatregelen betreft, wordt door het OMT geadviseerd om alle geitenbedrijven in het gebied met de hoogste incidentie en met een straal van tien kilometer in de omgeving, op korte termijn te bezoeken om te inventariseren hoe de hygiëneadviezen van GD worden nageleefd. Deze adviezen kunnen aldus nog eens persoonlijk onder de aandacht van de geitenhouder worden gebracht. Tijdens dit bezoek kunnen ook de meststromen in kaart worden gebracht op basis van een gestructureerde vragenlijst. Voorts wordt geadviseerd om het ruimen van alle potstallen uitsluitend te laten plaatsvinden wanneer maatregelen zijn getroffen om verwaaiing uit te sluiten. Omdat mag worden verwacht dat Q-koorts in de toekomst zich verder zal blijven verspreiden, adviseert het OMT voorts ook om maatregelen te treffen voor de lange termijn. Vaccinatie van de geiten tegen Q-koorts in de wijde omtrek van de besmette gebieden lijkt een aantrekkelijke optie te zijn. De mogelijkheden en het effect hiervan dienen in de komende maanden te worden geïnventariseerd. En mocht vaccinatie zinvol worden geacht dan dient dit te gebeuren voor de aanvang van het volgende lammerseizoen in 2009.

Voorts wordt aangegeven dat het noodzakelijk is om nader onderzoek te verrichten om meer inzicht te krijgen in de transmissie van de bacterie *C. burnetii* vanuit de omgeving en van dieren naar de mens. Met betrekking tot de communicatie wordt geadviseerd de pers te informeren omdat het niet zeker is hoe de transmissie van *C. burnetii* plaatsvindt, maar dat aannemelijk is dat de geitenbedrijven hierin een belangrijk aandeel hebben.

Aansluitend heeft op 31 juli 2008 een BAO-overleg plaats onder voorzitterschap van de Directeur Publieke Gezondheid van VWS.

Het advies van het OMT om bedrijfsmatige geitenbedrijven in het gebied met de hoogste incidentie van ziektegevallen, en met een straal van tien kilometer in de omgeving, te bezoeken om de hygiëneadviezen te inventariseren, wordt overgenomen. Naar voren komt dat VWA geen wettelijke mogelijkheden heeft om sancties op te leggen. In dit verband nodigt LNV medewerkers van VWS uit om deel te nemen aan deze bezoeken. Het advies van het OMT om het ruimen van alle potstallen van bedrijfsmatige geitenhouderijen uitsluitend te laten plaatsvinden nadat maatregelen zijn getroffen om verwaaiing uit te sluiten (bijvoorbeeld door bevochtiging van de mest) wordt overgenomen. In dit verband zal LNV mestexperts raadplegen en de kennis over de overleving van de bacteriën bundelen met kennis die bij RIVM/Cib bestaat. Voorts zal LNV mestexperts raadplegen om na te gaan of er maatregelen bestaan om de verspreiding van de Q-koortsbacterie tijdens het uitmesten te voorkomen.

Ook wordt het advies van het OMT gevolgd om de informatie omtrent hygiëne ook onder de aandacht te brengen van hobbygeitenhouders, maar deze hoeven niet persoonlijk te worden bezocht. Met betrekking tot het advies van het OMT over vaccinatie wordt door vertegenwoordigers van LNV opgemerkt dat in Nederland geen geregistreerd vaccin bestaat. Maar door middel van een ministeriële ontheffing zou het vaccin toch kunnen worden gebruikt. Vaccinatie kan niet verplicht worden gesteld maar dient op vrijwillige basis te geschieden. LNV zegt toe de voorzitter van het BAO-overleg uiterlijk op 1 september te informeren over de mogelijkheden om te vaccineren, of dit zinvol is, of dit veilig is en of er voldoende vaccins kunnen worden geleverd.

Het advies van het OMT met betrekking tot de communicatie wordt overgenomen.

2008 - augustus

In antwoord op vragen van 2^e Kamer lid Thieme (PvdD) over de vraag of de sector aansprakelijk gesteld moet worden als mensen ziek worden van zoönosen die de sector heeft veroorzaakt schrijven de ministers op 27 augustus 2008 dat er juridisch gezien geen sprake kan zijn van een aansprakelijkheidsstelling van een gehele sector als zodanig.

2008 - september

In hun antwoord van 10 september 2008 naar aanleiding van Kamervragen van Thieme (PvdD) schrijven de ministers dat mest de meest bekende verspreidingsbron is en dat daartegen ook risicobeperkende maatregelen mogelijk zijn. De maatregelen richten zich dan ook op mest. Alvorens andere maatregelen genomen kunnen worden is eerst nader onderzoek nodig. OMT (31 juli 2008) en BAO hebben geconcludeerd dat er meer bronnen zijn voor de infectie van de mens met Q-koorts. Toch lijkt het de experts

aannemelijk dat de melkgeiten- en melkschapenhouderijen een belangrijke rol spelen bij de humane epidemie. Daarom worden de volgende maatregelen voorgenoemen: - de VWA gaat regelen dat alle professionele melkgeiten- en melkschapenhouderijen worden gecontroleerd op naleving van de hygiëneadviezen; - hobbygeiten- en hobbychapenhouders worden actief geïnformeerd over de hygiëne maatregelen; - LNV onderzoekt de mogelijkheid van vaccinatie, lopend onderzoek en voorstellen daartoe worden bekeken op mogelijkheid deze door LNV/VWS te laten financieren. De uitbraak in Nederland is uniek, zo schrijven de bewindslieden. Er zijn nergens zoveel mensen in een dichtbevolkt gebied ziek geworden. Dit houdt in dat maatregelen toegepast in andere landen niet direct toepasbaar zijn in Nederland.

2008 - oktober

Op 16 oktober 2008 wordt ontheffing voor het Coxevac vaccin verleend en wordt de geitenhouders binnen een straal van 45 km rond Uden in de gelegenheid gesteld om op vrijwillige basis te vaccineren.

De CdK Noord-Brabant roept op 20 oktober 2008 alle relevante partijen bijeen teneinde de Brabantse partijen duidelijkheid te laten verkrijgen over de afspraken van het Rijk en afspraken te maken over de toekomst. De ambtenaren van LNV en VWS hebben gemeld dat de provincie in dezen geen zelfstandige taak heeft, maar vanwege de door de aanwezigen geuite opmerkingen trokken zij zich de signalen toch aan. Zij zegden een betere afstemming en communicatie toe, waarbij zij graag gebruik wilden maken van dit door de CdK geïnitieerde platform.⁷ (FR PNB)

In de week van 23 oktober 2008 wordt een begin gemaakt met de vaccinatie van schapen en geiten op de grote melkgeiten- en melkschapenbedrijven tegen Q-koorts. Gezien de beperkte beschikbaarheid van het vaccin is het vooralsnog alleen beschikbaar voor bedrijven binnen een straal van 45 kilometer rondom Uden. (FR RIVM)

2008 - november

Op 19 november 2008 wordt een nieuw gremium in het leven geroepen: het Deskundigenberaad⁸. Dit overleg, ook bijeengeroepen door het Clb, wordt gevraagd om een beoordeling te geven over de aanpak van Q-koortsbestrijding tot op dat moment. De conclusies en daarop volgende adviezen worden op 4 december 2008 aan de minister van VWS en de DG Volksgezondheid VWS aangeboden.

In een advies van het Deskundigenberaad aan de DG Volksgezondheid VWS, d.d. 19 november 2008, staat dat melkgeitenbedrijven een aantal hygiëne maatregelen in de praktijk niet kunnen worden uitgevoerd; enkele maatregelen lijken niet bij te dragen aan het terugdringen van de verspreiding (mest uitrijden) en enkele effectieve maatregelen ontbreken (bevochtigen mest bij uitmesten stal). (FR RIVM)

Op 30 november 2008 informeert de IG VWA de directeur VD LNV over de resultaten van de enquête bij geitenbedrijven (een actie van VWA conform de besluiten van het vierde BAO. Geconcludeerd is, anderhalf jaar na het begin van de epidemie, dat de hygiëneplannen matig zijn opgevolgd. Daarom worden de volgende adviezen gegeven:

- Er moet meer bekendheid worden gegeven aan de hygiëneadviezen
- De hygiëneadviezen moeten qua uitvoerbaarheid worden verbeterd
- De adviezen moeten worden uitgebreid met een Reinigings- en Ontsmettingsprotocol
- De adviezen moeten worden uitgebreid met het afdekken van mest tijdens vervoer.

(Deze adviezen zijn opgenomen in het Hygiëneprotocol dat in samenwerking met de sector is opgesteld en begin februari 2009 beschikbaar is gekomen. Een deel daarvan is direct daarop in regelgeving opgenomen.) (FR LNV)

2008 - december

Bij brief van 4 december 2008 informeert de directeur Clb de DG Volksgezondheid VWS over de adviezen die zijn geformuleerd tijdens het Deskundigenberaad van 19 november 2008.

In dit schrijven wordt uitgelegd dat er, na vier OMT's, en BAO's behoefte bestaat om inzicht te verkrijgen of de afspraken worden uitgevoerd en/of de maatregelen effectief zijn. Dit was de reden om op 19 november een Deskundigenberaad te organiseren.

⁷ Dit resulteerde in de overleggen van 19 februari, 11 juni en 12 november 2009, onder regie van LNV en VWS, met ambtelijke deelname via de CdK.

⁸ Deelnemers zijn vertegenwoordigers van VWS, LNV, GD, VWA, LTO, faculteit Diergeneeskunde, CVI, GGD HvB, en RIVM/Clb (EPI/LCI,LZO)

In de brief van 4 december 2008 wordt melding gemaakt van de tijdens het Deskundigenberaad getrokken conclusies. Een van die conclusies luidt dat er geen nieuwe inzichten bestaan met betrekking tot de bestrijding van de Q-koorts, en voorts dat er een aanzienlijke kans bestaat dat er in 2009 opnieuw een verheffing van Q-koorts zal plaatsvinden.

De volgende adviezen worden verstrekt:

- VWA moet worden verzocht om in samenwerking met LTO een hygiëneprotocol te ontwikkelen voor de melkgeitenhouderij teneinde zo het transmissierisico van *C. burnetii* verder te beperken. Dit protocol moet worden geïmplementeerd bij alle melkgeitenbedrijven in het gebied Noordoost Brabant, Zuid-Gelderland en Noord-Limburg;
- De vaccinatiecampagne dient in 2009 te worden voortgezet op grond van dezelfde overwegingen als in de adviezen van het BAO-overleg (nummers 42 en 43) zijn gemaakt;
- Via ministeries, GGD'en en deskundigen moet de boodschap worden verspreid dat er een aanzienlijke kans bestaat dat er in 2009 opnieuw een verheffing van Q-koorts zal ontstaan en
- GGD, CVI en Clb moet worden verzocht artikelen te publiceren over de huidige stand van zaken van het Q-koortsonderzoek, het maatregelenpakket, de samenwerking tussen de verschillende partijen en de verwachtingen voor de toekomst. (FR RIVM)

Een lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Brabant geeft tijdens een vergadering van de Provinciale Staten d.d. 12 december 2008 aan dat hij meerdere malen met LNV heeft gesproken over het belang van een GGD-onderzoek voor de volksgezondheid (hij verwijst naar een onderzoeksopzet die de GGD en het onderzoeksinstituut IRAS in september 2008 in eerste versie hebben gepresenteerd met als titel *Voorstel tot onderzoek naar microbiële belasting rond intensieve veehouderijbedrijven in Oost-Brabant*). Tijdens een ambtelijk afstemmingsoverleg d.d. 7 januari 2009 zegt LNV toe dit met VWS te bespreken. In een brief aan de Tweede Kamer d.d. 29 mei 2009 zeggen beide ministeries het gevraagde onderzoek toe. Het onderzoek is eind 2009 onder leiding van het IRAS van start gegaan. (FR PNB)

2008 - media

De LTO-vakgroepen schapen- en geitenhouderij roepen geitenhouders op om tijdens de aflammerperiode extra maatregelen te nemen tegen de Q-koorts, bericht het *Agrarisch Dagblad* (11 maart 2008). LTO waarschuwt voor de kwalijke gevolgen van de ziekte voor bepaalde risicogroepen en geeft de boeren advies hoe zij hun stallen moeten ontsmetten.

Begin maart 2008 volgt in diverse media een serie korte berichten over de uitslag van het onderzoek van het RIVM en de GGD Hart van Brabant over de oorzaken van de Q-koorts. Dat onderzoek was in mei 2007 begonnen. 'De bron van de infectie blijft onduidelijk', meldt het ANP. Verspreiding via de lucht is het meest waarschijnlijk, volgens de verslagen van het onderzoek. Contact met mest of hooi verhoogt het risico op Q-koorts, terwijl rokers bij gelijke blootstelling twee keer zoveel kans hebben om de ziekte op te lopen.

Yvonne van Duynhoven, als epidemioloog verbonden aan het RIVM, zegt in het *Agrarisch Dagblad* van 19 maart 2008 dat het beleid van het ministerie van Landbouw en de GD het onderzoek naar de uitbraak van Q-koorts in de omgeving van het Noord-Brabantse Herpen heeft bemoeilijkt. Het RIVM vroeg Landbouw voortaan Q-koorts als meldingsplichtige ziekte aan te merken zodat de gegevens openbaar konden worden en de medische belangen niet zouden worden ondergeschikt aan de privacy-belangen. LNV heeft dit geweigerd. LNV stelde zich op het standpunt dat meldplicht niet noodzakelijk was omdat de ziekte maar een kleine impact op de sector had, en omdat het ministerie de veehouderij niet in een kwaad daglicht wilde stellen. LNV zag het belang van de gegevensverstrekking uiteindelijk wel in en verzocht de GD de gegevens voortaan eerder te verstrekken. Uit de berichtgeving blijkt ook dat de GGD in voorjaar/zomer 2007 'publieksinformatie over de kwestie' wilde geven. 'Maar dit werd van overheidswege niet toegestaan'.

Het bestuur van het PVV kondigt een onderzoek aan naar de verspreiding van Q-koorts onder kleine herkauwers en trekt daar 37.000 euro voor uit (*Agrarisch Dagblad* van 15 mei). De GGD Nijmegen begint bij monde van Jenny Manders tamelijk gedetailleerde informatie over het begin en verloop van de ziekte (bij mensen) te verspreiden (*Agrarisch Dagblad* van 15 mei 2008).

Jos van der Sande, manager van de GGD Hart voor Brabant, slaat in mei 2008 alarm. Het ANP en daarna de regionale kranten en vakbladen berichten (vanaf 8 mei 2008) dat de GGD zich 'ernstig zorgen maakt over een uitbraak van Q-koorts'. Er zijn in deze eerste maanden van 2008 al twaalf Brabanders langdurig geveld

door de ziekte (met kernen in Tilburg [3], Den Bosch [2] en Oss [5]), dat zijn er veel meer dan normaal en de GGD vreest dat dit nog maar het topje van de ijsberg is en dat er meer mensen besmet en ziek zullen worden. Ook hij klaagt over de gebrekkige onderlinge samenwerking tussen de verschillende diensten. 'We hebben vermoedens van bedrijven waar het [de ziekte] vandaan zou kunnen komen, maar we krijgen niet meer informatie. We hebben de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) gevraagd actie te ondernemen zodat de boeren hygiënische maatregelen in hun stallen nemen, maar we hebben nog niks gemerkt.'

De VWA meldt dan direct, samen met de GD (dierenarts Pieter Vellema), dat er wel degelijk een harde aanpak van de Q-koorts komt. Er komt een landelijk onderzoek op schapen-, geiten- en runderbedrijven, en agrariërs moeten maatregelen in hun stallen nemen.

LNV adviseert in mei 2008 dat geiten- en schapenbedrijven waarop Q-koorts is geconstateerd, onmiddellijk moeten stoppen met het uitrijden van stalmest over hun land. De voorzitter van de landelijke vakgroep geitenhouderij bij LTO Nederland, meldt dat de beroepsgroep graag meewerkt.

In het pinksterweekend rijdt een geitenhouder uit Herpen een grote hoeveelheid mest uit. Officieel doet hij niets verkeerd. Zijn bedrijf is in 2007 binnenstebuiten gekeerd maar dat het bedrijf de bron van de infectie was kon niet met zekerheid worden vastgesteld. Daarom was er ook geen beperking en mocht hij mest uitrijden. Volgens GGD-manager Van de Sande zou de overheid de richtlijnen moeten aanscherpen, bijvoorbeeld door het verbranden van de mest te verplichten en de hoge kosten daarvan dan ook te vergoeden.

Het ministerie van Landbouw, aldus Van de Sande, 'begint de zaak nu serieus te nemen'.

De Q-koorts wordt ook geconstateerd bij drie cliënten en een medewerker van de GGZ (Geestelijke Gezondheidszorg) in Nijmegen; deze bewoners van de psychiatrische instelling Nijmeegse Baan (in Heilig Landstichting) worden in het UMC St. Radboud opgenomen en behandeld. VWA en RIVM onderzoeken of schapen op het terrein van de kliniek de oorzaak van de ziekte zijn. Al snel blijkt dat dertien cliënten en medewerkers van de Nijmeegse Baan ziek zijn en dat nog eens zeventien mensen symptomen van de ziekte vertonen.

Op 4 juni 2008 wordt bekend dat twee schapen bij de GGZ-instelling in Nijmegen met de Q-koorts waren besmet. Of zij de bron zijn van de twintig menselijke infecties kan de VWA niet met zekerheid zeggen.

Het Brabants Dagblad meldt op 16 mei 2008 dat Hendrik Hoeksema, wethouder volksgezondheid en landbouw in Oss, LNV oproept om meer haast te maken met wettelijke maatregelen die nieuwe gevallen van de Q-koorts moeten voorkomen. Het is, volgens de wethouder, 'op z'n minst opvallend' dat er een jaar na de epidemie in Herpen nog zo weinig is gebeurd. Het uitrijden van mest is nog niet verboden, omdat LNV onderzoek wil afwachten.

In hetzelfde artikel pleit Jos van de Sande opnieuw voor een meldingsplicht omdat de volksgezondheid niet afhankelijk mag worden van 'de welwillendheid van de boeren'. Daarmee geeft hij aan dat de volksgezondheid voor LNV klaarblijkelijk niet het uitgangspunt is. Een woordvoerder van LNV wordt geciteerd. Hij zegt dat een meldingsplicht vanwege 'de rompslomp' slechts averechts werkt, en zijn hygiënische maatregelen de beste maatregelen, 'en die vallen al binnen het huidige advies'.

De Herpense huisarts Rob Besselink sluit zich bij Van de Sande aan. Als er – dwars tegen de weerstand bij LNV in – een meldingsplicht komt, kunnen huisartsen anticiperen en kan het bedrijf maatregelen nemen (en daarvoor schadeloos worden gesteld).

Dan volgen er in de media berichten over steeds weer nieuwe gevallen, van personen en van bedrijven (melkgeiten en melkschapen). Het aantal gevallen in Nijmegen blijft oplopen (tot 72 in augustus 2008; ANP, 5 augustus 2008). De teller buiten Nijmegen staat eind mei 2008 al op 58 nieuwe gevallen van Q-koorts. Het Brabants Dagblad spreekt op 29 mei 2008 van een 'explosie', omdat vijftien tot twintig gevallen per jaar 'normaal' is en de getallen al gevaarlijk dicht in de buurt van 76 uit Herpen in 2007 komen.

Het RIVM kondigt dan in de tweede helft van mei 2008 een groot onderzoek aan naar Q-koorts in Nederland (samen met GD en VWA). Het onderzoek moet nog in 2008 beginnen en de resultaten moeten in de loop van 2009 bekend worden. (Agrarisch Dagblad van 22 mei 2008). Besselinks commentaar luidt dat een onderzoek een jaar na Herpen niet overtuigend is. 'Het is tijd voor maatregelen.' (Brabants Dagblad van 28 mei 2008) Ook de commentator van het Brabants Dagblad roept op tot maatregelen. LNV doet 'onthutsend weinig'. Economische belangen of niet, het wordt tijd dat het ministerie van landbouw ingrijpt, om te beginnen met een meldingsplicht voor besmette bedrijven' (30 mei 2008).

In juni 2008 melden GGD Hart voor Brabant en de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO) dat zij met een 'gezamenlijk communicatieplan' zowel burgers als veehouders beter over de Q-koorts willen informeren.

Op 10 juni 2008 kondigen de ministers van LNV en VWS extra maatregelen tegen de verbreiding van de Q-koorts aan. Er komt 'per onmiddellijk' een meldingsplicht bij de VWA voor boeren met besmette stallen (blijkend uit een verhoogd aantal abortussen) en voor dierenartsen die Q-koorts vaststellen. Bezoek door derden aan stallen van besmette bedrijven is voorlopig taboe. Andere maatregelen zijn een verbod voor besmette bedrijven op het uitrijden van mest (gedurende een periode van drie maanden). Ook bekijkt LNV of experimenten mogelijk zijn met een nieuw vaccin bij dieren waarmee al proeven lopen in Denemarken en Frankrijk. Bekeken wordt nog of de rauwe melk bij zelfkazende boeren moet worden gepasteuriseerd. De Socialistische Partij reageert verheugd, evenals Van de Sande van de GGD. Van de Sande wijst er wel op dat er meer maatregelen nodig zijn. Als een boer de ziekte meldt, mag hij immers zijn mest niet uitrijden, en daarvoor moet een oplossing komen. Huisarts Besselink vraagt zich openlijk af of de maatregelen niet te lang op zich hebben laten wachten. 'En je kunt je afvragen of deze maatregelen wel effectief genoeg zijn. Wat als boeren niet melden dat hun dieren ziek zijn? Hoe zit het met de controle? Ik heb daar mijn twijfels over' (*NRC Next*, 2 juli 2008). Bovendien vindt hij dat de maatregelen wel erg lang op zich hebben laten wachten. Hij denkt dat het ministerie van Landbouw 'bang was veehouders op extra kosten te jagen'. En hij vindt dat huisartsen in de regio alsnog beter moeten worden geïnformeerd. 'Sinds kort zijn veehouders verplicht de Q-koorts aan de burgemeester te melden. De burgemeester schakelt vervolgens volgens een protocol andere instanties in. Bij ons weten wordt ons niets verteld' (ANP, 4 juli 2008).

Het aantal infecties is opgelopen tot 178, 145 in Brabant (vooral in de gemeenten Oss, Landerd, Uden en Bernheze in Noordoost-Brabant), 33 in de regio Nijmegen (12 juni 2008). Zowel Van de Sande als Coutinho spreekt openlijk uit dat de mega-geitenhouderijen misschien wel de oorzaak van de ziekte zijn (*Trouw*, 12 juni 2008).

Op 12 juni 2008, een jaar na het eerste verzoek daartoe, wordt voor bedrijven een meldingsplicht ingesteld van abortussen, als surrogaatmarker voor Q-koorts. Het gaat hierbij vooral om bedrijven van melkgeiten- en melkschapenhouders waar opvallend veel abortussen plaatsvinden. Daarnaast worden aanvullende maatregelen genomen met betrekking tot het uitmesten van de stallen en het uitrijden van mest. Het Centraal Veterinair Instituut (CVI) van de Universiteit van Wageningen kondigt een onderzoek aan om meer te weten te komen over de bacterie die verantwoordelijk is voor de Q-koorts (ANP, 19 juni 2008). Het onderzoek richt zich o.a. op de bestaande tests om de infectie vast te stellen en op de overdraagbaarheid van de ziekte. Het CVI werkt samen met het RIVM, de GD, de Vrije Universiteit en het Franse voedselveiligheidsagentschap AFSSA.

Tot dan is de berichtgeving over de ziekte als zodanig nog tamelijk geruststellend. Het gaat nog in de zomer van 2008 over een 'vreemde griep'. In alle berichten is er sprake van een 'mild verloop' van de ziekte, en gaat het om 'griepachtige' klachten als rillingen, spierpijn, misselijkheid, buikpijn en pijn op de borst. In ernstiger gevallen krijgen patiënten hoge koorts, heftige hoofdpijn en soms longontsteking'. Maar met antibiotica is de ziekte gemakkelijk te behandelen. 'De meeste mensen zijn een week flink ziek', zegt arts infectieziekten R. ter Schegget van de GGD Brabant-Zuidoost (*Eindhovens Dagblad*, 4 juli 2008). 'Vergelijk het met een zware griep'. In *De Stentor* staat nog in juli 2008 een bericht waarin wordt gesuggereerd dat de berichtgeving over de Q-koorts een uiting is van de zomerse komkommerperiode (een periode met weinig nieuws waarin kleine dingen kunnen worden opgeblazen).

Op 27 juni 2008 melden de media het overlijden van de eerste man die met de Q-koorts was besmet. De man is afkomstig uit Zuid-Limburg (Geleen). Of de Q-koorts werkelijk de doodsoorzaak is, blijft onbekend. De man had problemen aan zijn hartkleppen, en dat kan het gevolg van Q-koorts zijn. De GGD Zuid-Limburg laat een dag later weten dat verdere maatregelen niet nodig zijn. Ook andere instanties zien geen aanleiding de bevolking nader te informeren. 'De maatregelen die het ministerie van LNV heeft getroffen zouden afdoende zijn', aldus wethouder Eric Loermans van het dorp Balgoij, na overleg met de GGD.

Begin juli 2008 bepleiten twee huisartsen uit Herpen (Besselink en Olde Loohuis) en een hoogleraar van de Radboud Universiteit Nijmegen (hoogleraar Huisartsengeneeskunde W. J. H. M. van den Bosch) in een artikel in *Medisch Contact* een standaard screening op Q-koorts bij zwangere vrouwen. Zwangere vrouwen zouden door infectie namelijk een miskraam kunnen krijgen. Ook bloeddonoren zouden op de aandoening gecontroleerd moeten worden. Het drietal richt zich met dit pleidooi tot de Gezondheidsraad, omdat de

overheid nog weinig maatregelen heeft genomen om Q-koorts te voorkomen. Ook 'de organisatie die zich in Nederland bezighoudt met de gevolgen van de verspreiding van epidemieën' (het Centrum voor preventie en bestrijding van Infectieziekten van het RIVM, geleid door Roel Coutinho) dringt bij de Gezondheidsraad op extra adviesmaatregelen aan (*Limburgs Dagblad*, 5 juli 2008).

Begin juli 2008 is het aantal gemelde infecties al tot 348 gestegen (NRC Next van 2 juli 2008). De meeste gevallen doen zich voor in Brabant, en dan vooral uit de dorpen Bernheze, Landerd, Uden, Oss, Geffen en Lith. Volgens Hendrik-Jan Roest van het CVI (Wageningen) is het geen wonder dat de Q-koorts zich juist in Brabant manifesteert. Na de varkenspest is het aantal schapen- en vooral geitenhouderijen drastisch toegenomen, en deze bedrijven zijn juist in Brabant geconcentreerd (*ibidem*; GPD 8 juli 2008). Maar ook in het oostelijk gedeelte van West-Brabant worden (acht) gevallen ontdekt. De GGD (Esther Ladders) maakt zich echter weinig zorgen omdat er in deze streek nauwelijks schapen en geiten zijn (BN/De Stem, 8 juli 2008).

Jan van Lokven uit Vinkel (LTO/geitenhouderij) stelt begin juli 2008 vast dat de uitbraak van de Q-koorts in Noordoost-Brabant 'opvallende parallellen' vertoont met de uitbraak van een jaar eerder in hetzelfde gebied. De uitbraken doen zich voor in een gebied met grote geitenbedrijven, in de aflammertijd, de problemen beginnen in week 22 en er was daaraan voorafgaand een droge periode. Er zijn ook verschillen. Er zijn ook uitbraken in plaatsen in Noordoost-Brabant waar geen link lijkt te zijn met de geitenhouderij. Van Lokven benadrukt de bereidwilligheid van de geitenhouders om in alle opzichten mee te werken aan de verdere verspreiding van de Q-koorts. En hij dringt aan op snelle conclusies van alle onderzoeken en overleggen. 'Over een paar maanden begint het dekseizoen al weer. Nog een paar maanden later worden de dieren weer geboren. [...] De bedrijfsvoering moet doorgaan, je kunt je mest geen tig dagen laten liggen. Het kost sowieso al tienduizenden euro's als je bedrijf getroffen wordt'. Coutinho (RIVM) blijft er vanuit gaan dat de bron van de uitbraak bij geitenhouderijen moet worden gezocht. Van Lokven zegt met die verdenking te 'worstelen'. 'Wij willen er graag tegenaan. Als er managementmaatregelen te nemen waren om de infectie tegen te gaan, zouden we graag iets doen. Bij mij in het dorp zijn een paar mensen flink ziek door de Q-koorts. Daar word je niet blij van' (*Agrarisch Dagblad*, 4 juli 2008; *Brabants Dagblad*, 23 juli 2008; *Agrarisch Dagblad*, 6 augustus 2008; *Agrarisch Dagblad*, 19 augustus 2008).

Het gaat ook om mensen die geen 'boerenconnectie' hebben en die niet eens in de buurt van een besmette schapen- of geitenhouderij zijn geweest. De Nijmeegse internist Jos van der Meer zegt nu 'wel wat nerveus' te zijn en noemt de Q-koortsbacterie 'een rare snoeshaan'. Hij waarschuwt voor ernstige gezondheidsklachten. De meeste patiënten herstellen na een week of twee, spontaan of na het slikken van een antibioticumkuur. 'Maar je kunt er ook chronisch ziek van worden. Sommige slachtoffers krijgen steeds opnieuw in andere organen een infectie. Een ontsteking van de hartklep wordt het meest gevreesd. Chronische patiënten moeten jarenlang een antibioticumkuur slikken, en 'het is de vraag of ze ooit van de bacterie afkomen', aldus Van der Meer.

'We hebben er weer een ziekte bij die van dieren op mensen overgaat', 'verzucht' Coutinho. 'Ik weet eerlijk gezegd niet wat we nog meer kunnen doen dan de meldingsplicht die is ingesteld', voegt hij daaraan toe. Hij kondigt een conferentie van experts uit diverse landen aan, die op uitnodiging van zijn Centrum Infectieziektenbestrijding en de Gezondheidsraad in de derde week van juli bijeen zal komen 'om te bespreken of er meer stappen moeten worden ondernomen' (GPD, 10 juli 2008).

De geitenhouders zijn voor de ronde tafel conferentie op 22 juli 2008 te Utrecht niet uitgenodigd en voelen zich volgens hun voorman Van Lokven 'buitengesloten'.⁹ De GGD stelt ter conferentie vast dat er in 2008 ruim 800 mensen in Brabant ziek zijn geworden door de Q-koorts, dat 67 van hen in het ziekenhuis zijn opgenomen, en dat Noord-Brabant in 2009 opnieuw met de Q-koorts te maken gaat krijgen wanneer er niet snel concrete maatregelen worden genomen om de ziekte te bestrijden. Maar daar worden geen afspraken over gemaakt, zeggen Jos van de Sande van de GD en huisarts Olde Loohuis. Van Lokven suggereert dat geitenbedrijven niet de enige bron van infectie zijn: 'Het lammerseizoen is al lang voorbij, en het aantal mensen met Q-koorts blijft nog steeds stijgen. Misschien zijn er wel meer bronnen die Q-koorts veroorzaken. Dat moet onderzocht worden'. Het RIVM gaat met veterinaire deskundigen overleggen hoe de overdracht van de Q-koorts van dier op mens precies gebeurt. Pas dan is te zeggen of en zo ja welke aanvullende maatregelen nodig zijn. Ook komen er nauwkeurigere richtlijnen voor diagnostiek en behandeling van de ziekten voor huisartsen en verloskundigen en gynaecologen. Het screenen van zwangeren in de regio is nog ter discussie omdat onvoldoende bekend is over de kans op zwangerschapscomplicaties bij een Q-

⁹ Vergelijkbare klachten bij Jos van Wegen, directeur van Amalthea, een coöperatie van geitenhouders (*Boerderij*, 29 juli 2008).

koortsinfectie. Ook zijn de beschikbare laboratoriumtests om Q-koorts vast te stellen niet betrouwbaar genoeg. Volgens de wetenschappers op de conferentie lijkt bloedtransfusie een verwaarloosbaar risico voor de overdracht van Q-koorts te zijn. En daarom is er volgens het RIVM geen reden om het beleid voor bloeddonoren aan te passen.

Van de Sande zegt ook dat het uitrijverbod van drie maanden wat hem betreft mag worden verlengd. 'Dan onderzoek je tenminste of die bedrijven werkelijk de bron zijn. Als dat het geval blijkt te zijn, kun je de veehouders verplichten de mest te verbranden en ze schadeloos stellen'. Volgens Van de Sande moet er niet te lang, zoals in de werkwijze van de Gezondheidsraad besloten ligt, naar strikt wetenschappelijk bewijs worden gezocht. 'We moeten oppassen dat we niet alleen praten en volgend jaar hetzelfde probleem hebben.' Coutinho zegt dat mest niet de enige verspreidingsbron van de Q-koorts van dier op mens blijkt te zijn. 'De mest wordt ook naar andere gebieden getransporteerd, maar daar hebben we geen Q-koorts gezien.' Opvallend is ook dat het aantal infecties ná de aflammerperiode niet afneemt, aldus Coutinho. 'Mogelijk zijn er dus meer infectieswegen en die moeten we onderzoeken'. (ANP, 23 juli 2008; *Het Parool*, 23 juli 2008; *NRC Handelsblad*, 24 juli 2008; *Agrarisch Dagblad*, 24 juli 2008).

De GGD Hart voor Brabant en de gemeenten in dit gebied nemen een gezamenlijk initiatief: zij schrijven een brief aan de ministeries van LNV en VWS omdat zij meer duidelijkheid over de Q-koorts willen. Zo willen zij weten welke voorzorgsmaatregelen medewerkers van overheden, politie, brandweer en ambulance moeten nemen wanneer zij geiten- of schapenhouderijen bezoeken (*Agrarisch Dagblad*, 12 juli 2008).

Huisartsen in de regio Noordoost-Brabant spreken de vrees uit dat de Q-koorts endemische vormen gaat aannemen. Huisarts Olde Loohuis stelt tegelijkertijd vast dat de bacterie die Q-koorts veroorzaakt agressiever is dan ooit (AD, 22 juli 2008; *Agrarisch Dagblad*, 22 juli 2008). 'Het klinkt knullig', zegt Coutinho op 25 juli 2008 in een interview met *de Volkskrant*, 'maar wij weten het niet. Ook wij hebben alleen maar vragen over waarom die Q-koortsbacterie zo hardnekkig rondwaart in een groot gebied in Noord-Brabant.' In een interview met het AD (26 juli 2008) zegt Coutinho dat tot dan toe alleen een meldingsplicht voor veehouderijen is ingesteld, 'maar dat heeft tot nu toe niets opgeleverd'.

VWS maakt bekend dat het aantal meldingen van Q-koorts bij de GGD Hart voor Brabant tot 491 is gestegen, en dat dat betekent dat tot wel vijfduizend Brabanders besmet zijn (omdat de meeste individuen niet tot nauwelijks ziek worden na infectie). De Statenfractie van de PvdA in Noord-Brabant stelt vragen aan Gedeputeerde Staten. Wat zijn de bestuurders van plan te gaan doen?, wil Statenlid Nora Kasrioui weten. 'De ziekte vormt echt een serieus en groeiend probleem voor de bevolking. We vinden dat de politiek in actie moet komen' (*Agrarisch Dagblad*, 26 juli 2008).

Eind juli 2008 maakt LNV bekend dat er extra maatregelen tegen de Q-koorts komen (het aantal meldingen van besmette mensen staat inmiddels op 686). Deze maatregelen houden in dat de VWA binnen enkele weken alle geitenbedrijven in Noord-Brabant en Gelderland gaat bezoeken om te bezien of zij de hygiëeadviesen goed naleven. Ook gaat het departement experts raadplegen om verspreiding van de bacterie bij het uitmesten van stallen te voorkomen. Tenslotte laat Landbouw onderzoeken of het vaccineren van geiten zinvol en mogelijk is (ANP, 31 juli 2008; *Agrarisch Dagblad*, 2 augustus 2008). In de maand augustus maken dierenartsen voor de VWA een rondtocht langs veertig geitenhouderijen in de omgeving van Herpen. Zij houden een enquête die moet bijdragen aan het voorkomen van de Q-koorts (*Agrarisch Dagblad*, 5 september 2008).

GGD Brabant Zuidoost maakt bij monde van Ruud van Vlerken, arts infectieziekten, bekend dat op een geitenbedrijf en op kinderboerderij De Veldhoeve in Helmond-Noord de bacterie is aangetroffen die Q-koorts veroorzaakt. Een duidelijk verband met de uitbraak van de Q-koorts in de regio Helmond, waarbij ruim 75 mensen besmet raakten, kan echter niet worden aangetoond. 'Daarom zijn extra maatregelen niet nodig', aldus Van Vlerken (*Eindhovens Dagblad*, 1 en 2 augustus 2008). Maar scholen en andere bezoekers gaan de kinderboerderij mijden, en elders (bijvoorbeeld in Ooij) worden geitenweitjes uit voorzorg gesloten (*De Gelderlander*, 19 augustus 2008).

Begin augustus 2008 worden de eerste resultaten bekend van een onderzoek van de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD). De definitieve resultaten van het onderzoek worden voor begin 2009 in het vooruitzicht gesteld. Uit de eerste resultaten blijkt dat antistoffen tegen de bacterie *C. burnetii* in het gehele land bij schapen en geiten worden aangetroffen. Piet Vellema, dierenarts van de GD, vindt het vreemd dat er alleen

in het zuiden van het land besmette bedrijven worden aangetroffen en dat alleen daar mensen met de Q-koorts zijn besmet (*Agrarisch Dagblad*, 2 augustus 2008). Enkele weken later wordt bekend dat de Q-koorts bacterie op vier schapen- en geitenbedrijven in de regio Eindhoven is aangetroffen (GPD, 15 augustus 2008). De VWA stelt dat vast na de melding van meer vroeggeboorten op de desbetreffende bedrijven. Volgens een woordvoerder van de VWA is er geen gevaar voor de volksgezondheid zolang de boeren zich aan de hygiënevoorschriften houden.

Tankmelkonderzoek door de GD wijst uit dat in heel Nederland bij melkvee antistoffen worden gevonden tegen de bacterie *C.burnetii* (*Agrarisch Dagblad*, 26 augustus 2008). Waarom er in Noord-Brabant en een deel van Gelderland een grote uitbraak van Q-koorts is geweest, blijft 'een raadsel', aldus GD-dierenarts Peter Franken (*Boerderij*, 2 september 2008).

Vellema brengt ook naar buiten dat de rol van de bok bij de verspreiding van Q-koorts onder geiten onduidelijk is. Nu het dekseizoen aanstaande is, heerst er onder geitenhouders veel onzekerheid. 'Als een bedrijf vorig jaar besmet is geweest met *C. burnetii*, zijn er miljarden ziektekiemen vrijgekomen bij abortussen of geboorten. De bok speelt in dat geval niet zo'n grote rol bij de verspreiding van Q-koorts. Zo kunnen geiten ook besmet raken door het inademen van ziektekiemen via stof', aldus Vellema, die ook oppert dat de bok Coxiëlla via sperma of via stof in de vacht zou kunnen verspreiden (*Agrarisch Dagblad*, 12 augustus 2008).

Nederlandse geiten moeten snel gevaccineerd worden om de Q-koortsexplosie bij mensen te stoppen, zeggen Nederlandse en Franse geitenskundigen in *de Volkskrant* van 16 augustus 2008. En Van Lokven sluit zich bij dat pleidooi aan (*Agrarisch Dagblad*, 19 augustus 2008).

Het aantal meldingen staat inmiddels op 808, het aantal zieknhuisopnames op 156, en de explosie is daarmee de grootste ter wereld. 'Vaccinatie biedt soelaas', zegt Vellema van de GD. Ook onderzoekster Annie Rodolakis van het Franse overheidslaboratorium INRA in Tours zegt te denken dat vaccinatie [van dieren] de enige uitweg is. De Nederlandse overheid zal eind augustus met het Franse vaccinbedrijf Ceva Santé Animale over leveringsmogelijkheden van het vaccin Coxevac spreken. Dat vaccin is echter nog niet geregistreerd en daarmee dus nog niet toegelaten op de markt. Een woordvoerder van LNV zegt dat het ministerie 'naar vaccinatie neigt', als de resultaten van proeven met het vaccin in Frankrijk goed zijn (GPD, 23 augustus 2008).

Op 11 september wordt bekend dat LNV vaccins beschikbaar stelt voor 40.000 dieren in een straal van 45 kilometer rondom Uden. Het vaccin, afkomstig uit Frankrijk (waar bij het bedrijf CEVA 80.000 vaccins zijn besteld), is in Nederland nog niet geregistreerd, maar die procedure zal ongeveer twee weken duren (in plaats van anderhalf jaar, zoals gebruikelijk). Na een positief advies van het Bureau Diergeneesmiddelen kan in de tweede helft met het vaccineren worden begonnen. Bij deze operatie gaat het om een vrijwillige vaccinatie, waarbij de overheid het vaccin betaalt en de veehouders de kosten van de veearts moeten betalen. Alleen niet gedekte melkgeiten en melkschappen komen voor de vaccinatie in aanmerking (ANP, 11 september 2008).

De sector reageert zeer positief op de vaccinaties. 'Het is onze kans om mee te werken en om te proberen ervoor te zorgen dat er komend jaar minder mensen ziek worden. Er zijn nog veel vragen rondom vaccinatie, maar we moeten nu beginnen', zegt Van Lokven. Ook het Centraal Veterinair Instituut is positief. 'Liever had je meer tijd gehad om van tevoren alles goed te onderzoeken. Maar die tijd is er nu niet. Uit literatuurstudie blijkt dat het vaccin werkzaam is. Over de veiligheid ervan heeft de producent veel informatie omdat Ceva zelf ook bezig is met een Europese registratie van het vaccin', zegt Fred Zijderveld van het CVI. Het vaccin is alleen bruikbaar bij niet-dragende schapen en geiten. Doordat het dekseizoen in de geitensector al is begonnen, valt een belangrijk deel (50 tot 65 procent) van de melkgeiten buiten de boot; alle geiten die al drachtig zijn zullen de oorzaak zijn van opnieuw miljoenen bacteriën in abortussen en vruchtwater en daardoor zal er ook in 2009 weer een Q-koortsgolf zijn. 'Als we een maand eerder waren geweest, hadden we 90 procent van de geiten kunnen vaccineren. Nu ligt dat aanzienlijk lager. Dit is overigens geen verwijt naar wie dan ook. Er is hard gewerkt bij alle partijen om de vaccinatie mogelijk te maken. Dit kost gewoon tijd' (*Agrarisch Dagblad*, 13 september 2008).

Op 27 september 2008 maakt LNV bekend dat het Bureau Diergeneesmiddelen toelating verleent aan het vaccin tegen de Q-koorts. De vaccinaties beginnen daadwerkelijk op 20 oktober 2008 (ANP van die datum).

Vellema zegt in *de Volkskrant* te vermoeden dat de Q-koorts het gevolg is van een weerstandsverlaging bij de geiten. 'De dieren kunnen niet veel meer hebben. Door stress op het bedrijf vanwege een toenemende omvang, een veranderend klimaat? Het zijn mogelijke triggers.'

In antwoord op Kamervragen van de PvdD schrijft minister Klink dat de Q-koorts zich vermoedelijk vooral via de lucht verspreidt. Dat het aantal zieke mensen vooral na een warme en droge periode toeneemt, wijst daarop. Indirect contact met besmette dieren (via besmet mest, hooi en stro) is een andere infectieroute. Klink voelt er niets voor om (intensieve) veehouders aansprakelijk te stellen voor de verspreiding van de bacterie (zoals de PvdD voorstaat). Ook het verminderen van het aantal veehouderijen rond dorpen en steden lijkt Klink geen goed idee. 'Door de goed georganiseerde veehouderij zijn in Nederland juist veel dierziekten uitgeroeid' (*Agrarisch Dagblad*, 11 september 2008).

De commentator van het *Agrarisch Dagblad* (Roel Leferink) is kritisch: 'Q-koorts zorgt voor zeer veel sociaal leed bij Brabantse geitenhouders. Zozeer zelfs dat zij koste wat kost lijken mee te willen werken aan vaccinatie van hun dieren tegen de in allerlei opzichten nog altijd mysterieuze ziekte. Ook al zijn het nut en de gevolgen ervan ongewis. De Q-koorts in Brabant besmet ongekend veel mensen en niemand heeft een idee waarom. Aangenomen (niet bewezen) wordt dat de ziekte voortkomt uit de geitenhouderij. De unieke situatie in Brabant zorgt ervoor dat er geen bestrijdingsplan voorhanden is. Intussen krijgt de geitensector een enorm stigma opgeplakt dat sociaal zo knelt dat zij staat te juichen nu het ministerie besloten heeft tot een vrijwillige inenting van niet-drachtige dieren rondom Uden. De overheid toont zich hierbij ook een kat in nood. Waar eerder bij ziekte uitbraken elke roep om vaccinatie werd afgewezen bij gebrek aan deugdelijke en toegelaten entstof, worden nu plots alle procedures overboord gegooid. Het ministerie zegt letterlijk dat veel onbekend is over de ziekte en het vaccin, en dat tijdens de campagne wordt onderzocht of het wel effectief is. Dat betekent dat op goed geluk wordt gevaccineerd, op verantwoordelijkheid van de boer, want die doet vrijwillig mee. De overheid leunt daarmee te veel op de in nood verkerende veehouder. Zeker als nu al zeker is dat een derde tot de helft van alle vatbare dieren rondom Uden niet kan worden ingeënt' (13 september 2008).

Kritisch is ook G. di Giulio, huisarts in Helmond, waar zo'n 80 patiënten met Q-koorts zijn vastgesteld. Volgens Di Giulio is de epidemie voorbij; extra hygiëne en een verbod op het uitrijden van mest hebben goed gewerkt. Di Giulio is blij dat er een vaccin beschikbaar komt, maar benadrukt dat veel vragen nog altijd niet zijn beantwoord. 'Waar kwam de infectie in met name Helmond precies vandaan? Hoe lang blijft mest van de bewuste bedrijven besmettelijk? En hoe gaat de overheid hier in de toekomst mee om? Dat had wat slagvaardiger gekund', aldus Di Giulio.

Op 27 september 2008 publiceert het *Agrarisch Dagblad* vraaggesprekken met ervaringsdeskundigen: een geitenhouder uit het Zuiden, een meisje van zestien dat Q-koorts heeft en dierenarts Nico Vreeburg van diergeneeskundig centrum De Overlaet. Daarin gaat het vooral over de psycho-sociale gevolgen van de uitbraak. 'Je ziet dat geitenhouders er verschillend mee omgaan, maar ook dat er verschillend met de geitenhouders wordt omgegaan. Sommigen hebben een schuldgevoel, terwijl ze er niets aan kunnen doen. Ze raken in een sociaal isolement. Ouders vinden dat hun kinderen niet meer met de kinderen van de geitenhouders mogen spelen. Dat raakt je echt', aldus Vreeburg.

Op die dag komt ook naar buiten, bij monde van Coutinho van het RIVM, dat de intensieve geitenhouderij de bron van de Q-koorts is. 'Vaccinatie van de geiten' is volgens Coutinho de beste remedie. 'Hoewel er nog geen zekerheid is over de werking van het vaccin, is dit de beste weg. Mogelijk zijn er volgend jaar opnieuw problemen omdat niet alle dieren gevaccineerd kunnen worden. Ik heb er goede hoop op dat het werkt'. Als het niet werkt, kan het bestaansrecht van de melkgeitenhouderij in dichtbevolkte gebieden ter discussie komen te staan. 'Daar wil ik nog niet op vooruitlopen', aldus Coutinho (*Agrarisch Dagblad*, 27 september 2008).

Vellema van de GD beweert eveneens dat geiten de belangrijkste infectiebron zijn, en ook voor Jos van de Sande (GGD Hart voor Brabant) staat 'de link met de professionele schapen- en geitenhouderij' vast. 'Het lost niets op door te zeggen dat het niet van de geiten komt. Dat zal vroeg of laat toch bewezen worden. We kunnen beter gezamenlijk zoeken naar een oplossing. Op dit moment lijkt bestrijding op de boerderij de beste optie. Je moet ziekten bestrijden bij de bron'. Van de Sande zegt ook dat er naar zijn mening veel meer mensen zijn overleden 'waarbij Q-koorts een bijdrage heeft geleverd aan het overlijden' dan tot dan gedacht is (*ibidem*).

Begin oktober (2008) roept Vellema van de GD geitenhouders op om hun geiten te laten enten, ondanks alle onzekerheden. 'Als er volgend jaar opnieuw grote problemen komen met Q-koorts, geeft dit een enorme druk op de geitenhouderij in de regio. Het is daarom belangrijk om de enige kans die er is om Q-koorts aan te pakken, te grijpen' (*Agrarisch Dagblad*, 10 oktober 2008).

Op een informatieavond in Herpen kondigt de GGD aan dat het een onderzoek gaat doen naar de economische gevolgen van de uitbraak van Q-koorts. Met het onderzoek wil de GGD te weten komen wat de gevolgen van de ziekte zijn voor de maatschappij. 'We verwachten dat de uitbraken van de afgelopen twee jaar niet de laatste zijn geweest. Daarom willen we weten wat de ziekte de maatschappij kost', aldus een woordvoerder. Op medische vragen kregen de aanwezigen nauwelijks antwoord, omdat er nog veel onderzoeken naar de bron van de ziekte lopen (*Brabants Dagblad*, 5 november 2008).

Roel Coutinho laat zich kritisch uit over de meldingsplicht. Die draagt niet direct bij aan de bestrijding van de ziekte. 'Als een bedrijf besmet is, is de bacterie al wijd verspreid, waardoor het lastig is de verspreiding aan te pakken' (*Agrarisch Dagblad*, 8 november 2008).

Tijdens een symposium van het RIVM over de Q-koorts wordt vastgesteld dat de kloof tussen de humane en veterinaire geneeskunde groot is. Tussen artsen en dierenartsen blijkt veel verschil van mening te bestaan over het belang van openbaarheid van gegevens en de wijze van aanpak van een ziekte als Q-koorts, die zowel voor dieren als voor mensen tot problemen kan leiden (*Agrarisch Dagblad*, 11 november 2008).

De Gezondheidsraad maakt bekend dat het niet nodig is om zwangere vrouwen uit een gebied waarin de Q-koorts is vastgesteld, te onderzoeken op infectie met de bacterie die Q-koorts veroorzaakt. Ook is het niet nodig om bloeddonors uit te sluiten die uit het desbetreffende gebied afkomstig zijn. Wel moet men alert op de Q-koorts blijven, en dat niet alleen in Brabant. 'De mest van dieren uit die provincie is nu ook uitgereden over landbouwgrond in Zeeland en Flevoland. Zo kan een virus [sic] zich snel verspreiden' (*Agrarisch Dagblad*, 18 december 2008).

Periode 2009

2009 - januari

Op 8 januari 2009 schrijft DG Volksgezondheid VWS een brief aan de directeur van het Clb naar aanleiding van het advies van het Deskundigenberaad van 19 november 2008. De DG Volksgezondheid VWS vraagt opheldering over een aantal vragen, ter onderbouwing van de te nemen maatregelen in 2009 die hij wil voorleggen aan het BAO dat op 14 januari 2009 bijeenkomt:

Het Clb beantwoordt op 12 januari 2009 de vragen van DG Volksgezondheid VWS, na consultatie van de eigen interne diensten van het Clb (EPI, LZO, LCI), de GD en het CVI. De antwoorden luiden als volgt:

1. Het document is compleet op grond van de huidige inzichten. Het Hygiëneprotocol geldt voor de gehele melkgeitensector, en niet slechts voor de bedrijven binnen een specifiek gebied.
2. Een klein punt betreft het ontbreken van het gebruik van kalkstikstof (0,6 procent) als mestontsmetting. Volgens de VWA zou dit op grond van een Franse publicatie effectief zijn in het beperken van de verspreiding van *C. burnetii*. Het is zinvol om zowel het effect als de toepasbaarheid voor de Nederlandse situatie te onderzoeken.
3. In de case-controlstudie van de Q-koorts uitbraken in Herpen in 2007 is contact met mest, hooi en stro als één variabele beoordeeld. Dit samen bleek een risicofactor, maar daaruit is geen conclusie te trekken over een toegevoegd risico door enkel het gebruik van geitenmest in volkstuintjes.
4. Met betrekking tot verplichte vaccinatie merkt de directeur van het Clb op dat de huidige 45-kilometerzone rondom Uden zoals die bij vrijwillige vaccinatie wordt gehanteerd, niet toereikend is. Daarom wordt geadviseerd om deze zone naar het westen uit te breiden tot en met de gehele provincie Noord-Brabant. Ook wordt geadviseerd om vaccinatie verplicht te stellen voor alle bedrijven buiten dit gebied die sinds 2005 met de Q-koorts problematiek te maken hebben gehad, of bedrijven die dit in 2009 nog zullen melden.

Naar aanleiding van de vraag over de aard en het aantal te vaccineren dieren wordt geadviseerd om alle kleine herkauwers op professionele bedrijven en bedrijven met een publieksfunctie te laten vaccineren. Met betrekking tot het uitrijden van mest wordt aangegeven dat er thans onvoldoende gegevens zijn om een specifiek verband te kunnen leggen tussen contact met mest in volkstuinten en humane ziektegevallen. Ten slotte wordt ongevraagd het advies gegeven om zowel de medische als veterinaire autoriteiten van de buurlanden Duitsland en België over de Nederlandse situatie te informeren. (FR RIVM)

Het BAO-overleg van 14 januari 2009 wordt voorgezeten door DG VWS, in aanwezigheid van diverse vertegenwoordigers van LNV, VWS, VWA, VNG, RIVM/Cib, IGZ, GGD'en en lagere overheden. Het overleg vindt nu plaats omdat het Q-koorts seizoen nog niet is begonnen en er nu nog de gelegenheid bestaat om de nodige afwegingen te maken.

Achtereenvolgens worden de adviezen van het Deskundigenberaad besproken.

Besloten wordt dat LNV een feitelijke en meteen operationele regeling ontwikkelt op basis waarvan een verplichte vaccinatie tegen Q-koorts wordt ingesteld binnen de 'Ring 2009' van alle professionele melkgeiten- of melkschaphouderijen (met meer dan vijftig geiten/schape(n)) alsmede bedrijven met een publieksfunctie. Deze vaccinatie dient plaats te vinden vóór de dekking omdat het vaccin niet mag worden toegepast op drachtige dieren. Voor alle overige eigenaren van geiten en schape(n) binnen de 'Ring 2009' wordt vrijwillige vaccinatie aangeboden.

Voorts wordt besloten, met het oog op verplichte vaccinatie, het huidige 45-kilometergebied rond Uden uit te breiden tot en met de gehele provincie Noord-Brabant, zoals is geadviseerd.

Ook zal er een verplichte vaccinatie komen van kleine herkauwers voor alle bedrijven buiten de 'Ring 2009', waar sinds 2005 een Q-koorts probleem heeft bestaan, of dit in 2009 nog zullen melden. Ten slotte wordt vrijwillige vaccinatie aangeboden van alle geiten of schape(n) buiten de 'Ring 2009'.

Met betrekking tot mest- en hygiënemaatregelen wordt aandacht besteed aan het hygiëneplan voor melkgeiten- en schaphouderijen dat door VWA en LTO is ontwikkeld. Op theoretische gronden wordt aangenomen dat de positieve effecten van het plan reeds in 2009 kunnen worden verwacht. LNV meent dat er geen sprake mag zijn van vrijblijvendheid. Het hygiëneplan voor melkgeiten- en melkschaphouderijen zal in heel Nederland verplicht worden gesteld en vanaf 1 februari 2009 worden geïmplementeerd.

Met het oog op de communicatie zal de boodschap zijn: 'Met de huidige inzichten rondom de verspreiding van Q-koorts worden maximale maatregelen genomen om zieke mensen te voorkomen. Toch kunnen er nog mensen ziek worden, omdat we nog niet alles weten.' Uiterlijk 1 februari 2009 zal een communicatiestrategie worden gepresenteerd. (FR RIVM)

2009 - april

Op 20 april 2009 wordt de verplichting tot vaccinatie van melkgeiten en melkschape(n) voor 1 januari 2010 op bedrijven met meer dan 50 dieren en op bedrijven met een publieksfunctie van kracht.

Op 24 april 2009 meldt het Agrarisch Dagblad dat er in principe zeven à tien stammen van *C. burnetii* voorkomen, maar dat het serotype bij geiten en mensen sterk verwant is. Het CVI nuanceert echter: 'Dit bewijst nog geen infectie door geiten. Het kan ook andersom zijn of misschien is er een derde reservoir die beide besmet.'

2009 - mei

Plaatsvervangend directeur VD LNV schrijft op 4 mei 2009 in een brief: 'Bijna alle gangbare boerderijdieren en huisdieren kunnen met deze bacterie besmet zijn'. Uit de tweede alinea: 'Deskundigen denken dat er een verband is tussen ziekte bij de mens en door Q-koorts veroorzaakte abortusgolven bij grote melkgeitenbedrijven in Noord-Brabant'. De derde alinea meldt dat ook vaccinatie kan helpen.

Op 8 mei 2009 rapporteert de AID over een handhavingsonderzoek naar de naleving van de verplichte hygiënemaatregelen. Van de bedrijven met meer dan vijftig melkgeiten en -schape(n) die onder de verplichte maatregelen vallen, werd twintig procent geïnspecteerd. De AID constateerde dat de naleving over het algemeen goed was, de geconstateerde afwijkingen waren relatief gering en in het algemeen direct herstelbaar. (FR RIVM)

Op 11 mei 2009 heeft opnieuw een OMT-overleg (nummer 46) plaats onder voorzitterschap van het Cib. Deelnemers zijn o.a. GGD HvB, GD en VWA.

In het advies aan het BAO wordt onder meer aangegeven dat er in 2009 tot dat tijdstip 357 nieuwe ziektegevallen zijn gemeld en dat de meldsnelheid sterk is verkort. Werd de Q-koorts in Nederland tot 2007 beschouwd als een zeldzaam ziektebeeld, in 2007 en 2008 is er ten gevolge van de uitbraak sprake van een verhoogde alertheid waardoor zowel huisartsen als specialisten rekening houden met Q-koorts en de diagnostiek.

Het OMT adviseert dat alle GGD'en in de regio waar verplichte vaccinatie tegen Q-koorts bij dieren is ingesteld, een uniform pakket aan preventieve maatregelen en informatie aanbieden aan (medische) professionals, het publiek, lokale bestuurders en beleidsmakers. Het informatiepakket van GGD HvB kan

hiervoor als model dienen. Naast verdere adviezen met betrekking tot medisch-technische aangelegenheden zoals adviezen voor diagnostiek, zwangeren en bloeddonaties, wordt aandacht besteed aan het veterinaire aspect.

Het OMT stelt vast dat de stellige indruk bestaat dat de genomen hygiëne maatregelen goed worden nageleefd en dat geitenhouders doordrongen zijn van het belang van de maatregelen.

Het OMT adviseert LNV om de mogelijkheden van een vervoersverbod van dieren vanuit het beperkingsgebied te onderzoeken. Voorts wordt melding gemaakt van het feit dat er in het buitenland normen bestaan voor een minimale afstand tussen veebedrijven en woongebieden. Het OMT beveelt aan om te onderzoeken in hoeverre deze normen toepasbaar zijn in de Nederlandse situatie.

Ten slotte adviseert het OMT om aandacht te besteden aan de bedrijfsmatige en bouwkundige aspecten van geitenbedrijven en te onderzoeken in hoeverre verspreiding door verwaaiing kan worden teruggedrongen door bouwkundige aanpassingen.

Met betrekking tot de communicatie wordt geadviseerd dat VWS en LNV gezamenlijk naar buiten zullen treden. (FR RIVM)

Aansluitend heeft op 12 mei 2009 een BAO-overleg plaats dat wordt voorgezeten door DG Volksgezondheid VWS in aanwezigheid van diverse vertegenwoordigers van LNV en VWS, GGD HvB, vertegenwoordigers van lagere overheden en de directeur van het Clb (telefonisch).

Het advies van het OMT wordt gevolgd met betrekking tot de informatie door GGD'en in de regio's waar verplicht vaccinatie tegen Q-koorts bij dieren is ingesteld. Deze dienen een uniform pakket aan preventieve maatregelen en informatie aan te bieden aan professionals, publiek, lokale bestuurders en beleidsmakers. Ook de verdere adviezen van het OMT van medisch-technische aard worden overgenomen.

Wat de veterinaire aspecten betreft wordt het advies van het OMT overgenomen over een nader onderzoek naar een vervoersverbod. Naar aanleiding van het advies van het OMT om te onderzoeken in hoeverre de verspreiding door verwaaiing kan worden teruggedrongen zegt de DG LNV toe dit op korte termijn nader te zullen onderzoeken.

De vertegenwoordiger van de GD geeft aan dat *C. burnetii* verspreid over Nederland wordt gevonden en dat een vervoersverbod niet een waardevolle aanvulling lijkt. De VWA doet op dat tijdstip een onderzoek naar de effectiviteit van de maatregel waarbij bedrijven drie maanden op slot gaan. De resultaten van dit onderzoek worden binnen veertien dagen verwacht. Als conclusie wordt getrokken dat LNV op grond van de onderzoeksgegevens van de VWA zal besluiten of het huidige vervoersverbod van drie maanden voldoende is om de verspreiding van *C. burnetii* door versleping van dieren te voorkomen.

Naar aanleiding van het advies van het OMT om onderzoek te doen naar een minimale afstand tussen veebedrijven en woongebieden ontstaat een uitgebreide discussie. De conclusie wordt getrokken dat er op korte termijn geen aanvullende maatregelen in de veehouderij zullen worden getroffen. Met betrekking tot de communicatie pleit de DG LNV voor een continue samenwerking tussen VWS en LNV en wordt besloten tot een gezamenlijke lijn zoals reeds eerder was ingezet. (FR RIVM)

2009 - juni

Op 11 juni 2009 stuurt Bureau Risicoanalyse van VWA (BuR) aan de ministers van LNV en VWS formeel het advies *Risico's Q-koorts via mest* en plaats het advies inclusief bijlage op de VWA-site. Het kernpunt van het advies is dat er een grote mate van onzekerheid bestaat over het kiemreducerende effect van compostering van de potstalmest van besmette bedrijven. Puntsgewijs adviseert BuR:

- Omdat er onvoldoende wetenschappelijke kennis over de overleving van de Q-koortsbacterie is, moet de doding van *C. burnetii* in mest bij verschillende temperaturen en tijden worden vastgesteld;
- De industriële compostering van mest van niet-besmette bedrijven moet worden toegestaan, mits de mest na afloop hiervan wordt gepasteuriseerd;
- Biovergassing mag niet worden toegestaan;
- De mest van besmette bedrijven mag alleen worden verbrand c.q. gesteriliseerd; indien dit om administratieve en/of technische redenen op korte termijn niet mogelijk is, moet de mest zo nodig tijdelijk worden gestort en met ten minste 30 cm. schone grond worden afgedekt.

De VD LNV constateert dat een deel van het advies moeilijk tot niet uitvoerbaar is. Het deel dat moeilijk uitvoerbaar is heeft vooral betrekking op het advies om mest van besmette bedrijven alleen nog maar te verbranden. Niet alle veehouders zijn in staat om aan de bijkomende verplichtingen te voldoen. (FR LNV)

Op 25 juni ontvangt de directeur van het Clb een brief van de DG Volksgezondheid VWS en de DG LNV. Zij maken zich zorgen over de stijging van het aantal Q-koortspatiënten en zij vragen de directeur van het Clb onder anderen of het vijf procentscriterium wel goed gekozen is. (FR VWS)

Tijdens het mondelinge vragenuurtje in de Tweede Kamer stelt CDA-Kamerlid Ormel op 26 juni 2009 aan de minister van LNV vragen over het bericht dat er een tekort aan vaccins tegen Q-koorts zou zijn. In haar antwoord zegt de minister dat alles op alles is gezet om zo snel mogelijk een goed werkend vaccin te laten ontwikkelen. In gebieden waar vorige jaren veel uitbraken waren en waar veel mensen geïnfecteerd zijn geraakt, is vaccinatie verplicht gesteld, in andere gebieden is vaccinatie vrijwillig. In risicogebieden gaat het om de grotere bedrijven, kinderboerderijen, dierentuinen enz., waar contact met mensen voor de hand liggen. Vorig jaar zijn voor het eerst grotere aantallen aangetroffen en toen is ook pas begonnen met onderzoek naar de oorzaak ervan. Het is nu nog te vroeg om een besluit te nemen over de vraag of volgend jaar een verplichte vaccinatie moet worden ingevoerd. Een zorgvuldige werkwijze bestaat erin om na het vaccinatieseizoen een evaluatie uit te voeren en na te gaan hoe onze schatting vooraf in de praktijk heeft gewerkt. Daarna kan voor volgend jaar een zorgvuldige nieuwe strategie worden bepaald met alle organisaties en deskundigen in de verschillende gebieden in Nederland. Op de vraag wat het kabinet doet om de oorzaken te bestrijden antwoordt de minister: "We kunnen pas maatregelen nemen als de oorzaken bekend zijn en pas als de precieze oorzaak bekend is, kan er een gericht vaccin worden ontwikkeld." De minister heeft het bericht over het aantal doden ook gehoord, maar ze heeft het niet paraat. Zelf meent ze dat de deskundige van het RIVM heeft gezegd, dat er statisch gezien ook al mensen aan overleden moeten zijn. (Kamerstukken)

2009 - juli

Op 9 juli 2009 versturen de CdK Noord-Brabant en de voorzitters van de drie Brabantse veiligheidsregio's een (brand)brief naar de ministers van LNV en VWS. Zij drukken hun zorgen uit over de toename van de Q-koorts en verzoeken beide ministers meer concrete maatregelen te nemen en te zorgen voor een betere communicatie met de regio. (FR PNB)

Zaterdag 11 juli 2009 brengen de ministers van VWS en LNV een werkbezoek aan Landerd (144 meldingen). Zij spraken er met een geitenhouder, een patiënt en een huisarts en hadden overleg met vertegenwoordigers van de GGD, gemeente, ZLTO en het Brabantse provinciebestuur.

Op 15 juli 2009 schrijft de GGD HvB een brief aan de minister van LNV. Ondanks alle genomen maatregelen moet geconstateerd worden dat niet alleen het aantal patiënten ten opzichte van 2008 aanmerkelijk toeneemt maar ook dat het gebied waarbinnen zich de Q-koortspatiënten bevinden, in 2009 duidelijk groter wordt. Er vindt nog geen reductie van risico's plaats tot een maatschappelijk aanvaardbaar niveau en de verwachting is ook niet dat dit met de huidige maatregelen op korte termijn zal veranderen. In de brief wordt een relatie gelegd met de intensieve veehouderij in de regio. Gevraagd wordt om het volksgezondheidsaspect een zwaardere rol te laten spelen bij de discussie over het verder uitbreiden van de intensieve veehouderij in de regio. Ook vraagt de GGD HvB de minister aanvullende maatregelen te nemen, zoals:

- Een meldingsplicht op basis van het absolute aantal abortussen in plaats van op een percentage van vijf procent;
- Maatregelen met betrekking tot de inrichting van geitenstallen (gesloten in plaats van open om verwaaïing naar de omgeving te voorkomen)
- Maatregelen met betrekking tot de verwerking van geitenmest in het gehele risicogebied
- Onderzoek naar de vraag welke andere sectoren dan de melkgeiten- en melkschapenhouderij een bijdrage levert aan de explosie van *C. burnetii*.

Voorgesteld wordt om eventueel een aantal van de genoemde maatregelen in de regio als 'pilot' uit te voeren ten behoeve van naderonderzoek naar de bestrijding van de Q-koorts. (FR LNV)

In deze zomer van 2009, toen het aantal patiënten richting de 2000 steeg en de genomen maatregelen (hygiënemaatregelen, uitrijverbod, vrijwillige vaccinatie) onvoldoende hielpen neemt minister van VWS telefonisch contact op met de directeur van het Clb. Hij vraagt in de daaropvolgende maanden 'sterke aandacht' voor de problematiek van de verwaaïing, voor de communicatie met de bevolking, en voor 'het onthutsende gevoel van "dit is allemaal niet voldoende". De directeur van het Clb kan zich dit specifieke telefoontje niet herinneren, maar de minister belt hem wel vaker rechtstreeks op. Ik kan me heel goed voorstellen dat de minister zegt van, ik wil toch nog eens precies weten wat nou de overwegingen van de deskundigen zijn. Dus dat de minister daarover belt, dat vind ik heel normaal. Volgens de directeur van het Clb was het (eventuele) telefoontje van de minister in ieder geval niet de reden waarom hij in een brief aan

LNV (d.d. 24 juli 2009) een passage toevoegde over het sluiten en/of verplaatsen van stallen indien het aantal Q-koortspatiënten niet zou dalen. Dat was een idee dat was ontstaan nadat uit onderzoek was gebleken dat mensen die binnen een cirkel van een tot twee kilometer van een met Q-koorts besmet bedrijf woonden, dertig keer meer kans hadden om geïnfecteerd te worden dan mensen die verder weg woonden. Dat gegeven en de infectiecijfers gaven ook hem het 'gevoel dat het helemaal uit de hand liep'.

In zijn brief van 24 juli 2009 richt de directeur Clb zich zowel tot de DG Volksgezondheid VWS als tot de DG LNV. Aanleiding tot het schrijven is hun brief van 25 juni 2009, waarin zij aangeven dat zij zich zorgen maken over de snelle stijging van het aantal zieken door Q-koorts. Als bijlage wordt bijgesloten de tussenrapportage over de onderzoeksagenda.

De directeur van het Clb geeft aan dat er bij de deskundigen geen twijfel bestaat over het hypothetisch model volgens welke grootschalige geitenhouderijen gezien moeten worden als de primaire bron van de Q-koorts problematiek in Nederland.

In dit schrijven komt voorts naar voren dat er in 2009 in Nederland meer mensen ziek zijn geworden en dat het risicogebied zich uitbreidt.

De deskundigen achten het waarschijnlijk dat *C. burnetii* jaren overleeft in het milieu en dat, via zogenaamde secundaire aërosolen, mensen vanuit het milieu worden geïnfecteerd. De precieze wijze waarop de overdracht vanuit de geitenbedrijven naar de mens plaatsvindt en de omvang van de verspreiding, zijn onbekend.

Voorts wordt aandacht besteed aan de criteria ten aanzien van de meldplicht. Die plicht bestaat voor grote bedrijven wanneer er binnen een periode van dertig dagen bij meer dan vijf procent van de drachtige dieren abortus optreedt. Als advies wordt hieraan toegevoegd dat het meldingscriterium moet worden gewijzigd naar een criterium waarbij de aanwezigheid van *C. burnetii* bij de dieren centraal staat. Dit criterium zou de aanwezigheid van *C. burnetii* in tankmelk kunnen zijn, waarna bevestiging plaatsvindt bij individuele dieren. Voorts wordt stilgestaan bij het belang van (uitgebreid) onderzoek naar het effect van vaccinatie.

Samenvattend adviseert de directeur van het Clb aanvullend onderzoek te financieren, onderzoek naar risico's en mogelijke consequenties van consumptie van rauwmelkse geitenmelk(producten) te overwegen, het meldingscriterium te wijzigen naar een criterium waarbij de aanwezigheid van *C. burnetii* bij de dieren centraal staat en een verbod op de afvoer van levende geiten vanuit besmette gebieden/bedrijven te overwegen.

Aan het slot van de brief plaatst de directeur van het Clb (zoals achteraf duidelijk is geworden) een persoonlijke noot die erop neerkomt dat het in 2010 noodzakelijk zou kunnen zijn melkgeitenbedrijven die zich bevinden binnen de nabijheid van woonkernen, te verplaatsen of te sluiten.

2009 - augustus

Tijdens een overleg op 18 augustus 2009 – waarbij de DG VWS en de SG LNV en de directeur van het Clb aanwezig zijn – merkt de SG LNV op dat 'ook LNV ziet dat het risico voor infectie van mensen in Nederland op dit moment vooral afkomstig is uit de melkgeiten en schapenhouderij en dat de bewijslast daarvoor toeneemt. De bevindingen rond geïnfecteerde bedrijven zijn in dit opzicht belangrijk'. In deze zelfde vergadering merkt de SG LNV op dat er 'geen taboe' op bedrijfsverplaatsing bestaat, maar dat dit 'buitengewoon ingrijpend en kostbaar' is. 'Door de huidige discours worden alle bedrijven nu in hun bestaanszekerheid bedreigd'. De directeur Clb zegt 'harde signalen' noodzakelijk te vinden, en realiseert zich 'dat deze signalen bestuurlijk en politiek lastig zijn'.(FR RIVM)

Op 18 augustus beantwoordt de minister van LNV Kamervragen van de PvdD (Thieme). In de beantwoording staat onder meer:

- 'Op dit moment zie ik in het bekendmaken van de exacte locatie van een besmet bedrijf geen toegevoegde waarde voor de bescherming van de volksgezondheid'
- 'Op advies van deskundigen is een meldplicht ingesteld voor bedrijven wanneer vijf procent of meer van de drachtige geiten of melkschapen aborteert. Deze grens is gekozen om onderscheid te kunnen maken tussen abortussen die een andere oorzaak hebben en een abortusgolf veroorzaakt door *C. burnetii* [...] Samen met de minister van VWS heb ik de deskundigen gevraagd zich opnieuw te buigen over de definitie van een besmet bedrijf.' (Kamerstukken)

In een brief aan de Tweede Kamer d.d. 28 augustus 2009 melden de ministers van LNV en VWS een overzicht van de ontvangen adviezen en de daarop ondernomen acties. In de brief melden de ministers o.m. dat bij de deskundigen geen twijfel bestaat over de hypothese dat grootschalige melkgeiten- en

melkschapenhouderijen gezien moeten worden als de primaire bron van de Q-koortsproblematiek in Nederland. Verder heeft het RIVM aangetoond dat in de buurt van besmette bedrijven meer mensen ziek worden dan op grotere afstand van bedrijven.

Recente onderzoeksresultaten geven aan dat ongeveer zeventig procent van de Nederlandse melkgeiten- en melkschapenbedrijven vrij is van Q koorts. Reden om een systeem uit te werken om via tankmelkmonitoring bedrijven al dan niet besmet te verklaren en het meldingscriterium te wijzigen. Het doel van deze nieuwe aanpak is om vrije bedrijven vrij te houden en op die manier het ontstaan van nieuwe abortusgolven te voorkomen. De ministers willen het nieuwe monitoringssysteem nog in het najaar van 2009 in laten gaan. Na invoering zal ook gericht beleid ingezet worden op het reguleren van diertransport. Mogelijke maatregelen worden geïnventariseerd en in pilotstudies toegepast. Nog in 2009 wordt de Tweede Kamer over de uitwerking daarvan geïnformeerd.¹⁰ (Kamerstukken)

2009 - september

In hun antwoord van 2 september 2009 op Kamervragen van Thieme (PvdD), schrijft de minister niet van mening te zijn dat er betere voorlichting moet komen voor bevolking van Noord-Brabant en toeristen. Op dit moment zie ik in bekendmaking van de exacte locatie van een besmet bedrijf geen toegevoegde waarde voor de bescherming van de volksgezondheid, aangezien er geen individuele beschermingsmogelijkheden zijn op dit moment. Er zijn op dit moment geen aanvullende maatregelen mogelijk om chronische Q-koorts te voorkomen. De BM wordt geïnformeerd over de locaties van de besmette bedrijven. De hulpverleners worden door de GGD geïnformeerd. Door de verhoogde alertheid van de hulpverleners worden patiënten tijdig herkend en behandeld. (Kamerstukken)

In antwoord op de brieven van de GGD HvB van 2 en 15 juli 2009 geeft minister van LNV op 10 september 2009 in een brief toelichting op de nieuwe aanpak van de Q-koorts. De besmetverklaring van bedrijven zal voortaan gebaseerd worden op de (herhaalde) resultaten van een PCR in tankmelk. Afwijkende aantallen abortussen (meer dan vijf procent voor grote bedrijven of meer dan drie procent bij kleine bedrijven) moeten bij de VWA gemeld blijven worden (zie ook brief aan Tweede Kamer van 9 december 2009). Tevens beantwoordt de minister van LNV de vragen over de verwaaiing uit de stallen, het verbranden van mest en andere betrokken diersoorten. Zij zegt toe dat er geregeld nieuwsbrieven vanuit de ministeries zullen worden verzonden die de GGD'en en de gemeenten kunnen gebruiken om de burgers voor te lichten. (FR LNV)

Op vragen van Thieme (PvdD) antwoorden de ministers van VWS en LNV op 17 september 2009 dat er drie miljoen wordt geïnvesteerd in onderzoek naar Q-koorts. Geleidelijk aan komen er resultaten en deze worden waar dat kan direct in beleid omgezet. Voor het eind van het jaar wordt een advies van RIVM/CVI verwacht over de veiligheid en toepasbaarheid van industriële compostering. (Kamerstukken)

Op vragen van Thieme (PvdD) over een tekort aan Q-koortsvaccins en de risico's daarvan voor de volksgezondheid antwoorden de ministers dat zij begin 2009 wisten dat er te weinig vaccins op de markt beschikbaar zouden zijn. In oktober en november komen er nog eens twee maal 100.000 vaccins beschikbaar. Risicogebieden krijgen voorrang. (Kamerstukken)

2009 - oktober

Per 10 oktober 2009 worden de volgende maatregelen van kracht: verplicht eens per twee maanden tankmelkonderzoek voor alle melkgeiten en melkschapen bedrijven en een transport- en bezoekersverbod voor besmette bedrijven. Aanvoer van gevaccineerde dieren is toegestaan.

In hun antwoord van 12 oktober 2009 naar aanleiding van Kamervragen van Thieme (PvdD) over geheimhouden van de locatie van besmette bedrijven, schrijven de ministers dat zij een uitspraak (in het artikel) van oud-hoogleraar Maassen – probleem wordt doodgezwegen om landbouw en toerisme niet te schaden – onbegrijpelijk vinden. De volksgezondheid is leidend bij de keuzes. Daarbij wordt ook altijd gekeken naar de te verwachten effectiviteit en proportionaliteit van de maatregelen. Verwaaiing is een belangrijke transmissieroute. Ook veehouders weten, door gebrek aan kennis, niet wat zij meer kunnen doen om infectie te voorkomen, dan datgene wat wettelijk wordt opgelegd. De ministers melden nogmaals dat zij geen gegevens van bedrijven zullen vrijgeven. Wel is toegezegd dat de Kamer in de loop van dit jaar zal worden geïnformeerd over de communicatiestrategie, die de ministers voor ogen hebben om de

¹⁰ [Kamerstukken_2008-2009, 28 286, nr 314.](#)

omwonenden van besmette bedrijven actief te informeren over hun mogelijk verhoogd risico op Q-koorts. (Kamerstukken)

2009 - november

Tijdens het vragen uur in de Tweede Kamer (3 november 2009) zegt de minister van LNV te bekijken of het juridisch mogelijk is om de uitbreiding van schapen- en geitenhouderijen met Q-koorts tegen te houden.

In een brief d.d. 3 november 2009 vraagt DG LNV aan de directeur van het Clb een onafhankelijk deskundigenoverleg te organiseren waarin veterinaire en humane gezondheidsdeskundigen evenwichtig vertegenwoordigd zijn. Aan de deskundigen moet worden gevraagd:

- Of zij, in aanvulling op een beoordeling van een tiental ingrijpende maatregelen die door LNV schriftelijk zijn voorgelegd, nog andere strategieën zien voor de beheersing van de Q-koortsepidemie;
- Wat het te verwachten effect is van elke strategie op het aantal met Q-koorts besmette mensen in 2010, 2011 en verder, en hoe zich dat verhoudt tot de effecten die verwacht worden van de huidige strategie.

De informatie die alle deskundigen aanreiken, moet dan worden gebruikt bij een participatieve multicriteria-analyse. Daarbij zullen vertegenwoordigers van VWS, LNV, RIVM/Clb, CVI, GD, VWA, GGD en de melkgeiten- en melkschapensector worden uitgenodigd om samen de verwachte effecten van verschillende strategieën af te wegen tegen de economische, juridische en maatschappelijke/ethische aspecten. (FR LNV)

Op 11 november 2009 geeft de CdK Noord-Brabant aan dat de informatievoorziening van de overheid niet optimaal is. LNV vraagt de CdK mee te denken over een gezamenlijk communicatieplan voor de burgers.

Op 11 en 30 november 2009 vindt wederom een Deskundigenberaad plaats, onder leiding van de directeur van het Clb. Tijdens deze overleggen wordt gediscussieerd over de door LNV aan deskundigen ter beoordeling voorgelegde scenario's waaronder een dekverbod in combinatie met duurmelken op positieve bedrijven, het ruimen van alleen de besmette dieren op besmette bedrijven en het doden van alle schapen en geiten op besmette melkgeiten- en melkschapenbedrijven.

2009 - december

In december 2009 komen de zaken in een stroomversnelling. Er zijn dan 55 bedrijven besmet (de 'vlekkenkaart' lekt op 9 december uit) en meer dan 2300 menselijke infecties.

Op 4 december is het advies van het Deskundigenoverleg over de scenario's klaar. Naar aanleiding van het deskundigenoverleg van 11 en 30 november 2009 bericht de directeur van het Clb de DG Volksgezondheid VWS en de DG LNV dat dit overleg met een evenwichtig aantal veterinaire en humane gezondheidsdeskundigen heeft plaatsgevonden. Op basis van de beschikbare gegevens is volgens hem niet met zekerheid te voorspellen wat de effecten van de strategie zullen zijn in 2010 en later. Hij merkt op dat GD en CVI weliswaar nog geen gegevens hebben van het effect van vaccinatie op individuele dieren, maar dat uit de beperkte gegevens wel valt op te maken dat vaccinatie de kans op abortus sterk terugdringt en waarschijnlijk voorkomt. abortus sterk terugdringt en waarschijnlijk voorkomt.

Alle zeven scenario's, waaronder "*Het ruimen van drachtige dieren/besmette dieren op besmette bedrijven*", worden in het stuk getoetst op hun verwachte effecten. Het ruimen van drachtige dieren op besmette bedrijven wordt met het oog op het jaar 2010 als een snelle eenmalige maatregel gezien voor alle drachtige dieren op tankmelk positieve bedrijven tot aflammeren en eventueel abortus, plaats gaat vinden. Het verwachte effect van deze strategie wordt door deskundigen als gunstig beoordeeld. Ten slotte wordt in het schrijven namens het deskundigenoverleg een aantal adviezen verstrekt.

Het Deskundigenoverleg komt met een duidelijk advies aan de minister van LNV ruim de drachtige geiten op de besmette bedrijven. Hierbij dient te worden overwogen om een onderscheid te maken tussen wel en niet gevaccineerde bedrijven in 2009. Het volledig uitvoeren van deze strategie heeft volgens het deskundigenoverleg waarschijnlijk het grootste effect. Deze aanpak zal onvermijdelijk resulteren in het ruimen van tienduizenden drachtige dieren waarvan een groot aantal onbesmet is. Voorts wordt van belang geacht om negatieve bedrijven met voorrang te vaccineren om daarmee het aantal nieuw besmette bedrijven met abortusstormen te beperken en geen nieuwe bedrijven of uitbreiding van bestaande bedrijven toe te staan in de directe omgeving van woonkernen zo lang niet voldoende bewezen is dat vaccinatie effect heeft op het terugdringen van abortus en uitscheiding van *C. burnetii*. (FR PNB)

Voorts wordt geadviseerd om het meldcriterium van een abortusstorm van meer dan 5 procent of meer dan vijf dieren in een klein bedrijf, te behouden naast het nieuwe PCR-tankmelkcriterium. (FR RIVM)

Op woensdag 9 december lanceert de overheid een website met alle relevante informatie over de Q-koorts (www.q-koortsinnederland.nl) en de ministers informeren de Tweede Kamer die dag over ingrijpende maatregelen tegen de Q-koortsepidemie. (Kamerstukken)

Drachtige melkgeiten op besmette bedrijven, of zij nu besmet zijn of niet, moeten geruimd worden. (De Leeuw nog op 2 september 2009 in NRC: "Als overheid gaan wij niet ruimen").

Er wordt een verbod tot uitbreiding van het aantal melkgeiten en melkschape per locatie van kracht evenals een fokverbod.

'Op het aangeven van de CdK zijn beide ministers op dezelfde dag direct na de persconferentie in Den Haag naar het provinciehuis Brabant gekomen teneinde betrokken partijen persoonlijk te informeren. Deze in allerijl georganiseerde bijeenkomst bleek zinvol en oogstte bij alle partijen (ook de ministers) veel waardering' (FR PNB)

In een brief d.d. 10 december 2009 verstrekt de directeur van het Clb aan beide voornoemde DG-en een aanvulling op zijn eerdere schrijven van 4 december 2009. Dit aanvullende advies is tot stand gekomen naar aanleiding van een telefonische vergadering met een beperkt aantal deskundigen. Er zijn aanvullende vragen gesteld die met name betrekking hebben op een mogelijk effect van het individueel testen van dieren, o.a. met het oog op de uitvoering van strategie 5 (ruimen). Aan het slot van zijn schrijven merkt de directeur van het Clb op dat bij het uitvoeren van de maatregelen snelheid is geboden bij die koppels waarvan het aflammeren al in december en begin januari wordt verwacht. (FR RIVM)

Op 14 december 2009 wordt de frequentie van het verplichte tankmelkonderzoek verhoogd van eens per twee maanden naar eens per twee weken. Eveneens wordt de vaccinatieplicht verruimd tot alle melkproducerende geiten en schape in Nederland, en enkele andere categorieën dieren. Ook is er een verplichte vaccinatie voor lammetjesaibedrijven.

Naar aanleiding van een aanvullend verzoek van beide DG's volgt nog een schrijven d.d. 15 december 2009 van de directeur van het Clb. De directeur van het Clb geeft desgevraagd aan dat de deskundigen benadrukken dat de adviezen ten aanzien van de dodingsmethoden gericht zijn op het beperkt houden van de verspreiding van *C. burnetii* uit besmette dieren.

Naar aanleiding van een aanvullend verzoek d.d. 16 december 2009 van de DG LNV en de DG Volksgezondheid VWS geeft de directeur van het Clb in een schrijven van 23 december 2009 advies ten aanzien van het Q-koortsbeleid op kinderboerderijen, andere bedrijven met minder dan vijftig kleine herkauwers en bedrijven met een publieksfunctie. Aan het slot van dit schrijven adviseert de directeur van het Clb met de dierenartspracticus te onderzoeken of dieren die niet positief blijken, niet alsnog antibiotisch behandeld kunnen worden om de kans op abortus te verlagen en de uitscheiding bij een voldragen partus te verminderen, een bezoekerswaarschuwing in te stellen met specifiek aandacht voor risicogroepen en positieve van negatieve dieren te scheiden. (FR RIVM)

Op 16 december 2009 melden de ministers van VWS en LNV de Kamer dat de verplichte vaccinatie van melkgeiten en melkschape in hun beleid cruciaal is en blijft. Omdat het effect van dit beleid pas goed gemeten kan worden na het lammerseizoen van 2010 en omdat slechts een deel gevaccineerd is (als gevolg van een tekort aan vaccin), besluiten zij dat de VWA op 21 december 2009 zal beginnen met het ruimen van drachtige dieren op besmette bedrijven. De dieren worden gedood op de bedrijven en daarna ter destructie aangeboden. (FR LNV)

Verder komt er een algemeen verbod op uitmesten binnen dertig dagen na het einde van het lammerseizoen en verplichte opslag van de mest op het bedrijf gedurende negentig dagen.

Op 18 december 2009 komt het verbod om geiten of schape aan een bedrijf toe te voegen, het zogenaamde uitbreidingsverbod. Er komt een verbod op aanvoer van niet-gevaccineerde dieren, en het fokverbod wordt uitgebreid tot alle bedrijven met meer dan vijftig melkdieren. Lammeren van besmette bedrijven mogen niet afgevoerd naar opfokbedrijven.

Op 21 december 2009 beginnen de ruiming.

De ruiming wordt uitgevoerd en gecoördineerd door de VWA. Elk bedrijfsbezoek wordt in twee dagen uitgevoerd: de eerste dag vindt een inventarisatie en taxatie van de drachtige dieren plaats, en de tweede dag worden drachtige dieren geëuthanaseerd en afgevoerd. Bij grote bedrijven is soms een derde dag nodig. De Minister van LNV stelt op 18 december een welzijnscommissie in die controleert of de ruiming op een voor het dierenwelzijn verantwoorde wijze uitgevoerd wordt. De commissie rapporteert met regelmaat aan de Minister van LNV, en blijkt in haar rapportages positief te zijn over de wijze waarop het dierenwelzijn tijdens de ruiming in acht genomen is.

2009 - media

De GD maakt in januari 2009 bekend dat het percentage geiten en schapen met antistoffen tegen de Q-koorts veel lager is dan verwacht: bij schapen gaat het om 3 procent, bij geiten om 8 tot 10 procent (*Agrarisch Dagblad*, 22 januari 2009).

Minister Verburg van LNV maakt eind januari bekend dat de inenting van melkschapen en melkgeiten in een groot deel van het zuiden en midden van het land verplicht wordt op bedrijven (en kinder- en zorgboerderijen) met meer dan vijftig dieren. Elders wordt vrijwillige vaccinatie mogelijk. De kosten van de vaccinatie, zowel het medicijn als de toediening, worden volledig vergoed door LNV (dat daar bijna 2 miljoen euro voor uittrekt). Verburg heeft 400.000 doses vaccin besteld. De eerste tranche van 50.000 komt vanaf half april beschikbaar, de tweede van 350.000 in juni en de laatste 50.000 vaccins worden in september verwacht. Bovendien moeten alle houderijen van melkschapen en melkgeiten vanaf 2 februari aan strengere hygiëne-eisen (vastgelegd in een protocol) gaan voldoen. In dat protocol staan maatregelen op het gebied van algemene hygiëne (ongediertebestrijding), hygiëne tijdens de aflammerperiode (geen potstallen uitmesten binnen een maand na het aflammeren), de mestopslag, het vervoer en het uitrijden van mest (moet na het uitrijden direct ondergewerkt worden). (ANP, 28 januari 2009; *Agrarisch Dagblad*, 30 januari 2009 en 27 februari 2009).

Jan van Lokven van LTO Nederland verklaart die dag dat ook zijn vakgroep dat jaar opnieuw wil vaccineren. Hoewel de effecten van de vaccinatiecampagne van oktober 2008 nog onbekend zijn, is het volgens Van Lokven geen optie om daar op te gaan zitten wachten. Alleen niet-dragende geiten kunnen immers gevaccineerd worden. Het vaccin moet daarom ruim voor de dekperiode in het najaar beschikbaar zijn. Wie nu de resultaten wil afwachten, moet eerst wachten tot mei (wanneer de geiten aflammeren), en heeft die resultaten dan pas in juni of juli en de productie van het vaccin duurt ook een aantal maanden. Wanneer er wordt verwacht is het vaccin dus pas aan het einde van het jaar, veel te laat, beschikbaar. 'En we willen er toch alles aan doen om te voorkomen dat er mensen ziek worden door Q-koorts' (*Agrarisch Dagblad*, 28 januari 2009).

Van Lokven e.a. benadrukken dat de vaccinatiecampagne van oktober 2008 weinig resultaat zal hebben omdat die te laat begon. Veel geiten waren immers al drachtig. 'En niet alle geitenhouders wilden op het vaccin wachten. De bedrijfsvoering moest ook doorgaan, de Rabobank stopt niet met het vragen van rente omdat wij wachten op de vaccinatie' (*Brabants Dagblad*, 28 maart 2009).

Volgens Van Lokven zullen niet alle geitenhouders zich aan het nieuwe protocol kunnen houden. Hij voorziet dat de potstal op bedrijven vol zal zijn terwijl de stal dan nog niet mag worden uitgemest. 'Dit kan welzijnsproblemen tot gevolg hebben' (*Agrarisch Dagblad*, 4 februari 2009).

Vellema (GD) waarschuwt dat de door LNV aangekondigde maatregelen de Q-koorts niet zullen doen verdwijnen (*De Gelderlander* [Achterhoek Editie], 30 januari 2009).

Vellema maakt ook bekend dat de bacterie *C. burnetii* in een straal van een kilometer van besmette bedrijven wordt aangetroffen. 'Daarmee wil het nog niet zeggen of de aangetroffen bacterie ook afkomstig is van het bedrijf', aldus Vellema. Het gaat hier om de resultaten van proeven die in aanloop naar verder onderzoek naar de Q-koorts door het RIVM, de GD en het CVI zijn gedaan (*Agrarisch Dagblad*, 31 januari 2009).

Het eerste geval van Q-koorts in het jaar 2009 dient zich aan op een melkgeitenbedrijf met 1200 dieren in Overijssel (niet in het zuiden van het land dus), waar zich een abortusgolf heeft voorgedaan. 'Ik verwacht dat er dit jaar meer infecties zullen komen', aldus Vellema (*Agrarisch Dagblad*, 3 maart 2009). De GD werkt ondertussen aan de vaccinatiecampagne tegen de ziekte, o.a. door alle betrokken bedrijven een brief te sturen met de vraag wanneer de vaccinatie het beste op het bedrijf kan worden uitgevoerd.

Het RIVM kondigt een onderzoek aan dat het samen met de GD, LTO, meerdere GGD'en en het Radboud Ziekenhuis (AMPHI) en de VWA gaat verrichten in het najaar van 2009. Het onderzoek richt zich op het vóórkomen van de bacterie *C. burnetii* bij veebedrijven en veehouders. Doel is te ontdekken hoe de Q-koortsbacterie zich gedraagt. Hiervoor worden 400 schapen- en alle 300 geitenbedrijven met meer dan 100 dieren benaderd. In het gebied waar geiten en schapen worden gevaccineerd begint het onderzoek al in april. Het onderzoek wordt grotendeels gefinancierd door ZonMw, de Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en innovatie, die onder meer geld ontvangt van VWS (PZC, 28 maart 2009). De geitensector is 'heel blij' met het onderzoek.

De tweede infectie van 2009 doet zich voort op 28 maart bij een geitenboerderij met duizend dieren in Zuid-Limburg (NRC). Vertegenwoordigers van RIVM, CVI, GD en VWA, verenigd in het deskundigenberaad Q-koorts, maken bekend dat zij niet uitsluiten dat er opnieuw Q-koorts onder geiten en schapen en een epidemie onder mensen zal optreden. Vooral de weersomstandigheden spelen een belangrijke rol. Als er een droge en warme periode is na de lammerperiode is het risico groot. Zij schrijven dat in het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* en het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (Agrarisch Dagblad, 2 april 2009)*. Dat er in 2009 opnieuw een uitbraak van Q-koorts zal optreden, ondanks de nieuwe vaccinatieplicht, staat ook vast voor enkele GGD'en. Zij roepen artsen, verloskundigen en dierenartsen in Brabant, Gelderland, Limburg, Zeeland en Zuid-Holland op extra alert te zijn (GPD, 3 april 2009). Arts Volkert Hackert (GGD Zuid-Limburg) betoogt dat er geen enkele reden is voor paniek. In 2008 zijn er al verschillende maatregelen genomen tegen de verspreiding van de bacterie die de ziekte veroorzaakt (*Limburgs Dagblad, 8 april 2009*).

Op 21 april 2009 houdt de gemeente Landerd (129 infecties in 2008) een informatieavond, vooral omdat de effecten van de aangekondigde maatregelen onduidelijk zijn en de bewoners bang zijn voor een nieuwe uitbraak (*Brabants Dagblad, 8 april 2009*). Op de avond zelf gaat het vooral ook over de kosten van zorgconsumptie en verzuim als gevolg van de Q-koorts. De GGD hart voor Brabant brengt dat zorgvuldig in beeld om 'de ingrijpende maatregelen [hygiënemaatregel en vaccinatie] die zijn genomen te kunnen verantwoorden'. 'Veel wanhopige vragen bleven onbeantwoord omdat de kennis over (de preventie van) Q-koorts simpelweg nog ontbreekt. Er lopen volgens het ministerie van Volksgezondheid voor 3 miljoen euro aan onderzoeken die komende tijd voor meer duidelijkheid moeten zorgen' (ANP, 21 april 2009). Het RIVM maakt op 11 april bekend dat het aantal infectiegevallen in de eerste drie maanden van 2009 31 bedraagt, ongeveer evenveel als een jaar eerder (*Agrarisch Dagblad*). Volgens Jos van de Sande (GGD Hart voor Brabant) neemt het aantal snel toe. 'De grootste golf komt van nu tot en met juni' (*Trouw, 21 april 2009*).

De vaccinatiecampagne begint op dinsdag 21 april 2009; minister Verburg komt ervoor naar het bedrijf van De Hoon BV (800 schapen) in Etten-Leur.

Bij de start van de campagne is Van de Sande (GGD) kritisch. Hij betoogt dat de vaccinaties pas vanaf het lammerseizoen in 2010 effect zullen hebben. Bovendien heeft hij in 2007 al 'forse maatregelen' bepleit, maar 'het ministerie van LNV is de afspraken onvoldoende nagekomen. Er heerste een bepaalde gelatenheid. Dat was enorm frustrerend.' Er hadden eerder hygiënemaatregelen getroffen moeten worden. Door de houding van LNV is het aantal infecties in 2009 hoger dan nodig was geweest. Maar volgens LNV was de ernst van de situatie in 2007 'nog onvoldoende duidelijk', en waren er nog niet genoeg aanwijzingen dat geiten en schapen de bron van de ziekte waren (*Trouw, 21 april 2009*).

Verburg ontkent in Etten-Leur dat de vaccinatiecampagne te laat op gang is gekomen. 'Het is een complexe zaak met aanvankelijk heel veel vraagtekens' (GPD, 22 april 2009).

Minister Verburg van LNV in de lijst van vragen en antwoorden over de eerste voortgangsrapportage over de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid, d.d. 27 april 2009: Ik ben van mening dat het voorkomen en bestrijden van humane ziekten, ook als er een verband is met dierziekten, een algemeen maatschappelijk belang is. Dit doet echter niets af van het feit dat alle toerekenbare kosten volledig worden doorbelast aan de sector. Een deel van de kosten voor het voorkomen en bestrijden van humane ziekten zal echter niet aan de sector toerekenbaar zijn. In ieder geval geldt dit voor de kosten die in de humane sector worden gemaakt. In bepaalde gevallen kan dit ook gelden voor kosten die in de veterinaire sector worden gemaakt. Een sprekend voorbeeld is de huidige vaccinatiecampagne tegen Q-koorts.

Eind april 2009 staat de teller van het aantal infecties op 63 (ANP, 21 april 2009).

Het CVI maakt bekend dat de variant van *C. burnetii* die bij geiten is aangetroffen sterk verwant is aan de variant die bij mensen is gevonden. Dat rechtvaardigt nog niet de definitieve conclusie dat de menselijke infecties veroorzaakt zijn door geiten, zegt bacterioloog Fred van Zijderveld. 'Misschien is er nog een heel ander reservoir van de bacterie die zowel geiten als mensen kan besmetten' (*Agrarisch Dagblad*, 24 april 2009). Sanquin (bloedvoorziening) maakt bekend dat het aan een test werkt om te controleren of gedoneerd bloed besmet is met de Q-koortsbacterie. (ANP, 1 mei 2009).

In de eerste week van mei 2009 stijgt het aantal Q-koortspatiënten in Brabant van 39 naar 51. De GGD spreekt het vermoeden uit dat de teller evenals in 2008 op een paar duizend kan komen te staan (*Brabants Dagblad*, 2 mei 2009). Landelijk staat de teller begin mei op 228 patiënten, heeft het RIVM becijferd, en het Centrum Infectiebestrijding zegt te verwachten dat het aantal infecties in de maanden voor de zomer nog zal oplopen (NRC, 6 mei 2009). 'Het gaat nu heel hard', zegt GGD Hart voor Brabant.

'We doen wat we kunnen', zegt een woordvoerder van LNV. 'Maar we weten ook dat de effecten van de maatregelen pas over enige tijd meetbaar zijn' (*Agrarisch Dagblad*, 7 mei 2009). Volgens Van Lokven (LTO) is de nieuwe uitbraak niet alleen aan geitenbedrijven te wijten. Rondom Uden zijn opnieuw veel mensen ziek geworden, maar juist daar zijn veel maatregelen genomen. [...] Er moet meer spelen dan alleen de geitenhouderij' (*Agrarisch Dagblad*, 9 mei 2009). In juni 2009 trekt hij de conclusie in twijfel, 'onomstotelijk' getrokken door Coutinho (RIVM), dat geiten de belangrijkste verspreiders van Q-koorts zijn (*Brabants Dagblad*, 18 juni 2009).

Half mei 2009 staat de teller van het aantal infecties al op 414 (ANP, 14 mei 2009). De ziekte duikt ook op in het zuiden van de provincie Utrecht (negentien mensen op 29 mei 2009). In de omgeving van Helmond zijn al 210 gevallen (23 mei 2009), ruim twee keer zoveel als in 2008, en dat cijfer noopt de VWA tot extra onderzoek op acht veehouderijbedrijven. Eind mei 2009 staat de teller op 737 (AD, 29 mei 2009). 'De lijn gaat nu veel sneller omhoog dan in 2008', meldt de GGD Hart voor Brabant. Een kwart van alle gevallen doet zich voor in de regio Helmond.

Jos van der Sande, hoofd infectieziektebestrijding van de GGD Hart voor Brabant, stelt vast dat de ziekte opschuift in de richting van het Westen. Via een advertentie in het Brabants Dagblad roepen de GGD'en van Brabant en het RIVM inwoners van 49 gemeenten in het oostelijk deel van Brabant op om deel te nemen aan een online onderzoek naar de Q-koorts. 'Doel is een antwoord te vinden op de vraag waarom sommigen mensen wel ziek worden en anderen niet'. Van der Sande: 'De vragenlijst moet onder meer duidelijk maken of zich ergens iets clusterd rond een bedrijf. Dat is overigens niet wat wij zien' (*Brabants Dagblad*, 2 juni 2009).

De Q-koorts wordt vastgesteld op vier bedrijven rond Houten (*AD / Utrechts Nieuwsblad*, 4 juni 2009), en op twee geitenbedrijven in de buurt van Helmond Noord (*Eindhovens Dagblad*, 5 juni 2009). De GGD Midden-Nederland bepleit eind juni 2009 dat het vaccineren van schapen en geiten tegen de Q-koorts ook in de provincie Utrecht (50 meldingen) verplicht wordt (*AD / Amersfoortse Courant*, 27 juni 2009).

Burgemeester Willy Doorn van Landerd (94 meldingen) roept minister Klink van VWS op om snel actie tegen de explosieve groei te ondernemen. Evenals in februari dringt zij in een 'brandbrief' op extra onderzoek aan, en wil ook wel eens weten hoe het staat met alle lopende onderzoeken naar de Q-koorts en met het effect van alle maatregelen (*Brabants Dagblad*, 10 juni 2009). Na overleg met topambtenaren van LNV en VWS in Den Haag zegt Doorn dat de instanties 'met de handen in het haar' zitten. 'De overheid doet er alles aan, maar het blijft onduidelijk waar deze ziekte nou precies vandaan komt. Er lopen allerlei onderzoeken, het is echt afwachten wat daaruit zal komen' (GPD, 25 juni 2009).

Op 10 juni 2009 staat de teller op 1133 gevallen, op 25 juni op 1429 (tegen 998 in heel 2008) (ANP, 10 juni 2009; *de Volkskrant*, 25 juni 2009). Het aantal ziekenhuisopnames stijgt eveneens: halverwege juni 2009 zijn al 290 mensen opgenomen, eind juni 375 (tegen 200 in heel 2008). Alleen in de provincie Groningen zijn in juni 2009 nog geen gevallen van Q-koortsinfectie bij mensen bekend (*Agrarisch Dagblad*, 24 juni 2009; GPD, 26 juni 2009).

De GGD Hart voor Brabant bepleit meer maatregelen om de snel oprukkende Q-koorts te kunnen stuiten (GPD, 17 juni 2009). Van de Sande wil in overleg treden met VWS en bepleit onder meer het verplicht vernietigen van stro en mest uit de stallen omdat de bacterie lang overleeft. 'Maar dat kost veel geld'. LNV heeft al laten weten een dergelijk extra maatregel vooralsnog niet nodig te vinden. 'We wachten eerst de maatregelen van dit jaar af'.

Roel Coutinho zegt dat de Q-koortsbacterie zich 'zo diep in het Brabantse milieu heeft genesteld' dat de ziekte voorlopig niet te stuiten is. 'Het is een groot probleem waar wij niets aan kunnen doen'. Alle maatregelen helpen pas op termijn. 'De bacterie is zeer vasthoudend en overleeft buiten goed. De afgelopen jaren zijn ze op grote schaal in het milieu terechtgekomen. Geleidelijk verdwijnen ze weer' (BN / de Stem, 18 juni 2009).

Van de Sande heeft ook geen verklaringen. 'Er is geen aantoonbare relatie met de geitenstal, want dan zou je meer ziektegevallen zien in de omgeving van de stal. Dat is dus niet zo'. Eigenlijk zijn er alleen maar vraagtekens. Dat de Q-koorts zich uitbreidt is duidelijk, en dat aan de stijging van het aantal patiënten vooralsnog geen einde komt, is ook duidelijk. Wekelijks komen er honderd patiënten bij, vooral ten westen van de regio waar de epidemie twee jaar geleden begon' (*Agrarisch Dagblad*, 18 juni 2009).

Het Centraal Veterinair Instituut slaagt er 24 juni 2009 in om de Q-koortsbacterie te isoleren uit de nageboorte van een geit. 'Nu kunnen we uitzoeken waarom die in Nederland circulerende bacterievariant zoveel mensen besmet – veel meer dan varianten die in andere landen rondwaren', zegt CVI-onderzoeker Hendrik-Jan Roest. De oplossing van het mysterie dat de bacterie nog altijd is, is 'een stukje dichterbij' gekomen. In juli 2009 stelt het CVI vast dat de bacterie die bij Nederlandse geiten Q-koorts veroorzaakt, afwijkt van de bacterie die onder Nederlandse schapen en runderen heerst (*Agrarisch Dagblad*, 2 juli 2009).

Volgens Peter Wever, arts-microbioloog bij het Jeroen Bosch Ziekenhuis in Den Bosch, eist de Q-koorts menselijke levens. 'Het is zeker dat de ziekte nu al levens heeft geëist'. VWS zegt zeker te weten dat er tot nog toe niemand aan Q-koorts is overleden (GPD, 25 juni 2009). In een interview met het *Brabants Dagblad* zegt Wever dat het hem bevreemdt dat de epidemie niet tot meer rumoer leidt. 'Mensen worden veel zieker van de Q-koorts dan van de Mexicaanse griep'. Het vernietigen van stro en mest uit geitenstallen is als extra maatregel erg duur, maar de vijf- tot zeshonderd extra ziekenhuisopnames sinds 2007 kosten ook veel geld. 'En al die mensen die niet kunnen werken, wat denk je dat dat kost?' Volgens Wever kan er best 'wat harder op de trom geslagen worden'.

Volgens het RIVM (Jim van Steenberg) zijn er in 2008 en 2009 vier mensen overleden nadat ze Q-koorts hadden opgelopen. Er is geen reden voor paniek, rekent Van Steenberg voor. 'Er zijn dit jaar tot nu toe bijna 1500 gevallen van Q-koorts geconstateerd. Dat betekent dat er in werkelijkheid waarschijnlijk 7500 mensen met de ziekmakende bacterie zijn besmet. Want ruwweg zestig procent van de geïnfecteerden merkt helemaal niets, en nog eens twintig procent wordt wel een beetje ziek, maar gaat niet naar de dokter. Van de ruwweg 7500 gevallen zijn er dit jaar dus drie overleden, dat is één op de 2500. En dat, terwijl één dode op de duizend griepgevallen geen enkele rimpeling door het land doet trekken'. De tip van Van Steenberg: 'Komt de koorts boven de 38,5 graden, ga dan naar de huisarts' (GPD, 26 juni 2009). Minister Verburg reageert kritisch op de cijfers van Van Steenberg. 'Naar het aantal doden moet je niet gissen. Aan statistische aannames hebben we niets', zei ze in de Tweede Kamer (ANP, 30 juni 2009).

De Tweede Kamer vindt minister Verburg te afwachtend. CDA-Kamerlid Henk Jan Ormel wil dat er meer schapen en geiten verplicht gevaccineerd worden, maar denkt dat Nederland te weinig vaccins heeft ingekocht. Verburg ontkent dit. Het kabinet heeft 400.000 doses vaccin ingekocht en dit aantal wordt met nog eens 100.000 vaccins aangevuld. Verburg zegt dat ze deze vaccinatieronde eerst wil evalueren (*Agrarisch Dagblad*, 1 juli 2009).

De teller staat begin juli 2009 op 1472 infecties. Maar de ziekte is dan over zijn hoogtepunt heen en op zijn retour, meldt het RIVM. Longarts Kees Groot van ziekenhuis Bernhoven in Oss en Veghel zegt dat zwangere vrouwen en mensen met een afwijking aan een hartklep eigenlijk niet in Noord-Brabant moeten gaan wandelen, maar Coutinho (RIVM) vindt zo'n negatief reisadvies overdreven (*Trouw*, 2 juli 2009). De toeristen blijven ondertussen gewoon naar Zuidoost-Brabant komen (*Eindhovens Dagblad*, 2 juli 2009).

Roest (CVI) is gematigd positief over de effecten van de geitenvaccinatie die in oktober 2008 op vrijwillige basis is begonnen. 'In regio's waar destijds gevaccineerd is, hebben we dit jaar geen besmette bedrijven meer gezien.' Dat de Q-koorts nu een veel breder deel van de bevolking treft dan alleen veehouders, zou volgens Roest drie oorzaken kunnen hebben. 'Ik vermoed dat de bacterie door een DNA-verandering ziekmakender is geworden. Daarnaast zijn geitenhouderijen flink toegenomen in aantal en grootte. Verder hebben we de afgelopen jaren droge, warme lentes gehad, wat de verspreiding (via uitgereden mest)

vergemakkelijkt' (*Trouw*, 2 juli 2009). Volgens Roest is het niet zo'n goed idee om de grote bedrijven in de buurt van een dichtbevolkte omgeving te houden (*Agrarisch Dagblad*, 2 juli 2009).

Het RIVM belegt begin juli 2009 een 'bijpraatsessie' over de stand van zaken rondom de Q-koorts. Coutinho zegt daar dat de verspreiding nergens zo groot is als in Nederland en dat de kennis van de verspreiding en bestrijding van de ziekte nog in de kinderschoenen staat. De bestrijding is één groot experiment. Het vaccin is een niet-geregistreerd middel met een nog onbewezen werking (*Boerderij*, 7 juli 2009).

De GD heeft een Keurmerk Zoönosen ontwikkeld. Als zorg- en kinderboerderijen voldoende maatregelen hebben genomen op het gebied van hygiëne, vaccinatie en gezondheid, kunnen zij zo'n keurmerk krijgen. Doel is onrust weg te nemen. Tientallen bedrijven hebben belangstelling (*Agrarisch Dagblad*, 9 juli 2009).

Omdat alle maatregelen om de Q-koorts te stuiten, zoals vaccinatie en hygiënevoorschriften, niet hebben geholpen, moet er een proef komen met het vernietigen van mest uit geitenstallen. Dat zegt Jos van de Sande van de GGD Hart voor Brabant. 'Het loopt gigantisch uit de klauwen. Er moet daarom nu worden ingegrepen, zonder te wachten op verder wetenschappelijk onderzoek' (GPD, 10 juli 2009). De VWA steunt het plan om mest te vernietigen. Minister Verburg vindt mestverbranding een goed idee, maar de risico's noemt ze nog te groot (ANP, 10 juli 2009).

Zaterdag 11 juli 2009 brengen Klink en Verburg een werkbezoek aan Landerd (144 meldingen). Zij spraken er met een geitenhouder, een patiënt en een huisarts en hadden overleg met vertegenwoordigers van de GGD, gemeente, ZLTO en het Brabantse provinciebestuur. Verburg zegt daar dat zij 100.000 extra vaccins heeft besteld, en dat zij en Klink extra maatregelen overwegen, zoals een beperking van het vervoer van geiten en schapen. Een verbod op het uitrijden van mest over het land (bepleit door de GGD Hart voor Brabant) vindt Verburg te ver gaan. De mestregels worden juist versoepeld. Bedrijven met meer dan vijftig schapen of geiten die niet met Q-koorts zijn besmet, mogen de mest afvoeren naar een erkende composteerinstallatie, waar compost van de mest wordt gemaakt. Na compostering moet de mest gepasteuriseerd worden, dat wil zeggen minstens een uur bij zeventig graden worden verhit waardoor de Q-koortsbacterie onschadelijk wordt gemaakt. Ook kondigen Verburg en Klink aan dat besmette bedrijven sneller moeten worden onderzocht. Bij verdenking van Q-koorts duurt een onderzoek normaal ongeveer zes weken, en dat moet nu maximaal drie weken worden (ANP, 11 juli 2009).

Verburg: 'We weten nog heel veel niet over Q-koorts. Er lopen allerlei deelonderzoeken. Tot die afgerond zijn, is het belangrijk dat we alleen maatregelen nemen waarvan we zeker weten dat ze effect hebben.' Klink: 'Wij blijven ons buigen over aanvullende maatregelen. Samen met alle instanties gaan we de risico's indammen. U hoort spoedig weer van ons'. Jos van de Sande zegt dat hij blijft pleiten voor een uitbreiding van de meldingsplicht en voor een proef met het vernietigen van alle geitenmest [Longarts Kees Groot van ziekenhuis Bernhoven in Oss en Veghel zegt (in navolging van Jos van de Sande van de GGD Hart voor Brabant, die dit verzoek tot LNV en VWS richt) dat de regels rond de meldplicht voor de Q-koorts strenger moeten worden. Tot dan hoeven geitenhouders de koorts pas te melden wanneer vijf procent van hun dieren een miskraam heeft. Bij een bedrijf met 5000 geiten zijn dan al heel veel bacteriën vrijgekomen. 'Het zou veel beter zijn om een absoluut getal te nemen', zegt Groot. 'Nu is het zo dat kleine bedrijven waar drie miskramen zijn op slot gaan, terwijl bedrijven met 5000 geiten het pas hoeven te melden als er 250 miskramen zijn. Terwijl er bij elke miskraam een miljard bacillen vrijkomt'.] De loco-burgemeester van Landerd, Chris School, hoopt vooral dat er snel duidelijkheid over de Q-koorts komt. 'Toeristen annuleren hun geplande vakantie in Landerd omdat hier dit jaar zoveel mensen ziek worden'. Ook Toon Schoenmakers, voorzitter van het Platform Toerisme Landerd, ziet geen reden de Q-koortsproblematiek te dramatiseren. 'Ook de Q-koorts waait wel weer over' (*Brabants Dagblad*, 13 en 16 juli 2009).

Op 17 juli 2009 wordt bekend dat de teller van humane infecties op 1.715 staat. Voor het eerst zijn er ook Q-koortsinfecties in de Noord-Hollandse gemeente Schermer en in de Groningse gemeente De Marne. Geen enkele provincie is nog Q-koortsvrij. Coutinho maakte het overlijden van een vierde persoon met Q-koorts bekend. Vijftien mensen hebben de chronische vorm van de Q-koorts (ANP).

GGD-arts Frits Woonink (Midden-Nederland) zegt dat de Q-koorts over zijn hoogtepunt heen is, alhoewel de epidemie in de provincie Utrecht meer dan 100 gevallen kent. 'Eind augustus dooft de epidemie uit' (*AD / Amersfoortse Courant*, 21 juli 2009).

Een groep van tien Brabantse huisartsen sluit zich aan bij het groeiende protest tegen de komst van megastallen naar de provincie. De protestanten zijn niet alleen bang voor de gevolgen van de stallen voor het landschap, etc., maar zijn ook ongerust over infectieziekten zoals de Q-koorts (*de Volkskrant*, 22 juli 2009).

Op 24 juli 2009 staat de teller op 1.836 infecties. In Limburg staat de teller op 211, maar de GGD'en hebben eigenlijk alleen vragen over de verspreiding en infectie met Q-koorts (*De Limburger*, 29 juli 2009). Hoewel het RIVM aanvankelijk meldt dat het aantal infecties zou gaan teruglopen, blijft het aantal stijgen met ongeveer 100 gevallen per week. Op 31 juli 2009 staat de teller op 1.910 mensen, en het RIVM verwacht nu dat het totale aantal op meer dan 3.000 zal uitkomen (*Agrarisch Dagblad*, 31 juli 2009).

De Q-koorts verspreidt zich steeds verder over het gehele land. Nieuwe gevallen zijn gemeld in de Noordoostpolder en de regio Amsterdam, 82 in een week tijd. 'Deskundigen voorspelden dat het hoogseizoen voor Q-koorts in de loop van de zomer zou afnemen. Voorlopig is dat uit cijfers nog niet op te maken (*Agrarisch Dagblad*, 7 augustus 2009).

'Q-koorts blijft door raadselen omgeven', meldt *De Telegraaf* (11 augustus 2009) in een kop boven een lang artikel, waarin Van Lokven zegt dat hij hoopt dat alle maatregelen 'afdoende' zullen zijn, maar dat niemand het zeker weet. 'Maar elke stap is er een en elke maatregel helpt ons hopelijk bij het beantwoorden van de vele vragen.'

Op 12 augustus 2009 overschrijdt het aantal gevallen van Q-koorts de grens van 2000 (ANP), maar dan stopt de groei van het aantal patiënten. Op 21 augustus 2009 staat de teller op 2053, wat een groei van 27 per week betekent. Het Jeroen Bosch Ziekenhuis (JBZ) in Den Bosch begint een Q-koortspolikliniek. Een vast team internisten en microbiologen ontvangt op gezette tijden patiënten die geveld zijn door de infectieziekte. In voorkomende gevallen krijgen ze hulp van cardiologen of longartsen. Door de kennis over de ziekte op deze manier te bundelen, wil het ziekenhuis de patiënten beter kunnen helpen en expertise opbouwen, zegt microbioloog Peter Schneeberger. 'De bacterie die de ziekte veroorzaakt, overleeft lang, dus de komende jaren zal het aantal patiënten zeker stijgen'. En in Brabant slaat de Q-koorts veel harder toe dan de Mexicaanse griep (NRC, 13 augustus 2009; *Het Parool*, 14 augustus 2009; *Brabants Dagblad*, 14 augustus 2009). Het Sint Antonius Ziekenhuis in Nieuwegein (arts-microbioloog Bart Vlamincx) ontwikkelt een PCR test met behulp waarvan het mogelijk is snel vast te stellen of iemand Q-koorts heeft of niet. Tot dan bestond de test in het opsporen van antistoffen in het bloed, maar die antistoffen zijn in een vroeg stadium van de infectie nog niet aanwezig. De nieuwe test toont het DNA van de Q-koortsbacterie in het bloed, en daarmee kan Q-koorts nu twee weken eerder dan voorheen worden vastgesteld (ANP, 18 augustus 2009).

Eind augustus 2009 wordt bekend dat in juni een vijfde patiënt met Q-koorts is overleden (ANP, 26 augustus 2009).

Minister Verburg overweegt een nieuwe reeks maatregelen, zo wordt 25 augustus 2009 bekend. Misschien gaan alle besmette geiten worden afgevoerd, en zal alle mest van besmette bedrijven op een centrale plek industrieel gecomposteerd worden. Dat laatste is erg duur, en Van Lokven meldt alvast dat de geitenhouderij de kosten niet alleen kan dragen, zeker nu de opbrengstprijzen voor geitenmelk weer dalen. Bovendien staat nog helemaal niet vast dat geitenmest de bron van de Q-koorts is. Er lopen nog zo'n vijftien onderzoeken (*Agrarisch Dagblad*, 25 augustus 2009).

Peter de Leeuw, *Chief Veterinary Officer* van LNV, maakt op 28 augustus 2009 bekend dat 'fase twee van de bestrijding' in werking treedt. De snelle toename van het aantal patiënten 'baart grote zorgen'. In plaats van de meldingsplicht komt er een drievoudig geborgde test (op sporen van de ziekte in de melk) om infectie op bedrijven aan te tonen. Deze nieuwe methode wordt vanaf het najaar verplicht en de resultaten moeten aan de GGD'en worden gemeld. De verwachting is dat dertig procent van de vierhonderd grote bedrijven besmet zal blijken te zijn. Zij moeten een saneringsplan opstellen. Er is 'geen enkele twijfel', zeggen Verburg en Klink, dat de grootschalige melkgeiten- en melkschapenhouderijen de bron van de infecties zijn. Via de nieuwe test wil men voorkomen dat dieren van zieke naar ziektevrije bedrijven worden getransporteerd. De houders moeten de schapen of geiten op hun bedrijf houden of laten slachten. Quarantaine van bedrijven, waarschuwbordjes op het erf of destructie van besmette dieren wordt niet overwogen. 'De ministers lijken gelukkig van plan het probleem nu flink aan te pakken', zegt directeur Jan Wassenaar van de GGD Hart voor Brabant (ANP, NRC, 28 augustus 2009; *Brabants Dagblad*, 29 augustus 2009).

Van Lokven waarschuwt dat het vervoersverbod bedrijven in de problemen kan brengen: 'De schade en de lasten mogen niet eenzijdig op de geitenhouders worden afgewend' (*Brabants Dagblad*, 29 augustus 2009).

Waarom heeft iedereen het eigenlijk over de Mexicaanse griep (twee doden) en maar zo weinig over de Q-koorts (vijf doden)? Dat vraagt de gepensioneerde Leidse hoogleraar medicijnen Ton Maassern zich af (NRC Next, 1 september 2009), en hij vermoedt dat dat te maken heeft met de belangen van landbouw en toerisme. Alle tot dan getroffen maatregelen zijn 'te weinig gericht op de volksgezondheid, omdat alle dierziekten onder het ministerie van landbouw vallen. Zij zijn gericht op het beschermen van de bedrijfstak', aldus Schneeberger (*ibidem*).

Het politieke en burgerlijke protest neemt toe. De partij voor de Dieren hekelt in de Brabantse Staten de geringe voorlichting die over de Q-koorts wordt verstrekt aan burgers (*Agrarisch Dagblad*, 9 september 2009). Een bewoner van Herpen klaagt bij de Raad van State de uitbreiding van een geitenhouderij aan (*Brabants Dagblad*, 15 september 2009). (Later zal de raad van State het gevaar van de Q-koorts niet erkennen als argument om een vergunning aan te vechten; *Agrarisch Dagblad*, 15 oktober 2009.) Bewoners van Zeldam protesteren tegen de komst van een nieuw bedrijf van 4.000 geiten en 1.700 lammeren in een schuur van tweehonderd meter lang (*Tubantia*, 26 september 2009). De stichting Vrom dient bij de provincie Overijssel een schadeclaim van 5 miljard euro in voor de mogelijke gevolgen voor inwoners door een uitbraak van de Q-koorts (*Reformatorisch Dagblad*, 24 september 2009).

Eind september 2009 maakt Verburg bekend dat de geiten en schapen op geitenhouderijen en kinderboerderijen van meer dan 50 schapen verplicht gevaccineerd gaan worden in 2010. Van Lokven is blij met die nieuwe maatregel (*Brabants Dagblad*, 29 september 2009). Maar schapenhouders vragen zich af wie er nu precies moet gaan enten en wie voor de kosten opdraait (*Agrarisch Dagblad*, 29 september 2009). De aanpak van de Q-koorts is 'dweilen met de kraan open'. Dat zeggen microbiologen van ziekenhuizen in Eindhoven, Geldrop en Helmond in een artikel in het vakblad *Medisch Contact*. De ziekte moet bij de bron worden aangepakt, anders zal het aantal infecties (de teller staat inmiddels op 2.189) blijven toenemen, net als de afgelopen drie jaar. Kees Verduin stelt dat het beleid van de overheid 'te afwachtend' is geweest, en dat het RIVM 'nauwelijks bereikbaar [is] voor onze zorgen' (GPD, 1 oktober 2009). 'Er wordt eindeloos vergaderd en niemand pakt door', is ook de klacht van bedrijfsarts Geert van Nispen (tevens universitair docent aan de Radboud Universiteit). Vanaf 1 januari 2010 moeten alle schapen en geiten in risicogebieden z.i. worden ingeënt (ANP, 15 oktober 2009; *Spits*, 16 oktober 2009).

Minister Klink maakt bekend dat de overheid in het najaar van 2009 gerichte voorlichting wil gaan geven over de risico's van de Q-koorts. Burgers moeten de risico's kennen zonder dat zij nodeloos te ongerust worden (*Brabants Dagblad*, 2 oktober 2009). Tijdens hetzelfde debat met de Tweede Kamer zeggen Klink en Verburg dat geitenhouderijen voorlopig maar beter niet kunnen uitbreiden. De Tweede Kamer is 'tevreden over de aanpak van het kabinet' (*Agrarisch Dagblad*, 2 oktober 2009). Van Lokven en Van Hoof vinden de maatregel m.b.t. de uitbreidingen begrijpelijk, maar vindt dat een 'algeheel uitbreidingsverbod' te ver gaat (*Agrarisch Dagblad*, 3 oktober 2009).

De zesde dode met Q-koorts valt in een ziekenhuis in Noord-Brabant (*Agrarisch Dagblad*, 8 oktober 2009).

De gemeente Landerd (burgemeester Willy Doorn) slaat in een brief aan Verburg opnieuw alarm. Op een grote geitenhouderij in de onmiddellijke nabijheid van woonwijken zijn 37 van de 40 onderzochte beesten besmet met de Q-koortsbacterie. Ruimingen zijn een mogelijkheid in de strijd tegen de Q-koorts. Maar Van Lokven zegt dat er geen 'hap-snapmaatregelen' moeten worden genomen (*Agrarisch Dagblad*, 15 en 16 oktober 2009).

Piet Vellema (GD) stelt vast dat het enten zin heeft. 'Bedrijven die volledig geënt zijn, hadden dit jaar geen abortussen. Op bedrijven waar nog niet alle vee is geënt, komt abortus alleen voor bij niet-geënte dieren.' Het aantal bedrijven met nieuwe infecties loopt bovendien sneller terug dan verwacht, tot half oktober zijn er vijf nieuwe gevallen gemeld (*Boerderij*, 20 oktober 2009).

VWS kent subsidie toe aan een onderzoek van het JBZ (Peter Schneeberger) naar de gevolgen van de Q-koorts voor zwangere vrouwen (*Spits*, 30 oktober 2009).

Roel Coutinho (RIVM) maakt op 30 oktober 2009 in het tv-programma Nova bekend dat er onderzoek komt naar hardere maatregelen, bijvoorbeeld het verplaatsen of ruimen van bedrijven waar de Q-koorts rondwaart. Vaccinaties alleen blijken volgens hem niet voldoende.

Als de GD meldt dat niet de verwachte 100 tot 130 maar tachtig van in totaal 360 bedrijven besmet zijn, bepleit SP-kamerlid Henk van Gerven desondanks een verbod op het transport van geiten. 'Het kabinet loopt achter de feiten aan zodat de epidemie zich sinds 2007 heeft kunnen uitbreiden. Er zijn nieuwe harde maatregelen nodig om te voorkomen dat het volgend jaar verder uit de hand loopt' (ANP, 1 november 2009). Klink verwerpt het verwijt dat het kabinet meer oog heeft voor de economische belangen dan voor de volksgezondheid. De volksgezondheid staat volgens Klink voorop 'zonder dat we nodeloos bedrijven gaan schaden'. Maatregelen moeten proportioneel zijn. Als vaccinatie werkt en wanneer op die manier de bron van infectie wordt tegengegaan, is het ruimen van stallen disproportioneel' (TROS Kamerbreed, 30 oktober 2009).

PvdA-kamerlid Waalkens wil dat de overheid bekend maakt welke bedrijven besmet zijn met de Q-koorts. Ook de resultaten van het tankmelkonderzoek bij geitenhouderijen moet wat hem betreft gepubliceerd worden (*Agrarisch Dagblad*, 4 november 2009).

Op donderdag 5 november 2009 (de teller van het aantal infecties staat op 2236) is er in de Verkadefabriek in Den Bosch een eerste symposium over de Q-koorts. Daar wordt bekend gemaakt dat veel patiënten klachten blijven houden: tot een kwart van de mensen bij wie Q-koorts is vastgesteld, heeft een jaar na infectie nog klachten. Het gaat vooral om vermoeidheid, spierpijn, nachtzweeten, concentratie- en slaapproblemen (QFS: post Q-koorts vermoeidheidssyndroom). Volgens longarts Ad Schreurs (JBZ) lijkt de opmars van Q-koorts op een horrorfilm. Arts Celestine Wijkmans (GGD Hart voor Brabant) zegt dat er een patiëntenvereniging voor Q-koortspatiënten moet komen. (Die wordt op 12 november 2009 in Oss opgericht; *Eindhovens Dagblad*, 12 november 2009.) (ANP, 5 november 2009; *Brabants Dagblad*, 6 november 2009). Epidemioloog Yvonne van Duijnhoven (RIVM) van de deskundigengroep Q-koorts maakt bekend dat alle melkgeiten en -schapen (en dus niet alleen de schapen en geiten in Brabant en delen van Limburg en Gelderland) in het voorjaar van 2010 een vaccinatie krijgen. LNV wil op die manier uitbreiding van de Q-koorts voor zijn. Het Nederlands vaccin Instituut (NVI) gaat informatie inwinnen over het vaccin tegen Q-koorts dat in Australië wordt gebruikt bij mensen. Volgens andere aanwezigen gaan alle maatregelen niet ver genoeg. Arts-microbioloog Kees Verduin raadt toeristen aan niet naar Zuidoost-Brabant te komen. Van de Sande (GGD) bepleit verbranding van de mest van besmette bedrijven (*Trouw*, 6 november 2009). Het CVI (Wageningen) maakt bekend dat de Q-koortsbacterie die op Nederlandse geitenbedrijven wordt gevonden, nergens anders in Europa is aangetoond (*Agrarisch Dagblad*, 6 november 2009).

Van Lokven (LTO) en Antoon Vermeer (voorzitter ZLTO) presenteren een 'plan van aanpak' dat ervoor moet zorgen dat de Q-koorts binnen twee tot drie jaar uit de stallen verdwijnt. Bedrijven mogen niet uitbreiden. Besmette dieren worden afgevoerd naar het slachthuis (GPD, 10 november 2009). De Tweede Kamer reageert kritisch op het pro-actieve plan. De woordvoerders vinden het niet goed dat de sector alleen tegen financiële vergoeding bereid is maatregelen te nemen (*Agrarisch Dagblad*, 11 november 2009). Ook Verburg vindt dat de kosten van de bestrijding minstens gedeeltelijk door de sector zelf moeten worden opgebracht en dat maatregelen niet op vrijwillige basis kunnen worden getroffen (*Agrarisch Dagblad*, 13 november 2009).

Op 11 november 2009 geeft de CdK Noord-Brabant aan dat de informatievoorziening van het Rijk niet optimaal is. LNV vraagt de CdK mee te denken over een gezamenlijk communicatieplan voor de burgers. (FR PNB)

In een overleg met de Tweede Kamer op 11 november 2009 zegt Klink niet te verwachten dat mensen op korte termijn en op grote schaal tegen de Q-koorts zullen worden ingeënt. Het niet geregistreerde vaccin kan namelijk bijwerkingen hebben (ANP).

PvdA en SP in de Tweede Kamer (Waalkens en Van Gerven) vinden dat de overheid veel te slap optreedt en bepleiten het ruimen van besmette geiten. 'Er wordt veel te veel gekeken naar de belangen van de geitenhouders, terwijl het belang van de volksgezondheid voorop moet staan' (Waalkens). 'Toen de varkenspest uitbrak zijn er honderden miljoenen uitgegeven om de ziekte te bestrijden. Dat was alleen een economisch belang, want varkenspest is niet gevaarlijk voor mensen. Nu is er een voor mensen gevaarlijke

uitbraak en wordt er veel minder gedaan. Dat moet anders' (Van Gerven) (AD, 11 november 2009). 'Ab wikt en Gerda beschikt', vat Van Gerven samen (GPD, 8 december 2009). De Tweede Kamer wil ook een tijdelijk uitbreidingsverbod voor de houderijen.

Verburg zegt in de Tweede Kamer dat niet alleen de melkgeiten en –schapen op grote bedrijven (meer dan vijftig dieren) maar ook op kleine bedrijven tegen de Q-koorts gevaccineerd moeten worden. Er zijn genoeg vaccins voor alle geiten en schapen, ook die op zorgboerderijen, in dierentuinen en in parken. Ze zegt ook op 15 december 2009 een brief te zullen sturen met maatregelen om de Q-koorts tegen te gaan. Er lopen 31 onderzoeken naar de mysterieuze ziekte (GPD, 13 november 2009).

Volgens Marlie van Santvoort (van de provinciale Raad voor Volksgezondheid en Maatschappelijke Zorg [PRVMZ] in Den Bosch) heeft de Rijksoverheid in Den Haag de Q-koorts te lang als een regionaal probleem gezien. 'We hebben er hard voor moeten werken en veel moeten lobbyen om aandacht te trekken'. Vooral onder patiënten is de behoefte aan heldere informatie groot. 'Patiënten hebben de indruk dat artsen vaak zelf niet goed op de hoogte zijn, ze weten niet wat ze met de behandeling aan moeten' (*De Stentor* en *Tubantia*, 13 november 2009). In een kritische beschouwing betoogt GPD-journalist René van der Lee dat de CDA-ministers Klink en Verburg hun Eureka-moment nog steeds niet hebben beleefd omdat de geitenstallen vooral in Brabant staan en zij om electorale redenen vooral voor de economische belangen van de houders opkomen (17 november 2009).

De GGD'en van Brabant en Zeeland kondigen aan dat er een wetenschappelijk onderzoek komt naar de relatie tussen intensieve veehouderij en gezondheid. De resultaten worden eind 2010 verwacht (ANP, 17 november 2009).

Het vervolg komt met een reconstructie 'van een aangekondigde epidemie' door Esther Wittenberg in de NRC van 5 december 2009 en een Zembla-uitzending over de Q-koorts op zondagavond 6 december 2009, waarin GGD-artsen en microbiologen zeggen dat onnodig veel mensen de Q-koorts hebben gekregen en dat de belangrijkste reden daarvan is dat economische belangen hebben geprevaleerd boven de belangen van de volksgezondheid.

De Tweede Kamer gaat op duidelijkheid en draadkracht aandringen. In de tweede week van december eist de Tweede Kamer duidelijkheid over een pakket maatregelen waarover de Kamer dan die week nog (een week eerder dan gepland) met de bewindslieden Klink en Verburg kan discussiëren (ANP, 8 december 2009). Een van de opties (op advies van Coutinho van het RIVM) is het ruimen van drachtige geiten op besmette bedrijven, maar de beroepsvereniging van dierenartsen (KNMvD) en de geitenhouders (LTO) zijn daar tegen (zegt van Lokven o.a. in een afscheidsinterview met de *Gelderlander* van 7 december 2009). In het radioprogramma Tros Kamerbreed zeggen Klink en Verburg dat voor hen beiden de volksgezondheid altijd belangrijker is geweest dan de economische belangen van de geitenhouders. Volgens Verburg had het tot dan geen zin om draconische maatregelen te nemen. Het was en is onduidelijk hoe de bacterie zich verspreidde (verspreidt). En als je niet weet of je de bacterie ermee uitroeit kun je niet ruimen (ANP, 5 december 2009; *Trouw* van 7 december 2009).

Het RIVM (bij monde van epidemioloog Jim van Steenberg) bekritiseert LTO, die direct na de uitbraak van de Q-koorts in 2007 een vervoersverbod voor geiten en schapen vanaf positieve bedrijven had moeten afkondigen. Omdat dat is nagelaten heeft de bacterie zich door heel Nederland kunnen verspreiden (ANP, 8 december 2009).

'Het duurde even maar ook Den Haag heeft nu Q-koorts' is de kop in het *Brabants Dagblad* van 8 december 2009.

Haast is geboden omdat het lammerseizoen van februari tot en met mei loopt. Het compenseren van de boeren zal de staat naar schatting tientallen miljoenen euro's kosten.

LTO stemt diezelfde dag met de ruiming in (ANP). In de Tweede Kamer heerst begrip voor de aangekondigde maatregel. CDA-Kamerlid Ormel: 'Ruimen is een reële optie' (ANP).

Periode 2010

2010 - januari

Op 5 januari 2010 komt er een nieuw advies van het Deskundigenberaad. De directeur van het Clb heeft op 31 december 2009 van de DG Volksgezondheid VWS en de DG LNV vragen ontvangen naar aanleiding van het advies over het Q-koortsbeleid op kinderboerderijen dat hij op 23 december heeft gestuurd. De aanvullende vragen zijn opnieuw aan een aantal veterinaire deskundigen voorgelegd.

In antwoord op de vraag hoeveel inzicht swabs geven, luidt het advies dat vaginaal swabs op niet-melkgevende bedrijven zoals hobbyhouderijen en kinderboerderijen het enige monstermateriaal zijn dat genomen kan worden om de infectiestatus van een dier vast te stellen. Hoe vaak er bemonsterd en getest zal moeten worden is niet aan te geven omdat gegevens over de voorspellende waarde van de test in dit stadium van de infectie, vlak voor het aflammeren, ontbreken. Door middel van het herhaald testen wordt de kans groter dat positieve dieren worden geïdentificeerd.

Over de effectiviteit van de antibioticabehandeling luidt het advies dat de werkzaamheid van antibiotica bij de behandeling van Q-koorts bij kleine herkauwers onduidelijk is.

Over het aflammeren wordt gemeld dat de hygiëncode voor kinderboerderijen hiervoor concrete aanwijzingen geeft, evenals voor de persoonlijke beschermingsmaatregelen voor de betreffende medewerker. Het vanaf vier maanden na dekking in afzondering plaatsen (in een gesloten ruimte) en aflammeren van kleine herkauwers op kinderboerderijen binnen de 5-kilometerzone van tankmelkpositieve bedrijven, beperkt de kleine kans op verspreiding van potentieel aanwezige *C. burnetii*.

Door het aflammeren in afgescheiden ruimten te laten plaatsvinden, neemt de controle op het aflammeren c.q. het aborteren toe. Het is niet noodzakelijk om aanvullende maatregelen (zoals het afgezonderd aflammeren) te nemen voor genoemde groepen bedrijven buiten de 5-kilometerzone rond tankmelkpositieve bedrijven.

Tot op heden zijn er geen epidemiologische aanwijzingen waaruit blijkt dat kinderboerderijen, vleeschapenbedrijven en andere kleine bedrijven een hoog risico vormen voor de volksgezondheid. De deskundigen zien nu geen argumenten om een bezoekersverbod of andere aanvullende maatregelen te nemen voor genoemde groepen bedrijven buiten de 5-kilometerzone rond tankmelkpositieve bedrijven. (FR RIVM)

Op 6 januari 2010 stuurt de minister van LNV een brief naar de Tweede Kamer met een update van de activiteiten rond Q-koorts. Er zijn 61 besmette bedrijven. Er zijn 8.724 dieren geruimd, op 21 bedrijven. Er komt een hygiëneprotocol (met algemene hygiëneadviezen) voor kinderboerderijen en andere kleine bedrijven. Wat betreft de communicatie is er nu een persoonlijk weblog op de website van LNV en sinds 16 december 2009 is er Twitter@qkoorts. (Kamerstukken)

Op 14 januari 2010 beantwoordt de minister van LNV schriftelijke vragen van het PvdD-Kamerlid Thieme. Daarin schrijft zij o.m.:

- '... geen epidemiologische aanwijzingen waaruit blijkt dat kinderboerderijen een relevant risico vormen voor de gezondheid van omwonenden.'
- '... ruimen van mogelijk gezonde dieren dient geen enkel economisch belang.'
- 'Alleen omwonenden van door de VWA besmet verklaarde (melkleverende) geiten- en schapenbedrijven zijn per brief geïnformeerd.'
- (over tankmelkonderzoek): '... ongeveer 70% van de melkgeitbedrijven nog vrij is van de ziekte. Een vervoersverbod om verspreiding tegen te gaan was voorafgaand aan het beschikbaar komen van de PCR-test op tankmelk geen zinvolle maatregel.' (Kamerstukken)

Op 15 januari 2010 beantwoordt de minister van LNV Kamervragen van PvdD-Kamerlid Thieme. Zij schrijft o.m.: 'Een algeheel fokverbod voor melkgeiten- en melkschapenbedrijven is in 2008 niet overwogen en was op dat moment ook niet proportioneel geweest.' 'In de zomer van 2009 was een fokverbod om de epidemie te beheersen niet aan de orde. De deskundigen hebben dit niet als optie naar voren gebracht.' 'De Zembla-uitzending is niet de reden geweest voor het afkondigen van verdergaande maatregelen.' (Kamerstukken)

Tijdens het mondelinge vragenuurtje in de Tweede Kamer van 19 januari 2010 stelt Thieme (PvdD) vragen over de NOVA-uitzending van 18 januari 2010 over een besmet schapenbedrijf in Nuenen dat niet wordt geruimd ('Willekeur in aanpak Q-koorts'). De ministers antwoorden dat zij niet met hagel willen schieten. Voor niet-melkgeiten/-schapen is er geen instrument beschikbaar om vast te stellen of een bedrijf of

kinderboerderij besmet is, behalve het abortuscriterium, maar dan is het al te laat. Het verschil tussen het ruimingbeleid en het fokverbod bestaat hierin dat het ruimen specifiek geldt voor bedrijven die besmet zijn, terwijl een fokverbod voor alle bedrijven zou moeten gelden, terwijl de deskundigen zeggen dat er geen of nauwelijks een relatie is tussen Q-koorts en deze bedrijven. De Commissie [Van Dijk] zal bekijken in hoeverre het besluit tot een landelijk fokverbod, indien tijdig genomen, ook toereikend is. Dat punt laat ik vooralsnog aan de commissie over. Uitspraak minister van LNV: Wij zijn gehouden maatregelen te nemen die echt kunnen helpen. Wij zijn er niet om maatregelen te nemen om maar maatregelen te nemen. Ook ons handelen wordt gelukkig getoetst, niet alleen door de Kamer maar ook door anderen. We moeten dus gericht en proportioneel opereren. Op het moment dat een bedrijf verdacht is, gelden daarvoor al de regels als ware een bedrijf besmet, maar die verdenking moet dan nog wel worden omgezet in de feitelijke conclusie dat het bedrijf echt besmet is. Die voorzorgsmaatregel is er en wordt gehanteerd.

In een brief van 26 januari 2010 (beantwoording van schriftelijke vragen) schrijft de minister van LNV dat het vleeschapenbedrijf in Nuenen ook een publieksfunctie heeft. Het is waarschijnlijk dat mensen ziek zijn geworden omdat ze lammetjesaaidagen hebben bezocht. De GGD adviseerde in dit geval om een bezoekersverbod in 2010 voor het bedrijf in Nuenen te overwegen. De GGD trekt niet de conclusie dat het bedrijf in Nuenen een risico voor infectie vormt voor mensen in de omgeving van het bedrijf. Deskundigen ondersteunen deze visie. Het besluit om tot ruiming over te gaan van alle drachtige dieren op besmette melkgeiten- en melkschapenbedrijven met meer dan vijftig dieren kon worden genomen omdat vanaf oktober 2009 onderscheid gemaakt kon worden tussen besmette en niet besmette bedrijven met behulp van de tankmelktest.

In deze brief van 26 januari 2010 melden de ministers van LNV en VWS ook nog dat er 64 bedrijven, waaronder één schapenbedrijf, besmet zijn, en dat op al die 64 bedrijven de drachtige dieren zijn geruimd. Over kinderboerderijen schrijven zij: 'Zolang het vaccinatiebeleid nog niet alle kleine herkauwers heeft kunnen bereiken, worden aanvullende hygiënemaatregelen genomen.' De hygiëeadviesen voor de kinderboerderijen bestaan uit het gescheiden aflammeren, en de verplichting alle drachtige dieren in quarantaine te plaatsen. Er komt een bezoekersverbod om in contact te treden met drachtige dieren op bedrijven met lammetjesaaidagen van vier maanden voor tot twee weken na het lammeren. Ook geven zij nadere informatie over het ruimen van bokken en rammen op besmette bedrijven.

Over Q-koorts in andere landen schrijven de ministers dat een uitbraak met de omvang als in Nederland nergens ter wereld eerder is gezien. In Duitsland was er een geval waar infectie van mensen direct gerelateerd kon worden aan één bron, een boerenmarkt waar een schaap gelammerd had. Op dit bronbedrijf zijn toen alle dieren op basis van antistoffen in het bloed geruimd.¹¹ In Frankrijk worden jonge dieren gevaccineerd om veterinaire redenen. Daarnaast is er een economisch motief: in het verleden hebben in Frankrijk handelsbelemmeringen gegolden voor rauwmelkse producten vanwege Q-koorts. Deze handelsbelemmeringen hebben in Frankrijk veel schade veroorzaakt in de runder- en geitenhouderij. Bij tankmelkpositieve bedrijven zullen de ministers alle omwonenden in de 5-km zones met een brief blijven informeren. Centrale regie publieksvoorlichting ligt bij de burgemeesters in samenwerking met de GGD'en. Er is daarvoor een toolkit van het RIVM beschikbaar. (Kamerstukken)

Op 29 januari wordt het fokverbod uitgebreid tot opfokbedrijven met meer dan vijftig melkdieren.

2010 - februari

Op 15 februari 2010 heeft een Deskundigenberaad plaats onder leiding van de directeur van het Clb, die de DG Volksgezondheid VWS en de DG LNV vervolgens bij brief van 17 februari 2010 nader adviseert. Deelnemers aan het beraad zijn de faculteit Diergeneeskunde Utrecht, een dierenarts, CVI, GD, een huisarts, GGD, een Arboarts, een regionaal arts consultant, RIVM/Clb (EPI, LZO, LCI), een microbioloog van PAMM. Enkele punten die in het beraad naar voren komen:

- Er zijn geen aanwijzingen voor humane infectie met Q-koorts als gevolg van verwaaiing bij vleeschapen.
- Direct contact met vleeschapen kan infectie veroorzaken.
- Het huidige beleid met bezoekersverboden is toereikend voor 2010.
- Na juni 2010 komt er mogelijk een uitspraak over de verwachtingen rond de omvang van een humane epidemie in 2011.
- Vegetatiepatroon en bodemvochtigheid lijken belangrijke factoren bij transmissie. (FR RIVM)

¹¹ De Commissie heeft geen bevestiging van de maatregel tot ruiming kunnen vinden.

In het schrijven aan de DG's wordt opgemerkt dat de deskundigen verwachten dat de in december 2009 afgekondigde ingrijpende maatregelen op besmette melkgeiten- en melkschapenbedrijven zullen bijdragen om de uitstoot van *C. burnetii* tijdens het lammerseizoen van 2010 sterk te reduceren.

Naar aanleiding van de vraag om op basis van de beschikbare gegevens een uitspraak te doen over de verwachtingen met betrekking tot het aantal humane patiënten voor 2010 en 2011 wordt geantwoord dat de deskundigen de verwachting hebben dat de recente ingrepen en ruiming van drachtige melkgeiten en melkschapen op tankmelkpositieve bedrijven, in 2010 een zeer aanzienlijk effect zullen hebben op het terugdringen van de uitstoot van *C. burnetii*. De verwachting is dat deze maatregelen belangrijk bijdragen aan het vrijhouden van nog niet besmette bedrijven.

Op 18 februari 2010 is er een Signaleringsoverleg. Het totale aantal meldingen over geheel 2009 bedraagt 2.368 (2.222 bevestigde gevallen, 121 waarschijnlijke gevallen en 25 meldingen waarvan de status onbekend is). Mutatie van meldingen door GGD'en is echter nog steeds mogelijk. Sinds 1 januari 2010 zijn er 43 meldingen van Q-koorts ontvangen. (FR RIVM)

Op 23 februari wordt de Regeling I&R aangepast, opdat houders van gevaccineerde dieren gegevens per 1 april melden in dit systeem.

Op 24 februari 2010 sturen de ministers van VWS en LNV een brief naar de Tweede Kamer waarin zij melden dat er 75 bedrijven besmet zijn en dat er 43.200 dieren zijn geruimd. Voor bedrijven met een publieke functie zijn de maatregelen: vaccinatieplicht en hygiëneprotocol, en mogen er alleen aaidagen komen als alle dieren zijn gevaccineerd. (Kamerstukken)

2010 - maart

Op 1 maart 2010 heeft er in de Tweede Kamer een spoeddebat over de Q-koorts plaats. Het overheidsbeleid wordt zwaar bekritiseerd. Het gegeven dat deskundigen elkaar schijnbaar tegenspreken wordt gezien als een aanwijzing dat het beleid niet voldoende de risico's voor de volksgezondheid uitsluit. Aan het slot van het debat worden dertien moties ingediend, waaronder een motie met het verzoek om de coördinatie bij één minister (van VWS) te leggen, een motie met het verzoek om bij het ontwikkelen van toekomstscenario's voor geitenbedrijven een integrale visie neer te leggen, waarbij de belangen van de volksgezondheid en het dierenwelzijn een centrale plaats innemen (ontraden), een motie met het verzoek om bokken niet te ruimen dan na individuele test op infectie (ontraden), een motie met het verzoek om een algeheel fokverbod voor niet-gevaccineerde schapen en geiten (ontraden), en een motie met het verzoek om een brede voorlichtingscampagne over de risico's op te zetten voor het Nederlandse publiek. (Kamerstukken)

Op 5 maart 2010 is er een Deskundigenberaad met advies over de effectiviteit van de vaccinatie. De deskundigen concluderen in hun advies dat er voldoende aanwijzingen zijn dat tijdige en volledige vaccinatie:

- de kans op infectie met *C. burnetii* vermindert bij een meerderheid van de gevaccineerde dieren,
- in aanzienlijke mate of vrijwel geheel, abortus zal voorkomen en
- de uitscheiding van de bacterie bij een abortus sterk reduceert.

De deskundigen stellen echter vast dat er sprake is van een toegenomen aanwezigheid van infectieuze Q-koortsbacteriën in het milieu door grootschalige verspreiding vanuit positieve bedrijven in de afgelopen jaren. Het is niet te voorspellen wat daarvan de bijdrage aan de humane epidemie in 2010 en volgende jaren zal zijn. Het is waarschijnlijk dat zich in 2010 en volgende jaren nieuwe humane infecties zullen voordoen als gevolg van het gecontamineerde milieu, andere (kleinere) bronnen en mogelijk via andere (nog onbekende) transmissieroutes.

Om aanpassing van maatregelen mogelijk te maken moet in ieder geval aan de volgende twee voorwaarden zijn voldaan:

- alle dieren op melkleverende bedrijven moeten tijdig (vóór de dracht) en volledig gevaccineerd zijn, vóór 1 juni;
- én nieuwe gegevens uit onderzoek of epidemiologie geven geen aanleiding om de voorgenomen strategie te heroverwegen.

In de tweede helft van mei zullen de deskundigen opnieuw bij elkaar komen om de dan actuele situatie te bespreken en te adviseren over de voorgenomen afbouw van maatregelen. (FR RIVM)

Op vragen van de SP-Kamerleden Van Gerven en Polderman Kamervragen aan de ministers van VWS en LNV over de lakse bestrijding van de Q-koortsepidemie. Naar aanleiding van een bericht¹² dat volgens het RIVM het ruimen van tienduizenden geiten wegens de Q-koorts voorkomen had kunnen worden met tijdige maatregelen, antwoorden de ministers op 10 maart 2010. Zij schrijven, dat de minister van LNV het, zoals destijds aangegeven in eerdere brieven van de minister van LNV, niet proportioneel vond zolang de effecten daarvan niet duidelijk waren. Er is wel gevolg gegeven aan de aanbeveling van de deskundigen om deze optie nader te bekijken. Daarom zijn de deskundigen in november 2009 een reeks bestrijdingsstrategieën voorgelegd en is hun gevraagd wat het te verwachten effect van deze strategieën zou zijn. De conclusie van de deskundigen was dat het verplaatsen van de bedrijven uit de woonkernen een positief en preventief effect zou hebben op de lange termijn. In de optiek van de deskundigen is deze strategie pas aan de orde wanneer zou blijken dat de inmiddels getroffen maatregelen om het grote aantal humane Q-koortsgevallen in Nederland terug te dringen, na 2011 niet effectief zouden blijken. Het OMT adviseerde in oktober 2007 een meldingsplicht als monitoringsmaatregel. Monitoringsgegevens konden echter ook op andere manieren verzameld worden, daarvoor was een meldingsplicht niet per se het meest geschikte instrument. Dit heeft geleid tot afspraken tussen de GD en het RIVM over het delen van gegevens over Q-koorts bij bedrijven. In juni 2008 heeft het OMT opnieuw een aangifte- of meldingsplicht voorgesteld. Op 12 juni heeft de minister van LNV in de regelgeving de meldingsplicht bij een verhoogd aantal abortussen opgenomen. De opmerking van de directeur Clb op 31 juli 2008 dat de vraag zich opnieuw zal aandienen of grote geitenhouderijen in dichtbevolkte gebieden te handhaven zijn, moet gezien worden in het licht van het gegeven dat er op dat moment geen veterinaire maatregelen voorhanden waren. Kort daarop zijn veterinaire maatregelen afgekondigd voor de melkgeiten- en melkschapenbedrijven, waarvan de deskundigen verwachten dat ze effect zullen hebben. Voorstellen van maatregelen om verwaaiing tegen te gaan worden op effectiviteit en proportionaliteit beoordeeld. Daarnaast zijn haalbaarheid en uitvoerbaarheid belangrijke weging factoren. Het tegengaan van verwaaiing uit veehouderijbedrijven is op korte termijn niet haalbaar. (Kamerstukken)

In een brief aan de Tweede Kamer van 22 maart 2010 geven de ministers van VWS en LNV de volgende informatie: er zijn 77 bedrijven besmet en 45.000 drachtige dieren geruimd (daar komen nog 15.000 bokken bij). Er komt een levenslang verbod op het fokken met positieve bokken. Het fokverbod loopt af op 15 mei (als er tijdig en volledig wordt gevaccineerd). Bedrijven met meer dan vijftig dieren moeten hun dieren vóór 1 juni gevaccineerd hebben. De frequentie van de tankmelkmonsters wordt teruggebracht tot één keer per twee maanden. De mest- en hygiënemaatregelen blijven van kracht. Het afvoerverbod blijft – op enkele uitzonderingen na- bij besmette bedrijven van kracht. Op bedrijven met een publieksfunctie moet het aflammeren in quarantaine geschieden. (Kamerstukken)

Op 7 april 2010 schrijven de ministers van VWS en LNV in antwoord op schriftelijke vragen: ‘... voor zover nu bekend is er vooral een verhoogde kans op infectie als men dicht bij een bedrijf woont waar door besmette dieren veel bacteriën worden uitgescheiden.’ (Kamerstukken)

2010 - mei

In een brief aan de Tweede Kamer d.d. 11 mei 2010 melden de ministers van VWS en LNV dat er nu op 88 bedrijven 62.500 drachtige dieren zijn geruimd. Aan een eventuele aanpassing van de maatregelen zijn twee voorwaarden verbonden: een tijdige en volledige vaccinatie op melkgevendende bedrijven voor 1 juli 2010, én dat er geen nieuwe kennis komt die een heroverweging van een nieuwe strategie noodzakelijk maakt. (Kamerstukken)

Op 28 mei treedt nog een wijziging van de regelgeving in werking, namelijk de uitbreiding van de vaccinatieplicht tot fokdieren en bedrijven met een publieksfunctie. De frequentie van de tankmelkmonsters wordt per 15 juli 2010 teruggebracht tot één keer per twee maanden.

¹² Alinea van de directeur Clb in OMT-advies medio 2008.

Bijlage 4 | Geïnterviewde personen

- **Ministerie van LNV**
 - Dr. C.J.M. Bruschke
 - Ir. A.M. Burger
 - Drs. P.F. de Klerk (VWA)
 - Dr. P.W. de Leeuw
 - Mr. A. Oppers
 - G. Verburg (minister)
 - Prof.dr. A.N. van der Zande
- **Ministerie van VWS**
 - Prof.dr. R.A. Coutinho (RIVM)
 - Dr. Y.T.P.H. Duynhoven (RIVM)
 - Ir. J.I.M. de Goeij
 - Drs. P.A.H.M. Huijts
 - Drs. A.M.W. Kleinmeulman
 - Dr. A. Klink (minister)
 - Mr. G.H.O. van Maanen
 - Dr. D. Ruwaard
- **Lokaal en regionaal bestuur**
 - Prof. dr. W.B.H.J. van de Donk (Commissaris van de Koningin N-Brabant))
 - H. Klitsie (Burgemeester gemeente Oss)
- **Gezondheidszorg Humaan**
 - Dr. R.A.M. Besselink (huisarts te Herpen))
 - Dr. M.F. Peeters (arts-microbioloog St Elisabethziekenhuis)
 - Drs. J.C. A.M. van de Sande (manager algemene gezondheidszorg GGD HvB)
 - R. ter Schegget (arts infectieziekten, GGD Zuid Oost Brabant)
 - Dr. P.M. Schneeberger (arts-microbioloog, Jeroen Bosch Ziekenhuis)
- **Gezondheidszorg Dieren**
 - Prof.dr. L.J. Hellebrekers (voorzitter KNMvD)
 - H.J. Roest (CVI)
 - Prof. dr. H. Vaarkamp (Raad voor Dierenaangelegenheden)
 - Drs. F.G. Zijderveld (CVI)
- **Sector**
 - J.G.M. Aarssen (geitenhouder te Oud-Gastel)
 - T. van Hoof (LTO Nederland)
 - J. van Lokven (LTO)
 - Prof.dr. A. Pijpers (Gezondheidsdienst voor Dieren)
 - Dr. R. Stolp (Gezondheidsdienst voor Dieren)
 - P. Vellema (Gezondheidsdienst voor Dieren)

De heer prof. mr. Pieter van Vollenhoven, initiator van de aanvullende opdracht aan de Commissie, kon zich niet vrijmaken.

Daarnaast hebben verschillende Commissieleden (oriënterende) gesprekken gevoerd met een aantal personen. Hiervan zijn slechts aantekeningen ter informatie van de overige Commissieleden gemaakt.

Bijlage 5 | Bronnen

Feitenrelaas Q-koorts LNV tot en met 2009, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, conceptversie van 29 april 2010 en Feitenrelaas Q-koorts LNV Januari – mei 2010, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 25 mei 2010, alsmede achterliggend bronmateriaal (in het rapport aangehaald als FR LNV)

VWA: De VWA en bronopsporing van Q-koorts infectiebronnen, notitie dd 14 september 2010

Hygiëneprotocol voor melkgeiten- en melkschapenhouderijen, 21 april 2010, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Central Veterinary Institute, Wageningen UR, Deskundigenadviezen aan ministerie van LNV, uitgebracht in de periode 13 december 2009 – 21 april 2010

Handboek crisisbesluitvorming, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 31 oktober 2008

Onderzoek naar implementatie en uitvoerbaarheid huidige hygiënemaatregelen, HAS Kennis Transfer, 's-Hertogenbosch, 30 maart 2010

Feitenrelaas Q-koorts VWS, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 27 april 2010 en Feitenrelaas Q-koorts VWS januari-mei 2010 (ongedateerd) alsmede achterliggende achterliggend bronmateriaal (in het rapport aangehaald als FR VWS)

Feitenrelaas Q-koorts RIVM, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 27 april 2010 met achterliggend bronmateriaal (in het rapport aangehaald als FR RIVM)

Draaiboek Explosies van infectieziekten, RIVM/Cib/LCI, november 1999

Regionaal Generiek Operationeel Draaiboek Infectieziektecrises, RIVM/Cib/LCI, februari 2009

Gezondheidsraad: Vaccinatie van mensen tegen Q-koorts, advies dd1 juli 2010

Verslagen werkgroep communicatie Q-koorts van VWS van 14 januari 2010 tot en met 27 mei 2010

Pers- en nieuwsberichten opgemaakt door LNV en VWS gedurende de periode 29 februari 2008 tot en met juni 2010

Kamerstukken Tweede Kamer, 2005 – heden betreffende Q-koorts, Parlando

Q-koorts documentatie van de gemeente Oss over de periode 20 juli 2007 tot en met 16 maart 2010, waaronder een persbericht naar aanleiding van het werkbezoek van de ministers aan Noord Oost Brabant op 11 juli 2009 en een brief van de dorpsraad Herpen aan de gemeente raad dd 29 januari 2010

Q-koorts documentatie van de GGD Hart voor Brabant, 25 juli 2007-29 maart 2010 (in rapport aangehaald als FR GGD)

GGD Hart voor Brabant, Evaluatie Q-koortsuitbraak 2007 in Hart voor Brabant, december 2008

Stukken GGD Hollands Midden/ GGD Nijmegen/GGD Brabant-Zuidoost/GGD Midden Nederland/ GGD Utrecht/GGD Twente/ GGD Fryslân/GGD Rotterdam-Rijnmond/GGD Nederland, april 2008-mei 2010

Q-koorts documentatie van de Provincie Noord-Brabant, mei 2008-17 januari 2010 (in rapport aangehaald als FR PNB)

Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en Maatschappelijke zorg in Noord-Brabant, Q-koorts: Het waait je aan, Een evaluatie van de aanpak in Noord-Brabant, 29 september 2010

Europese Commissie: mededeling over her voorzorgsbeginsel, COM/2000/0001 def./

Overeenkomst inzake het uitvoeren van diergezondheidsdiensten ten behoeven van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 22 november 2001 (overeenkomst tussen ministerie van LNV en Gezondheidsdienst voor Dieren)

Rapportages Monitoring Dierziekten Kleine Herkauwers, Gezondheidsdienst voor Dieren, 2e halfjaar 2005 tot en met 2e halfjaar 2008

Chlamydomphila abortus, Een toenemend risico voor de volksgezondheid en een schadepost voor de schapen- en geitenhouderij, rapportage van project uitgevoerd in opdracht van Begeleidingscommissie Monitoring Dierziekten Kleine Herkauwers (ongedateerd – in rapport vermelde data tot juni 2005)

Gezondheidsdienst voor Dieren, Piet Vellema, powerpoint presentaties over Chlamydomphila abortus en Q koorts in de jaren 2005-2008

Productschap Zuivel en Productschappen Vee, Vlees en Eieren: verslagen van vergaderingen van diverse commissies van februari 2006 tot december 2009

LTO Nederland: presentaties over Q-koorts ten behoeve van themabijeenkomsten in 2007 en 2009, plan van aanpak Q koorts dd 29 oktober 2010, vergaderverslagen, persberichten, onderzoeksaanvragen periode 2007 – 2010

Q-koortsdossier van een geitenhouder 2007-2010

Spruyt B.J., Media analyse 2005 tot en met 2009, in opdracht van de Evaluatiecommissie Q-koorts, 31 mei 2010

Klep L.F.M., Media analyse 2005 tot en met februari 2010, in opdracht van de Evaluatiecommissie Q koorts, 18 maart 2010

Klep L.F.M. Analyse sector, in opdracht van de Evaluatiecommissie Q-koorts, 23 juli 2010

de Groot M., Internationale vergelijking, in opdracht van de Evaluatiecommissie Q koorts, 20 juli 2010

Websites van de in Hoofdstuk 4 genoemde actoren

Literatuur

Arricau-Bouvery N, Souriau A, Moutoussamy A, Ladenise K and Rodolakis A, 2001. Étude de l'excrétion de *C. burnetii* dans un modèle expérimental caprin et décontamination des lisiers par la cyanamide calcique, Renc. Rech. Ruminants 8, 153–156.

Arricau-Bouvery N, Souriau A, Bodier C, Dufour P, Rousset E, and Rodolakis A, 2005. Effect of vaccination with phase I and phase II *C. burnetii* vaccines in pregnant goats. Vaccine, 23 (35), 4392-4402.

Astobiza I, Barandika J.F, Hurtado A, Juste R.A, Garcia-Père A.L, 2009. Kinetics of *C. burnetii* excretion in a commercial dairy sheep flock after treatment with oxytetracycline. Vet.J. 6-3-2009;

Babudieri, 1959. Babudieri , D fever: a zoonosis. Adv. Vet. Sci., 5, 81–182.

Blain S, 2007. Contagious diseases of ruminants: management of Q fever in goats. *Summa, Animalia da Reddito*, 2, 3, 59-63.

Berri M, Laroucau K and Rodolakis A, 2000. The detection of *C. burnetii* from ovine genital swabs, milk and fecal samples by the use of a single touchdown polymerase chain reaction. *Veterinary Microbiology*, 72(3-4), 285-293.

Bolhuis et al.: Een quick scan naar de economische gevolgen van de voorgestelde maatregelen ter bestrijding Q-koorts voor de melkgeitenhouderij, Nota 09-085, november 2009 Lei Wageningen UR, Den Haag

Conraths F, Bernard H, Henning K, Kramer M and Neubauer H, in press. Q-Fieber: Zur Situation in Deutschland und den Niederlanden. *Tierärztliche Umschau*, 65.

ECDC: Risk assessment on Q fever, mei 2010-10-29

Gezondheidsraad. Emerging Zoonoses/Opduikende zoonosen, rapport, Den Haag, 2 september 2004

van der Giessen et al., Emerging zoonoses: early warning and surveillance in the Netherlands, RIVM-rapport 330214002, 2010

Gilsdorf A, Kroh C, Grimm S, Jensen E, Wagner-Wiening C and Alpers K, 2008. Large Q fever outbreak due to sheep farming near residential areas, Germany, 2005. *Epidemiology and Infection*, 136 (8), 1084-1087.

Helbig K et al., Immune response genes in the post-Q-fever fatigue syndrome, Q fever endocarditis and uncomplicated acute primary Q fever, *Q J Med* 2005: 98:565-574

Hellenbrand W, Breuer T and Petersen L, 2001. Changing epidemiology of Q fever in Germany, 1947-1999. *Emerging Infectious Diseases*, Sep-Oct, 7(5), 789-796.

Hellenbrand W, Schonenberg I, Pfaff G, Kramer M, Steng G, Reintjes R and Breuer T, 2005. The relevance of *C. burnetii* infections in animals for Q fever in humans - measures for prevention and control. *Tierärztliche Praxis Ausgabe Grosstiere Nutztiere*, 33, 1, 5-11.

Hunink J.E. et al., Q fever transmission to humans and local environmental conditions, report FurureWater:90, januari 2010

Karagiannis et al., Investigation of a Q fever outbreak in a rural area of The Netherlands, *Epidemiol. Infect* (2009), 137, 1283-1294

Marmion B.P et al. Long term persistence of *C. burnetii* after acute primary Q fever, *Q J Med* 2005: 98:7-20

Martinov S, 2007. Contemporary state of the problem q fever in Bulgaria. *Biotechnology & Biotechnological Equipment* 21, 3, p. 353-361.

Maurin M and Raoult D, 1999. Q Fever. *Clin. Microbiol. Rev.*, 12(4), 518-533.

Nicollet P and Valognes A, 2007. Current review of Q fever diagnosis in animals. *Bulletin De L'Academie Veterinaire De France*, 160(4), 289-295.

Poirier M and R, 1992. Epidemiologic features and clinical presentation of acute Q fever in hospitalized patients: 323 French cases. *American Journal of Epidemiology*, Oct, 93(4), 427-434.

Porten et al., 2006. A super-spreading ewe infects hundreds with Q fever at a farmers' market in Germany, *BMC Infectious Diseases*, 6:147

Raad voor Dierenaangelegenheden: Verantwoord houden, Wie is verantwoordelijk voor het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren in Nederland?, december 2009, RDA_2009_02

Raad voor Dierenaangelegenheden: Zichtbaar Beter, De rol van de dierenarts voor het algemeen belang, mei 2009, RDA 2009/01

Rodolakis A, Berri M, Héchard C, Caudron C, Souriau A, Bodier C C, Blanchard B, Camuset P, Devillechaise P, Natorp J C, Vadet J P and Arricau-Bouvery N, 2007. Comparison of *C. burnetii* shedding in milk of dairy bovine, caprine, and ovine herds. *J Dairy Sci.*, 90 (12), 5352-5360.

Rousset E, Durand B, Berri M, Dufour P, Prigent M, Russo P, Delcroix P, Touratier A, Rodolakis A, and Aubert M, 2007. Comparative diagnostic potential of threeserological test for abortive Q-fever in goat herds. *Veterinary Microbiology*, 124, 286-97.

de Ruiter M: Media influence on political decision making in a crisis situation, 31 maart 2010, Thesis code: PAP-80324, Wageningen University, Wageningen

Rijsman V, Witte vlekkenanalyse met betrekking tot het Q-fever onderzoek in Nederland, Centraal Veterinair Instituut, januari 2010

Schimmer et al., 2010. The use of a geographic information system to identify a dairy goat farm as the most likely source of an urban Q-fever outbreak, *BMC Infectious Diseases*, 10:69

Scientific opinion on Q fever, *EFSA Journal* 2010 ; 8 (5) :1595

Tissot-Dupont H, Raoult D, Brouqui P, Janbon F, Peyramond D, Weiller P J, Chicheportiche C, Nezri and Poirier, R., 1992. Epidemiologic features and clinical presentation of acute Q-fever in hospitalized cases: 323 French cases. *American Journal of Epidemiology*, 150, 67-74.

Vellema P, Pieters M.C, Duurmelken of doormelken: geiten blijven gezonde beesten, Veehouder en dierenarts, oktober 2006

van den Wijngaard C.C, et al., In search of hidden Q-fever outbreaks: linking syndromic hospital clusters to infected goatfarms, Cambridge University Press 2010

Wegdam-Blans et al. Diagnostiek acute Q-koorts ; resultaat van een consesberaad (www.nvmm.nl), gepubliceerd 11 juni 2010

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: Onzekere veiligheid, verantwoordelijkheden rond fysieke veiligheid, Amsterdam University Press, Amsterdam 2008

Wettelijke regelingen

Instellingsbesluit Bestuurlijk Afstemmingsoverleg infectieziektebestrijding van 29 november 2004, Staatscourant 2004, 236, in werking getreden per 1 januari 2005

Wijziging Instellingsbesluit kennisgroepen LNV, instelling Evaluatiecommissie Q-koorts van 27 januari 2010, Staatscourant 2010, 1353

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 9 juni 2008, TRCIZ/2008/1622, houdende aanwijzing van Q-koorts als besmettelijke dierziekte

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 20 april 2009, nr TRCJZ/2009/1142, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2009, 80, in werking getreden per 20 april 2009 –vaccinatieplicht aangewezen gebied

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 14 juli 2009, nr 10186, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2009, 10969, in werking getreden per 23 juli 2009.-mestverbod.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 25 september 2009, nr 40823, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2009, 14669 ,in werking getreden per 1 oktober 2009 –invoering 2-maandelijks tankmelkonderzoek.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 9 december 2009, nr 96744, houdende wijziging van de Regeling preventie, bestrijding en monitoring van besmettelijke dierziekten en zoönosen en TSE's en de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met de aanwijzing van Q-koorts en maatregelen ter bestrijding van Q-koorts, Staatscourant 2009, 19709, in werking getreden op 9 december 2009 te 19.00 uur –rechtsbasis aanwijzing meldplicht aangevuld met 'gevaar voor volksgezondheid' en verbod toename aantal geiten en schapen, aanvoerverbod en fokverbod in besmet gebied

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 14 december 2009, nr 72246, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2009, 19877, in werking getreden op 1 januari 2010 – vaccinatieplicht in heel Nederland.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 30 december 2009, nr 104806, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2010, 289, in werking getreden op 30 december 2009 te 16.00 uur – invoering 2-wekelijks tankmelkonderzoek.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 18 januari 2010, nr 109525, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2010, 914, met terugwerkende kracht in werking getreden op 13 januari 2010 – vaccinatieplicht opfokbedrijven ten behoeve van melkgeiten- en melkschapenbedrijven.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 23 februari 2010, nr 117317, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten en de Regeling identificatie en registratie van dieren in verband met Q-koorts (vaccinatie), Staatscourant 2010, 3060 (in werking getreden op 1 maart 2010) - wijziging registratieplicht gevaccineerde dieren.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 26 maart 2010, nr 115877, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten en de Regeling preventie, bestrijding en monitoring van besmettelijke dierziekten en zoönosen en TSE's in verband met Q-koorts, Staatscourant 2010, nr 5289, in werking getreden op 7 april 2010 – bezoekersverbod, afvoerverbod, verlenging mestmaatregel, meldplicht alle schapen en geiten.

Regeling van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 25 mei 2010, nr 129491, houdende wijziging van de Regeling tijdelijke maatregelen dierziekten in verband met Q-koorts, Staatscourant 2010, 8060, in werking getreden op 29 mei 2010 – vaccinatieplicht voor alle schapen- en geitenbedrijven met publieksfunctie.

Bijlage 6 | Toelichting gebruikte afkortingen

AD	Algemeen Dagblad
AFFSA	Agence Nationale de Sécurité Sanitaire de l'Alimentation (<i>Frans agentschap voor voedselveiligheid</i>)
AGZ	Algemene Gezondheidszorg
AID	Algemene Inspectiedienst
ANP	Algemeen Nederlands Persbureau
ASG	Wageningen UR Animal Science Group (<i>tegenwoordig: Livestock Research</i>)
BAO	Bestuurlijk Afstemmingsoverleg
BuR	Bureau Risicobeoordeling en Onderzoeksprogrammering van de VWA
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDA	Christen Democratisch Appèl
CdK	Commissaris van de Koningin
Cib	Centrum voor Infectieziektebestrijding
CIDC	Centraal Instituut voor Dierziekte Controle
CNV	Christelijk Nationaal Vakverbond
COM	Commissie Openbare Diagnostiek en Microbiologie
Cp	Chlamydomphila
CVI	Centraal Veterinair Instituut
CVO-LNV	Chief Veterinary Officer
DCC-LNV	Departementaal Coördinatiecentrum
DG	Directeur-Generaal
DKR	Commissie Diergezondheid en Kwaliteit Runderen
ECDC	European Centre for Disease Prevention and Control
EFSA	European Food Safety Authority
ELISA	Enzyme-Linked Immuno Sorbent Assay
Emzoo	Emerging Zoonoses program
EPI	Epidemiologie en Surveillance
EU	Europese Unie
FNV	Federatie Nederlandse Vakbeweging
FR	Feitenrelaas
FR PNB	Feitenrelaas Provincie Noord Brabant
GD	Gezondheidsdienst voor Dieren
GGD HvB	GGD Hart voor Brabant
GGD	Gemeentelijke of Gemeenschappelijke Gezondheidsdienst
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
GHOR	Geneeskundige hulpverlening bij ongevallen en rampen
GPD	Geassocieerde Pers Diensten
GS	Gemeenschappelijk Secretariaat (PVE)
HvB	Hart voor Brabant
IBT	Interdepartementaal Beleidsteam
IFT	Indirect Immunofluorescentie
IG-VWA	Inspecteur Generaal VWA
IGZ	Inspectie voor de Gezondheidszorg
IRAS	Onderzoeksinstituut Interfaculty Institute for Risk Assessment Sciences
JBZ	Jeroen Boschziekenhuis
KLPD	Korps Landelijke Politiediensten
KNMvD	Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde
LCI	Landelijke Coördinatie Infectieziektebestrijding
LCZ	Landelijke Coördinatiestructuur Zoönose
LIS	Laboratorium voor Infectieziekten en Screening
LLTB	Limburgse Land- en Tuinbouwbond
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LTO Noord	Land- en Tuinbouw Organisatie Noord
LTO	Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland

LZO	Laboratorium voor Zoönose en Omgevingsmicrobiologie
MDK	Begeleidingscommissie Monitoring Dierziektes Kleine Herkauwers
MDR	Begeleidingscommissie Monitoring Dierziektes Runderen
NGZO i.o.	Nederlandse Geiten Zuivel Organisatie in oprichting
NOP	Nederlandse Organisatie van Pluimveehouders
NRC	NRC Handelsblad
NTvG	Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde
NZO	Nederlandse Zuivel Organisatie
OMT	Outbreak Management Team
PAMM	Laboratorium voor Medische Microbiologie
PCR	Polymerase Chain Reaction
PG VWS	Directeur Publieke Gezondheid van VWS
PNB	Provincie Noord Brabant
PPE	Productschap Pluimvee en Eieren
PRVMZ	Provinciale Raad voor Volksgezondheid en Maatschappelijke Zorg
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdD	Partij voor de Dieren
PVE	Productschappen Vee, Vlees en Eieren
PVV	Productschap Vee en Vlees
PZ	Productschap Zuivel
RAC'er	Regionaal Arts Consulent
RBT-LNV	Regionaal Beleidsteam
RCC-LNV	Regionaal Coördinatiecentrum
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne
SER	Sociaal Economische Raad
SP	Socialistische Partij
TSE's	Transmissible Spongiform Encephalopathies
UMC	Universitair Medisch Centrum
VD	Dienst Voedselkwaliteit en Diergezondheid van LNV (<i>tegenwoordig: directie VDC - Voedsel, Dier en Consument</i>)
VDC	Dienst Voedsel, Dier en Consument van LNV
VIC	Incident en Crisiscentrum
VKGN	Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland
VNG	Vereniging Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VWA	Voedsel en Waren Autoriteit
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WCPV	Wet Collectieve Preventie Gezondheidszorg
WUR	Wageningen University & Research Centre
ZLTO	Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie